

ภูมิปัญญาของคนไทย : ศึกษายาตราวรรณกรรมคำสอน

ศูนย์ส่งเสริมการเรียนรู้ - มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช พ.ศ. 2540

ศาสตราจารย์ ดร. นิยะดา เหล่าสุนทร

ภูมิปัญญาของคนไทย : ศึกษาจากวรรณกรรมคำสอน

ทุนส่งเสริมกลุ่มวิจัย – เมธีวิจัยอาวุโส สกว. พ.ศ. 2540

(ศาสตราจารย์ ดร. นิยะดา เหล่าสุนทร)

รายนามผู้วิจัย

ศาสตราจารย์ ดร. นิยะดา เหล่าสุนทร (หัวหน้าโครงการ)

มีถนุภานาถ สังขประดิษฐ์

จันทวรรณ ขันตประยูร

ปฐม หงษ์สุวรรณ

พงษ์กัญญา ไฉนโกศล

พรสวรรค์ อัมรานนท์

พิมพ์ภา จาตเสน

พิมพ์พรรณ ไพบูลย์หวั่งเจริญ

พิสิทธิ์ กชนบุญ

มะลิวัลย์ บุรณพัฒนา

สละโรจน์ กิตติมหาเจริญ

สิริวรรณ วงษ์ทัต

สารบัญ

หน้า

บทที่ ๑	คำนำ	๑
บทที่ ๒	วรรณกรรมคำสอนสำหรับพระมหากษัตริย์	๑๑
	ราชโองการ	๑๑
	ทศพรสอนพระราชม	๑๑
	พระโองสัตรีโกธามทิน	๑๑
	ฉันทะกัฏฐานร	๑๑
	สรุป	๑๑
บทที่ ๓	วรรณกรรมคำสอนสำหรับราชเสวก	๑๑
	เบ็ทงพาสีสอนนัอง	๑๑
	โกธงเบ็ทงพาสีสอนนัอง	๑๑
	ฉันทะพาสีสอนนัอง	๑๑
	พาสีสอนนัองคำกลอน ส่วนนที่ ๑	๑๑
	พาสีสอนนัองคำกลอน ส่วนนที่ ๒	๑๑
	ราชสโธตี	๑๑
	ราชานุวัตร	๑๑
	กาพย์เบ็ทงพระวิรุณนุสร	๑๑
	ทศกัณฐ์สอนนัอง	๑๑
	สรุป	๑๑
บทที่ ๔	วรรณกรรมคำสอนสำหรับบุรุษ	๑๑
	สุภาสิทธพระวง	๑๑
	โคธงโลกนิตี	๑๑
	สวัธติรักษาคำฉันท	๑๑
	สวัธติรักษาคำกลอน	๑๑

สารบัญ (ต่อ)

หน้า

เพลงยาวเจ้าอิศรญาณ

๗๓

สุภาวดีวิทยา

๗๔

สรุป

๗๕

ภาคผนวก

๗๖

บทที่ ๕ วรรณกรรมคำสอนสำหรับสตรี

๗๖

คำรับท้าวศรีจุฬาลักษณ์

๗๖

เรื่องกฤษณาหอน้อง

๗๖

กฤษณาหอน้องสมัยพระเจ้าอู่ทองธนโกศ - สมัยธนบุรี

๗๖

กฤษณาหอน้องคำฉันท์

๗๗

กฤษณาหอน้องคำกลอน

๗๗

พิณกลอนเบญจกถา

๗๗

คำฉันท์สันทนหญิง จำนวนที่ ๑

๗๗

คำฉันท์สันทนหญิง จำนวนที่ ๒

๗๗

สุภาวดีสันทนหญิง จำนวนที่ ๓

๗๗

สุภาวดีสันทนหญิง จำนวนที่ ๔

๗๗

โอวาทกษัตริย์

๗๗

สรุป

๗๗

ภาคผนวก เทวีกฤษณาหอน้องสมัยสุโขทัย

๗๗

โอวาทกษัตริย์

๗๗

คำฉันท์สันทนหญิง

๗๗

บทที่ ๖ วรรณกรรมคำสอนสำหรับเด็ก

๗๗

เพลงยาวถวายโอวาท

๗๗

บุคคลละลอนบุตร

๗๗

สุภาวดีสันทนเด็ก

๗๗

สารบัญ (ต่อ)

หน้า

สุภาสิตชนคิษย์ค้ำกลอน

๑๗๓

สรุป

๑๗๔

บทที่ ๗ วรรณกรรมคำสอนที่เนื่องด้วยธรรมะ

๑๗๕

ประเด็นธรรมความเก่า

๑๗๖

ประเด็นธรรมคำใหม่

๑๗๗

ประเด็นธรรมคำโคลง

๑๗๘

ธรรมสุภาสิต

๑๗๙

โคลงโลกธรรม ๘

๑๘๐

บทที่ ๘ สรุป

๑๘๑

บรรณานุกรม

๑๘๒

บทที่ ๑

คำนำ

การตั้งชื่อใดเป็นสิ่งที่เกิดขึ้นในทุกชุมชน เพราะเป็นแค่วิธีบังคับให้สมาชิกในกลุ่มปฏิบัติตามระเบียบของสังคม เพื่อให้ได้ข้อสรุปอย่างราบรื่น การตั้งชื่อในชั้นแรกก็คงกระทำในครอบครัวซึ่งเป็นหน่วยเล็กที่สุดของสังคม และกระทำด้วยวาจา เมื่อเวลาผ่านไปคำสอนในสังคมนี้มีการพัฒนามาจนไปสู่สังคมที่กว้างออกไป และเมื่อมีการยอมรับมากขึ้นก็มีการนำไปใช้กันอย่างแพร่หลาย จนกระทั่งถึงการจดจำ บันทึกเป็นลายลักษณ์อักษร หากมีความชัดเจนในด้านทวินัยแล้ว ก็พัฒนาเป็นวรรณคดีในรูปแบบคำสอน

ในการศึกษาวรรณกรรมคำสอน ซึ่งจะเริ่มจากในสมัยสุโขทัยเป็นราชธานี วรรณกรรมคำสอนเรื่องแรกในความคิดที่เกี่ยวกับภาษาคือ สุภาษิตพระร่วง หรือ บัญญัติพระร่วงซึ่งว่าด้วยคำสอนของพระร่วงที่ให้แก่ประชาชนทุกหมู่ แต่ในสมัยหลังก็ได้มีการค้นคว้าเกี่ยวกับวรรณคดีเรื่องนี้ในเชิงประวัติและที่มา ผลของการศึกษาก็แสดงว่าวรรณกรรมเรื่องนี้จะแต่งในสมัยรัชกาลที่ ๑ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ คำรับท้าวศรีจุฬาลักษณ์ หรือ เรื่องนางนพมาศ ก็เป็นวรรณกรรมคำสอนอีกเล่มหนึ่ง ซึ่งเคยเชื่อกันว่าเป็นวรรณกรรมสมัยสุโขทัย เนื้อหาว่าด้วยคำสอนของสตรี คำรับท้าวศรีจุฬาลักษณ์ เปรียบเทียบกับ สุภาษิตพระร่วง ที่นักศึกษาในสมัยหลังไม่ยอมรับทัศนคติเดิม หากแต่เสนอความคิดว่าน่าจะแต่งในรัชกาลที่ ๓ และบางตอนของวรรณกรรมเรื่องนี้จะเป็นพระราชนิพนธ์ของรัชกาลที่ ๓ *

ถึงแม้ความคิดเกี่ยวกับวรรณกรรม ๓ เล่ม จะแปรเปลี่ยนไป คือ จากที่เป็นวรรณกรรมสุโขทัย กลายเป็นวรรณกรรมในสมัยต้นรัตนโกสินทร์ ก็มิได้หมายความว่าในสมัยสุโขทัยจะไม่มีคำสั่งสอนสุภาษิตสอนใจ เพราะการอบรมสั่งสอนเป็นวิถีทางหนึ่งที่จะโน้มน้าวพฤติกรรมของสมาชิกในสังคม อันเป็นที่ยอมรับกันทั่วไปว่าคนโดยทั่วไปคนเจ้าบทเจ้ากลอน การบอกชี้แนะให้คนให้คิดของของคนเป็นเรื่องที่ทำได้ไม่ยากเลย เช่นเดียวกับการถ่ายทอดนั้นคงอยู่ในรูปมุขปาฐะ

* ชำนาญฉะเลียมเกี่ยวกับเรื่องนี้ ใน พินิจวรรณกรรม ของ นิเมศ อนุสาสน์ ครอบงำด้วยสุภาษิตพระร่วง การศึกษาเชิงประวัติ หน้า ๑๐๑-๑๑๕ (คำนำพิมพ์เมื่อคำนำฯ ๒๕๒๕)

* สุวาทะเขียนใน "โลกของนางนพมาศ" ในหนังสือ ปากไก่และใบจืด ว่าด้วยการศึกษาประวัติศาสตร์วรรณกรรมต้นรัตนโกสินทร์ ของ ดร. นิธิ เอียวศรีวงศ์ หน้า ๒๐๕-๒๑๗

ในวรรณสาขาราวปี ๑๑๗ ปี ของราชคณาจักรศรีวิชัย ไม่ปรากฏวรรณกรรม ประเภทคำสอนมากนัก นอกจากโคลงโลกนิติ จำนวนเก้าซึ่งมีอยู่หลายสำนวน ในแต่ละสำนวน ไม่สมบูรณ์ มีลักษณะเป็นการคัดลอกขึ้น ๆ มาแล้วซึ่งมีวรรณกรรมพระราชโพนธ์พระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ ๔ เรื่อง ซึ่งเรียงลำดับตามปีที่พระราชโพนธ์ได้ดังนี้ โคลงราชสวัสดิ์ โคลงทศรศอน พระราม โคลงพาสีสอนน้อง และ โคลงราชานุวัตร และเป็นที่มาถึงกตภาพพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ ได้ให้ความสำคัญต่อวรรณกรรมคำสอนอย่างมาก จนสิ่งที่มีพระราชโพนธ์ด้วยพระองค์เอง ทั้งนี้ก็จรรณาได้จากสภาพบ้านเมืองซึ่งมีแต่ความวุ่นวายวุ่นวาย ข้าราชกาเริ่มเป็นอันหนึ่งใจเดียว ร่วมกันแปรราชสมบัติ คงเป็นเหตุให้พระเจ้าอยู่หัวบรมโกศจำเป็นต้องใช้วรรณกรรมเป็นเครื่องมือของสอนใจ ทั้งนี้เป็นตัวอย่างที่แสดงถึงความสัมพันธ์ระหว่างหน้าที่ทางวรรณกรรมกับสังคมได้เป็นอย่างดี

ในระยะเวลาที่ใกล้เคียงกันนี้ วรรณกรรมคำสอนส่วนที่ผลิตได้ปรากฏขึ้นในชื่อเรื่อง ๑) กุณณาสอนน้อง ภาพสะท้อนของสังคมในวรรณกรรมเรื่องนี้ ได้มี สดุดีสูงศักดิ์ ซึ่งสอดคล้องกับแนวสอนของเรื่องนี้ เพื่อที่มีหลักฐานปรากฏกุณณาสอนน้องเรื่องนี้ในวรรณกรรมคำสอน สะท้อนให้เห็นว่าผู้สอนและผู้เรียนมีอิทธิพลต่อนื่องมาซึ่งวรรณกรรมสมัยรัตนโกสินทร์

การพิจารณาเป็นเครื่องสอนใจเป็นเรื่องที่ได้ได้รับความนิยมาทุกสมัย ในสมัยอยุธยา ก็เช่นกันได้มีพระมเหสีของเจ้านายต่างวรรณะวรรณะ แต่งเป็นวรรณกรรมชาดก ซึ่งสร้างขึ้นด้วยภูมิปัญญาของราชวงศ์อยุธยา นับถือศรัทธาในพุทธศาสนาจากบทพระไตรปิฎกซึ่งแปลเป็นภาษาไทยของพระไตรปิฎกเรื่อง มโหสถบัณฑิตชาดก ชาดกเรื่องนี้เป็นภาพสะท้อนว่าชาดกของคณะไทยที่นำเขาย่าง แต่เป็นเรื่องที่น่าเสียดายที่ว่าวรรณกรรมเรื่องนี้ไม่เป็นที่รู้จักของคนไทยเลย ทั้ง ๆ ที่เป็นการแสดงภูมิปัญญาของราชวงศ์อยุธยาได้เป็นอย่างดี นอกจากนั้นก็ยังมี ราโชวาทชาดก อีกด้วย

ช่วงเวลาที่ไม่ยาวนานเพียง ๑๕ ปี ของราชธานีธนบุรี ปรากฏวรรณกรรมคำสอน ๓ เรื่อง คือ กุณณาสอนน้องคำฉันท์ จำนวนพระราชสุภาวดีและพระภิกษุจีน ซึ่งก็จำลองมาจาก กุณณาสอนน้องคำฉันท์ สมัยพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ แหม่ทุกตัวอักษร ซึ่งอาจกล่าวว่าเป็นวรรณกรรมเรื่องเดียวกันก็ไม่ได้มีความจริงนัก วรรณกรรมคำสอนเรื่องนี้ ๑ ในสมัยธนบุรี ก็คือ พระโพธิสัตว์โกสามพัน ซึ่งไม่ปรากฏนามผู้แต่ง วรรณกรรมเรื่องนี้มีจุดเด่นที่สรวนขันอย่างถึงกึ่งก็คือโครงเรื่อง ที่ถูกให้พระราชาบุตรรับออกจากเมือง เพราะความโง่เขลา แต่เมื่อหาจิตความโง่เขลาที่ตามวรอกกลับมาปกครองเมืองได้ โครงเรื่องที่แสดงถึงลักษณะของผู้ปกครองไม่ปรากฏมีมาก่อนเลย

ในสมัยรัตนโกสินทร์ พระราชนิพนธ์ที่ใหญ่ยิ่งของพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช นอกจากบิณฑุพระราชอาณาจักรให้พ้นจากทวิราชศัตรู ก็คือการฟื้นฟูศิลป-

วัฒนธรรม โดยเฉพาะอักษรศาสตร์ซึ่งล่มสลายจากการมาดลญาณของศัตรู จรรณกรรมจำนวนไม่น้อยได้รับการปฏิสังขรณ์บูรณะขึ้นใหม่ และในจำนวนนี้มีก็คือวรรณกรรมคำสอน ๓ เรื่อง ซึ่งมีหลักฐานว่าสร้างขึ้นในรัชกาลที่ ๑ คือ **ธรรมยุทศูปมา** นายของราชบัณฑิตยสถานแต่งถวายเมื่อปี พ.ศ. ๒๓๒๕ เนื้อเรื่องว่าด้วยการนำธรรมานุสรณ์ไปปฏิบัติโดยเปรียบกับวิธียุทธการในตำราพิไชยสงคราม งานนิพนธ์อีกเรื่องหนึ่ง คือ **โคลงธรรมสุภาสิต** พระราชาคณะนักบวชเป็นผู้แต่งถวาย เป็นโคลงสี่สุภาพ เนื้อเรื่องสอนให้มนุษย์ไม่ประมาท ให้ใช้ธรรมะเป็นเครื่องนำทาง

ความนิยมในการแต่งวรรณกรรมคำสอนมาแพร่หลายอย่างกว้างขวาง ในสมัยรัตนโกสินทร์ ด้วยเหตุผลต่าง ๆ ซึ่งน่าจะได้แก่ การศึกษาซึ่งแผ่กระจายมาถึงทวยราษฎร์ โดยเฉพาะการจาวิกฤตพิริยาลงในศิลาจารึก ณ วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว นับเป็นการเปิดโอกาสให้ปวงชนได้แสวงหาความรู้อย่างไม่มีเครื่องกีดกั้นอันหนึ่งความต้องการรูปแบบใหม่ของกวีนิพนธ์ คือ ข่ายโคลงฉันท์ หรือ โคลงสี่สุภาพ ซึ่งมีกวีจำกัดจำนวนคำ มาเป็นคำกลอน ซึ่งสามารถใช้คำได้หลายหลายยิ่งขึ้น การที่เนื้อหาของวรรณกรรมไม่ต้องยากนัก ไม่ต้องการความสามารถอย่างเลิศในทางด้านกวีนิพนธ์ ประกอบกับคำประพันธ์ประเภทกลอนเป็นที่นิยมแพร่หลาย จึงทำให้วรรณกรรมคำสอน หรือการแต่งสุภาสิตมีบทบาทที่สำคัญในช่วงรัตนโกสินทร์

การให้สุภาสิตเป็นเครื่องขมบนปณิธิยธมาชิกในสังคม เป็นแนวทางที่สำคัญอย่างหนึ่งของวรรณกรรมคำสอน การที่มีเนื้อเรื่องไม่ยาวนักจึงสะดวกที่จะจดจำ วรรณกรรมคำสอนจึงแต่งเป็นคำกลอนซึ่งมีเป็นจำนวนมาก แต่โดยที่วรรณกรรมเหล่านี้ไม่สามารถกำหนดสมัยที่แต่งได้ จึงจำต้องจำแนกเป็นประเภทมากกว่าสมัยที่แต่ง ซึ่งขอแยกเป็นประเภท ดังนี้

วรรณกรรมคำสอนสำหรับสตรี

สถานภาพของสตรีรัตนโกสินทร์ไม่เท่าเทียมบุรุษ การศึกษาถูกจำกัดเพราะเห็นว่าไม่มีความจำเป็น สตรีกลายเป็นเหยื่อของบุรุษเพราะความรู้เท่าไม่ถึงการณ์หรือความเขลา แต่ก็เป็นความเมตตาหรือปรารถนาดีของบุรุษที่พยายามสั่งสอนสตรีให้ฉลาดเฉลียว รู้จักวางตน โดยให้วรรณกรรมเป็นเครื่องสอนใจ คำสอนสำหรับสตรีเหล่านี้ ได้แก่ **กฤษณาสอนน้องคำฉันท์** ของกรมสมเด็จพระปรมานุชิตชิโนรส ซึ่งดัดแปลงมาจากคำฉันท์ที่เกี่ยวกับนี้แต่แต่งในสมัยธนบุรี และอิทธิพลของเรื่องกฤษณาสอนน้องก็ยังปรากฏให้เห็นในงานนิพนธ์อีกชิ้นหนึ่งซึ่งแต่งในสมัยรัชกาลที่ ๑ คือ **กฤษณาสอนน้องคำกลอน** จำนวนของผู้นแต่งซึ่งใช้นามว่า วราประเสริฐ คำสอนสตรีทั้ง ๒ เรื่องนี้ว่าด้วยหน้าที่ของสตรีสูงศักดิ์ที่ต้องรู้จักผูกใจและปรณนิบัติสามีให้มีความสุข รวม

ทั้งปกครองบ้านเรือนและป่าไพร่ ภาพของสตรีในงานนิพนธ์ก็ลึกลับ สตรีในอุดมคติซึ่งสืบสานความคิดมาตั้งแต่อยุธยา

ในระยะเวลาที่ใกล้เคียงกันนี้ วรรณกรรมคำสอนสำหรับสตรีตามัญญ์ก็ปรากฏขึ้นเรื่องหนึ่ง คำฉันท์สอนหญิง ซึ่งว่าด้วยคำสอนของสตรีโดยอาศัยที่มาจากคำสอนของธมมัญญ์ชัยบัณเฑียที่ให้นางวิสาขาสีดา ก่อนที่นางจะเดินทางไปหาพี่สาวว่าทรมงคลกับเจ้านายวิเศษนพบุรุษ บิดาของมีคารเสนาธิ์ งานนิพนธ์ก็เรื่องหนึ่ง ก็คือ สุภาพนิศสอนหญิง ซึ่งเน้นคำสอนมุ่งเน้นแต่ความดี คำสั่งของสตรีที่ต้องมีคู่ครองที่สืบมากกว่าจะเน้นวัดวาปฏิบัติของสตรี แต่ถึงอย่างไรก็ตาม พรรณนาของการหาผู้ครองของสตรีก็เป็นค่านิยมในสมัยนั้นและสืบทอดต่อมา จนกระทั่งสตรีได้มีโอกาสรับการศึกษามากขึ้น

ตามภาพของสตรีใดที่ต้องตกต่ำเพราะสาเหตุใดก็ตาม สตรีนั้นก็จะรู้จักวางตนมิให้บุคคลใดล่วงล้ำตนดูถูก ซูหมั่น ขณะเดียวกันก็ต้องดำเนินชีวิตด้วยความไม่ประมาท ห่วงเหี่ยว และเตือนตน คำสอนเหล่านี้ปรากฏอย่างชัดเจนในวรรณกรรมคำสอน เรื่อง พิศายนิศสอนเบญจกายน คำสอนเรื่องนี้ไม่มีวิธีการสอนที่แตกต่างจากวรรณกรรมคำสอนเรื่องอื่น ๆ ที่นิยมสั่งสอนโดยตรง แต่ถึงอย่างไรก็ตามโครงเรื่องบางตอนของวรรณคดีที่มีชื่อเรื่องคือ รามเกียรติ์ ตอนพิเภก ทนุชาของทศกัณฐ์ จะถูกขับจากเมือง ได้ให้โอวาทแก่สีดา คือ นางเบญจกายน ผู้ต้องถูกข่มขืนทรมานสาหัสยิ่ง หากประพฤติดนไมดีก็จะถูกคนร้ายเห็นโดยไฟ คำสอนที่โบราณนิยมให้รู้จักเจียมตน สอนเสียก่อน นี่จะสังเกตได้ว่าเป็นค่านิยมที่นิยมมาทุกยุคทุกสมัย

นอกจากสตรีซึ่งเป็นเป้าของการสั่งสอนโดยใช้วรรณกรรมเป็นเครื่องมือแล้ว กลุ่มเด็กก็เป็นอีกกลุ่มที่ได้รับความสนใจเช่นกัน วรรณกรรมคำสอนสำหรับเด็กมีอยู่ ๒ แห่ง คือ สุภาพนิศสอนเด็ก และ พุทธศตสอนบุตร ซึ่งจะยกกล่าวถึงเรื่องแรกก่อน คือ สุภาพนิศสอนเด็ก ซึ่งเคยเชื่อกันมาว่าเป็นงานนิพนธ์ของสุนทรภู่ แต่ไม่มีหลักฐานใดยืนยัน ในงานวิจัยนี้จึงถือเป็นงานนิพนธ์ที่ไม่ปรากฏนามผู้แต่ง วรรณกรรมคำสอนเรื่องนี้ดำเนินเนื้อความตามโครงเรื่องนิศ ซึ่งเน้นแนะนำสอนของคำสอนของไทยตั้งแต่สมัยอยุธยาจนปัจจุบัน ส่วน พุทธศตสอนบุตร เป็นวรรณกรรมคำสอนซึ่งถูกเบียดเบียนใจผู้ยากไร้ว่าถึงแม้จะยากไร้แสนเข็ญ หากแต่ปฏิบัติตนดี รู้จักปฏิบัติตามหลักที่พ่อแม่มอบหมายให้ดีที่สุด และที่สำคัญ คือ ไม่ท้อแท้ใจ ก็ประสบความสำเร็จในที่สุด ภาพสะท้อนของวรรณกรรมเรื่องนี้ ก็คือ การพอใจและยอมรับในสถานภาพของตน แต่คุณงามความดีนั้นทำให้ตนได้ก้าวหน้าขึ้น

สุภาพนิศทั้ง ๒ แห่งข้างต้นนี้ เป็นวรรณกรรมคำสอนมุ่งสอนตามมัญญ์โดยทั่วไป แต่ก็มี เพลงยาวถวายโอวาทของสุนทรภู่ ที่มุ่งสอนพระราชโอรสที่สูงศักดิ์ ดังนั้น คำสอนจึงมีบาง

ประการที่ต้องแตกต่างกับคำสอนของลามัญชนบ้าง ส่วนเช่น ต้องรู้จักธรรมชาติของมนุษย์ และรู้จัก
น้ำใจของบุคคลในสถานภาพต่าง ๆ กัน แต่ถึงกระนั้นก็นำมาปรับใช้กับลามัญชนได้

วรรณกรรมคำสอนสำหรับบุรุษ

ความเป็นสิริมงคลของตนเองและครอบครัวเป็นเรื่องที่บรรพบุรุษได้สั่งสอนต่อเนื่อง
กันมาแต่โบราณ ประมาณว่าในสมัยอยุธยาพระคณาจารย์มักเป็นที่ยอมรับกันอย่างแพร่หลาย
สวัสดิรักษาคำฉันท์ ซึ่งไม่ปรากฏนามผู้แต่ง และ สวัสดิรักษาคำกลอน ของ อุบลทนต์ ก็ได้แสดง
แนวคิดในเรื่องนี้อย่างเด่นชัด และถือเป็นข้อปฏิบัติอย่างเคร่งครัดของชาวไทยสืบมา หากย้อนสืบ
ไปพิจารณาของความคิดเช่นนี้ ก็ปรากฏอยู่ในคำราชนิพนธ์ของกรม

ประจักษ์การณวิมลขึ้นผนวกกับการยอมรับกระแสสังคมที่ไม่ได้ขึ้นกับกฎเกณฑ์ใด ๆ
ปรากฏในคำสอนเรื่องหนึ่ง คือ สุภาษิตอริสฐานาน ซึ่งมีความเป็นเอกลักษณ์ของตนเอง เป็นงาน
นิพนธ์ชิ้นเด่นชิ้นหนึ่งในรัชกาลที่ ๓-๔ โดยผู้แต่งมีฐานันดรศักดิ์เป็นหม่อมเจ้า

การขยายขอบเขตการศึกษาจากพระราชสำนักมาสู่พลราษฎร เห็นได้จากการเผยแพร่
สรรพวิชาที่เคยสงวนหรือรู้กันอยู่แต่เฉพาะครอบครัวมาสู่ประชาชนที่ไม่หาความรู้โดยไม่เลือกหน้า
บุคคลอยู่เบื้องหลังความสำเร็จที่ทุกคนจะปฏิเสธไม่ได้ คือ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมหมื่น
พระปรมานุชิตชิโนรส กวีเอกในรัชกาลที่ ๓ ทรงเป็นผู้เลือกสรรสรรพวิชาเพื่อจะเลือกไปบิดา และ
ยังทรงนิพนธ์งานบางชิ้นด้วยพระองค์เอง งานนิพนธ์ที่เป็นคำสอนที่เกี่ยวข้องกับพระองค์ได้แก่
สุภาษิตพระร่วง* จันท์อัญพานร และ จันท์พาสีสอนน้อง

งานนิพนธ์ทั้ง ๓ เรื่องนี้มีส่วนรวมกันคือ เกี่ยวข้องประโยชน์แก่คนไทยทุกคน ทุก
เพศ ทุกวัย สำหรับงานนิพนธ์เรื่องแรก ก็คือ สุภาษิตพระร่วง ซึ่งเดิมเคยเชื่อกันว่าเป็นสุภาษิตที่
แต่งในสมัยสุโขทัย แต่การศึกษาร่องประวัติของนักศึกษารุ่นใหม่ได้ชี้ชัดว่าน่าจะเป็นสุภาษิตที่แต่ง
ในสมัยรัตนโกสินทร์ โดยอาศัยที่มาจาก ประติษฐ์พระร่วง งานพระราชนิพนธ์ของพระเจ้าอยู่หัว
บรมโกศ สุภาษิตพระร่วงหากจะกล่าวไปแล้ว ก็คือการรวบรวมแนวทางปฏิบัติตนที่นำไปปฏิบัติ
ตามาจะเข้ากับสังคมได้เป็นอย่างดี การยอมรับกระแสสังคมเป็นข้อที่กล่าวเน้นในวรรณกรรมคำ
สอนเรื่องนี้เช่นเดียวกับสุภาษิตอริสฐานาน

คำฉันท์อีก ๒ เรื่อง คือ จันท์อัญพานร และ จันท์พาสีสอนน้อง ซึ่งในงานวิจัย
เรื่องนี้สันนิษฐานว่าเป็นงานนิพนธ์ของกรมหมื่นเจ้าพระปรมานุชิตชิโนรส สำหรับคำสอนเรื่องแรก คือ

* ทখনนี้อาจไม่เป็นที่ยอมรับทั่วไป ผู้สนใจโปรดศึกษาจากสุภาษิตพระร่วง : การศึกษาเชิงประวัติใน พินิจ-
วรรณกรรม ของ นิยะดา เหล่าสุนทร

จับอันฎพานร ซึ่งมีเนื้อเรื่องเดียวกับ พระโพธิสัตว์โกสลามกีน วรรณกรรมคำสอนในสมัยธนบุรี แต่เนื้อความไม่มีส่วนเกี่ยวข้องกับ อันฎพานร ว่าด้วยคำสอนของงาน ๒ คน ที่ให้แก่พระราชารู้ถูกขับออกจากราชสมบัติเพราะความไม่เชื่อ แต่หลังจากขึ้นครองราชแล้ว พระราชาก็กลายเป็นผู้ฉลาดเฉลียว สามารถกลับไปปกครองบ้านเมืองอย่างเป็นที่ยอมรับโดยดี โศกเรื่ององค์คำจึงเป็นเรื่องนี้เช่นเดียวกับเรื่องพระโพธิสัตว์โกสลามกีน เป็นเรื่องแปลกที่ไม่ปรากฏให้เห็นในวงวรรณคดีไทยบ่อยนัก เมื่อสถานการณ์ของผู้ปกครองแผ่นดินตกต่ำพระราชชาติบุญญาขจรถูกขับจากเมือง ซึ่งคล้ายกับกรณีของพระพลสันดรที่ถูกรับเพราะความขาดปัญญาของผู้รับสง

อันฎพานร หรือไขวาทกล่าวกันว่าเรากล่าวถึงอันฎพานรนี้ขึ้นมาในศตวรรษที่สิบหก ภายใต้อาณัติของพระมหากษัตริย์ก็เป็นส่วนร่วมจิตใจของมหาชน เนื้อหาที่ดีงามตามค่านิยมคือ โศกของพาสีสนบ้อง ของพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ

คำสอนที่ผ่านคนคนพาล เป็นคำสอนที่บรรพบุรุษที่ยึดถือและกระทำสืบเนื่องกันมา ตั้งแต่โบราณกาล ปรากฏให้เห็นได้ในวรรณกรรมคำสอนของไทยแทบทุกเรื่อง และในทุกสมัย จากท่ามอันฎพานรด้วยตนเอง แต่เห็นเหลือเกิน เผลอใจของคนพาลนั้นเป็นเรื่องที่ถูกมองข้ามไป แม้ที่ปรากฏให้เห็นในวรรณกรรมเรื่องหนึ่งในวิภาวดี ๕ คือ สุภาณิตสนธิษต์คำกลอน จากนิพนธ์จากพระมหากษัตริย์พระองค์ที่สิบ คือ สมเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัว ผนวชระฆังโฆสิตาราม ในคำสอนเรื่องนี้จะกล่าวถึงกวีที่ต่าง ๆ ของนิพนธ์ที่พบในวงกษัตริย์พราหมณ์ ถึงแม้ว่านิพนธ์นี้จะอยู่ในด้านวรรณศิลป์ แต่มีความสำคัญในด้านการสะท้อนภาพสังคม วัฒนธรรมในสมัยรัตนโกสินทร์ซึ่งไม่สามารถจะพบได้ในวรรณกรรมเรื่องใด

สุภาณิตชีชา เป็นงานนิพนธ์ที่ไม่ปรากฏผู้แต่ง แต่คงให้รายละเอียดของสภาพชีวิตความเป็นอยู่และโทษของเมิน ตอนท้ายได้แนะนำให้อ่านบุตรพินธุกันเสีย

นอกจากนี้ก็มีวรรณกรรมคำสอนเรื่องสั้น ๆ อีกหลายเรื่อง ได้แก่ พินธุกันสนธิษต์ ภาย ทศกัณฐ์สนธิษต์ ไขวาทกษัตริย์ วรรณกรรมเหล่านี้จะไม่ปรากฏนามผู้แต่ง และจะไม่เป็นที่รู้จักแพร่หลายมากนัก ดังนั้นในงานวิจัยนี้จึงได้คัดสรรนำมาไว้ในภาคผนวก เพื่อประโยชน์ของผู้ศึกษา

กล่าวโดยส่วนรวม ในบรรดาวรรณคดีคำสอนของไทย เรื่องที่ได้มีความนิยมมากที่สุด ก็คงเป็น โศกโลกนิธิ ซึ่งเป็นที่รู้จักแพร่หลายมาตั้งแต่สมัยอยุธยา มีโศกโลกนิธิตำนวนกวีหลายสำนวน และความนิยมก็ยังคงสืบเนื่องมาจนกระทั่งถึงรัตนโกสินทร์ วรรณกรรมคำสอนเมื่อพิจารณาอย่างลึกซึ้งแล้ว ก็มีที่มาจากโศกโลกนิธิตทั้งสิ้น โศกโลกนิธิตำนวนที่ได้รับคามนิยมที่สุด ก็คือ ตำนวนของกรมสมเด็จพระปรมานุชิตชิโนรส

วรรณกรรมคำสอนสำหรับพระมหากษัตริย์

วรรณกรรมคำสอนสำหรับพระมหากษัตริย์ มีเรื่องต่าง ๆ ดังนี้

- ราโฆวาทชาฎก
- ทศรดสอนพระราม
- พระโพธิสัตว์โกสามกนิ
- จันท์ฉัฎฎพานร

รายละเอียดของแต่ละเรื่องมีดังนี้

ความสำคัญของพระมหากษัตริย์ตามที่ปรากฏในพระไตรปิฎก อาดิญญสูตร กล่าวไว้ว่า พระมหากษัตริย์ก็คือ เทพประเภทหนึ่งซึ่งเรียกว่า สมนตเทส กำนันครองเทพประเภทนี้ เกิดจากการเลือกสรรผู้มีบุญให้มาทำหน้าที่เป็นผู้ปกครอง ซึ่งทุกคนก็ให้การยอมรับและยกย่อง ทรยศนั้นได้ยอมรับและสิ่งเนื่องกันมาทุกยุคทุกสมัย พระมหากษัตริย์มีหน้าที่ต่อประชาชน ประชาชนมีหน้าที่ถวายความจงรักภักดีต่อพระองค์ กล่าวได้ว่าต่างก็มีหน้าที่พึงปฏิบัติซึ่งกัน และกัน วรรณกรรมในฐานะที่บันทึกภาพชีวิต ก็ได้นำส่วนละท่อนให้เห็นคำสอนสำหรับผู้ปกครอง แผ่นดินพึงปฏิบัติ และหน้าที่ที่ทวยราษฎร์พึงมีต่อพระมหากษัตริย์ สำหรับคำสอนในประเภทแรก ได้แก่ ราโฆวาทชาฎก ทศรดสอนพระราม พระโพธิสัตว์โกสามกนิ และจันท์ฉัฎฎพานร

ราโฆวาทชาฎก*

ราโฆวาทชาฎก เป็นงานนิพนธ์ของสมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ วัดพุทธโสธรวัด (วัดเดิม) แต่งเมื่อจุลศักราช ๑๐๓๘ ตรงกับปีพุทธศักราช ๒๒๕๑ จดหมายเหตุในการแต่งก็เพื่อถวายสมเด็จพระนารายณ์ ดังความในงานฉันทน์ที่ว่า

* ราโฆวาทชาฎก เรื่องนี้ ได้รับการตีพิมพ์เผยแพร่เมื่อ ๒ ครั้ง และอยู่ในวงขับเกิด ครั้งแรกในปี ๒๕๕๐ โดยคณะศิษย์แห่งพระยาโฆวาทธรรมา (แก่น เป็รียง) ในงานพระราชทานเพลิงศพของท่านเมื่อ ร.ศ. ๑๒๖ (พ.ศ. ๒๔๕๑) และครั้งที่สองเมื่อปี พ.ศ. ๒๕๖๐ โดยพระภิกษุสาธุชนสมเด็จพระราชบิดาสมเด็จพระสังฆราช แต่ครั้งนั้นต้นฉบับไม่สมบูรณ์ มีเพียง ๓๖ คาถา และได้ชื่อว่า จักรัตนาตม

ด้วยคำของอำมาตย์ผู้ไม่มีคิด ไม่เห็นแก่ประโยชน์ส่วนตนและพวกพ้อง สุแต่รักษาบิดามารดาและ
บุตรธิดา แลวงประโยชน์ให้แก่ราษฎร กำหนดพระราชาคณะฤทธิกาโทษตามความเหมาะสม ระเบียบ
ชั้นหลายใด ๆ ที่จะเกิดแก่ราษฎร ลงโทษหนักให้ราษฎรเลื่อมใสศรัทธาในพระรัตนตรัย รับเครื่องสัก
การบูชาจากราษฎร รักษาราษฎรทั่วทั้งอาณาจักรจนเท่าศรัทธา กับราษฎรบุตร เมตตาต่อพวกร
เลวอีกด้วยกรให้ราษฎร รักษาราชประเพณี คงไว้ซึ่งความเคารพยำเกรงต่อบุคคลผู้ซึ่งได้รับความยก
ย่องมาแต่เดิม

ถึงแม้จะไม่ปรากฏรายละเอียดเกี่ยวกับผู้แต่งมากนัก หากดูความจากบทแปลนทำให้
ได้เห็นว่าเป็นสมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์อยู่ในคณะสงฆ์ที่เรียกว่า ขรัววาสี ดังหลักฐานที่ว่า

สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ ญาณคัมภีร์ สิวสุทธ สัพพิสิริบุญ
ขลุ่ยพิณม พนมมณีนมฤทธิ วิจิตรคุณาธารนิกร สิกขมณคัมภีร์สัมมาวิ
ขรัววาสี อธิการบดีในราชอาณาจักร ระถวายเนืองความในพาวโรหิมาต
ราชโฆษาจารย์กแต่โดยสิ่งแปล (หน้า ๕)

สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์คงเป็นผู้ที่เชี่ยวชาญในด้านอักษรศาสตร์อันสูง โดยจึงเกิดจาก
การที่ท่านสามารถเลือกสรรธรรมะให้ร้อยเรียงให้เป็นราชคฤ์นหรือเป็นภาษ "จำเริญพระปัญญา
ญาณ" ของสมเด็จพระนารายณ์ "ขอให้ภาษาชาติในการเรียบเรียงจะเป็นประจำรัชกาลจนถึง
ความเชี่ยวชาญในด้านภาษาของท่านเป็นดี นอกเหนือจากควรใช้ราชคฤ์นในคราวราช
โฆษาจารย์แล้ว สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์คงมีความประสงค์ที่จะให้วรรณกรรมเรื่องนี้เป็นเครื่อง
เฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระนารายณ์อีกด้วย ดังจะเห็นได้จากความเปรียบเทียบกับหลายตอน ดังเช่น

มณฑลพิไล สนิมมู จลลภา ราชคฤ์นรูปคังจติ ฯ

พุทธโอ ข้าพเจ้าสมเด็จพระสรรเพชญ์พุทธเจ้า สนิมมู ข้าพเจ้าผู้ธรรมด้วย
พระสมณภูมญาณ ชาติใด ความเลื่องลือถึง พุทธภาวดี ซึ่งภาวเป็น
สมเด็จพระสรรเพชญ์พุทธเจ้า ปิตุติ แลวงหาประโยชน์ สัพพิสิริบุญ
แก่สัตว์ทั้งหลายทั้งปวง ชาติใด ก็บังเกิด ประติภาณ สัตว์จะเปนประโยชน์
แก่สัตว์หมู่อื่น ยะยา แลมีอุปมาดุจใด โยภาณ ข้าพเจ้าสมเด็จพระนาราย
ณ์ราชเจ้าพระของคฤ์น อัสติณินูปกักรโก มีได้เฉพาะประโยชน์แห่ง
พระองค์ วิสัทธิโร ตกแต่งการด้วยดีต่าง ๆ สุนทรียาณ เพื่อจะรักษา
ปากนิม ซึ่งสัตว์ทั้งหลาย ตตา ดูสมเด็จพระสรรเพชญ์พุทธเจ้านั้น
โสภณ ข้าพเจ้าสมเด็จพระบรมกษัตริย์ราชันนั้น รูปคังจติ ก็จะได้
ราชคฤ์น ซึ่งเป็นสมเด็จพระบรมกษัตริย์ราชันผู้สำเร็จการผู้สำเร็จการ

(หน้า ๒๔-๒๕)

มณฑล พุทธิโย พยาสุ ๑ ฯลฯ ขณเด พินสัมิปเท ฯ

พุทธิโย อันว่าสมเด็จพระอมรินทราบรมราชูปถัมภ์เจ้า พยาสุ มีพระกรุณาอันมาจาก
ปติปฏิฐิต ประดิษฐานไว้ สัตต์เต ซึ่งสัตว์ทั้งหลาย สัตต์เต ในสวรรค์
มณฑล สุขโต วาธา อันว่าสมเด็จพระบรมมหาราชเจ้า พยาสุ
มีพระกรุณาอันมาจาก ปติปฏิฐิต ประดิษฐานไว้ สัตต์เต ซึ่งสัตว์ทั้งหลาย
พินสัมิปเท ในที่นั้นพระวิบุรุษดิถีพระโยธิน ขณเด ในที่นั้นเสนาบดี
มณฑล สุร สมเด็จพระอมรินทราบรมราชูปถัมภ์เจ้า (หน้า ๒๕-๒๖)

เจ้าวิชาพชาฎก ในฐานะที่เป็นชาวคณะกบฏ กบฏจะไม่มีลักษณะที่ใกล้เคียง
กับชาวดกในด้านของคัมภีร์ทางธรรมเรื่องแต่เพียงอย่างเดียว เพราะไม่มี ปัจจุมันวัตถุ อันเป็นมูลเหตุให้
เกิดคันธะขึ้น ไม่มี วิชากรรม และไม่มีสโมธาน จะมีก็แต่บุคคลในเรื่องซึ่งกำหนดบทบาทให้เป็น
พระโพธิสัตว์ และเป็นนายที่การสิ่งอื่น อันเป็นลักษณะของชาวดกเท่านั้น ข้อสังเกตข้างต้นนี้
สามารถนำไปสู่ข้อสันนิษฐานได้ว่า พระพุทธโศภนาจารย์จะยึดมั่นยึดถือเรื่องนี้อย่างเคร่งครัด โดยไม่
จำเป็นต้องอาศัยโครงเรื่องของชาวดกเจ้าใดเป็นเครื่องยืนยันใจ

อนึ่ง ความหลายหลากในเรื่องที่มีลักษณะเกี่ยวพันกับสังคมชาวดกและความเป็นกบฏ
ของคณะโพธิญาณแสดงให้เห็น

เอโก/สัตตโต อันว่าบุคคลผู้หนึ่ง นกิริโย มีลักษณะอันดีดังต่อไปนี้
อันนั้นคง พลัทธิพรโศภินะ สุขบ้างอันเกิด สุขวาธินิ มีจากเขาภูริยา
สุขพลักปัดลงในกองมณฑลใต้ สัตต์เตปฏิฐิตปฏิฐิตปฏิฐิต สุขพลักปัด
สัตต์เตในสัทธะวาทิต (หน้า ๓๓)

เจ้าวิชาพชาฎก ถึงแม้จะเป็นชาวดกที่มีเนื้อความสั้น ๆ เพียง ๓๔ บรรทัดก็ตาม แต่เป็นตัวอย่างที่ดีที่
แสดงถึงความเป็นลักษณะอักษรศาสตร์ของท่านผู้แต่ง ที่สามารถแสดงงานนิพนธ์ที่ใช้ภาษาบาลีและ
ภาษาไทยได้อย่างเรียบง่ายและลึกซึ้ง แสดงถึงปัญญาของนักปราชญ์ชาวอยุธยา

ทศรถสอนพระราม

ทศรถสอนพระราม เป็นวรรณกรรมคำสอนเรื่องสั้นๆ ซึ่งเดิมถือว่าเป็นพระราชนิพนธ์ของสมเด็จพระนารายณ์มหาราชเช่นเดียวกับ เรื่องพาลีสอนน้อง และเรื่องราชสวัสดิ์ ความเชื่อนี้
ได้ตั้งขึ้นมาชั่วระยะเวลาหนึ่งจนกระทั่งได้มีการศึกษาวรรณกรรมเรื่องโคลงของพระพุทธโศภน
จากต้นฉบับคัมภีร์เลขที่ ๑ ที่ ๑๑๕ ขึ้น ๓/๕ มีที่ ๑๔ ประวัติได้มาจากกรมเลขาธิการคณะรัฐ
มนตรี ซึ่งปัจจุบันเก็บรักษาไว้ที่ส่วนภาษาโบราณ ของหอสมุดแห่งชาติ ซึ่งมีงานแผนกนี้จึงได้ว่า

๑๑

ศักราช ๑๑๗๙* ปีมะแมนพศก ฅวัน ๔ + ๒ ค่ำ
 แปรพระพุทโธยาศนบำโมก ศักราช ๑๑๘๖ ปีวอก ชอศก
 ฅวัน ๙ + ๒ ค่ำ แรกทรงแทรก ทรงแปร่งพระราชนิพนธ์
 ๑๒
 โคลงพุทโธยาศนบำโมก ฅวัน ๔ + ๔ ค่ำ เพลาข้าวโม่งหนึ่ง
 ๒ ๕
 ทรงพระราชนิพนธ์โคลงพาลีสอนน้อง ๓๒ บท ฅวัน ๖ + ๕ ค่ำ
 เพลาข้าว ๓ โม่ง ทรงเห็ทงข้าวทศรณชอนพระราม ๑๒ บท ฅ
 ฅวัน ๓ + ๔ ค่ำ เพลาข้าว ๔ โม่ง ทรงเห็ทงราชสวัสดิ์ ๖๔ บท
 ๗
 ฅวัน ๙ + ๔ ค่ำ เพลาข้าว ๓ โม่ง ทรงเห็ทงราชานุวรรค
 ๕ โม่งข้าวได้ ๑๒๔ บท ฅวัน ๑ + ๔ ค่ำ เพลาข้าว ๓ โม่ง
 ๑๒
 ทรงเห็ทงประดิษฐ์พระร่วง ๕๕ บท

จากหลักฐานทางประวัติศาสตร์ ผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้องกับการเคลื่อนย้ายพระพุทโธยาสน์ วัดป่าโมก จังหวัดอ่างทอง คือ กรมพระราชวังบวร (ซึ่งต่อมาคือพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ) ในสมัยพระเจ้าท้ายสระ และพระองค์ก็ได้เป็นผู้พระราชนิพนธ์ โคลงพระลอพระพุทโธยาสน์ ซึ่งเป็นการบันทึกเหตุการณ์สำคัญในครั้งนั้น นอกเหนือจากงานพระราชนิพนธ์เรื่องนี้ ในบานฉานก็ได้มีการระบุถึงสิ่งอื่น ๆ ไว้ว่า

โคลงพาลีสอนน้อง	จำนวนโคลง	๓๒	บท
โคลงท้าวทศรณชอนพระราม	จำนวนโคลง	๑๒	บท
โคลงราชสวัสดิ์	จำนวนโคลง	๖๔	บท
โคลงเรื่องราชานุวรรค	จำนวนโคลง	๑๒๔	บท
โคลงประดิษฐ์พระร่วง	จำนวนโคลง	๕๕	บท

หลักฐานจากต้นฉบับตัวเขียนนี้เป็นประจักษ์พยานได้อย่างดีว่า งานนิพนธ์ ๓ เรื่อง อันได้แก่ พาลีสอนน้อง ทศรณชอนพระราม ราชสวัสดิ์ เป็นงานพระราชนิพนธ์ของพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ มิใช่งานพระนิพนธ์ของสมเด็จพระนารายณ์ดังที่เคยได้เข้าใจกันมา การที่เคยเข้าใจกันเช่นนี้ก็คงสืบเนื่องมาจากคำอธิบายของคณะกรรมการลามาตมวรรณคดี ซึ่งตั้งขึ้นเมื่อปี พ.ศ. ๒๔๗๔ ที่อธิบายถึงงานนิพนธ์เรื่องราชสวัสดิ์ไว้ว่า "ฉบับพระยาโมราณราชธานีทรงถวาย ว่าเปนพระราชนิพนธ์

* ศักราช ๑๑๗๙ ตรงกับ พ.ศ. ๒๓๙๐ ในสมัยรัตนโกสินทร์ ซึ่งไม่ถูกต้อง คงเป็นเพราะมีความผิดพลาดในชนวนคัดลอก ที่ถูกแก้ไขเป็น ๑๑๗๙ ตรงกับปี พ.ศ. ๒๓๙๐ ในสมัยพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ

สมเด็จพระนารายณ์^{*} เมื่อเวลาผ่านไป คำว่า “ว่าเปน” ในชื่อต้นมีฐานก้นหายไป กลายเป็นชื่อเท็จจริงที่เชื่อถือกันสืบ ๆ มา และในกรณีนี้ก็เช่นเดิมใช้กับทศรถสอนพระราม และพาลีสอนน้อง เช่นกัน

ในงานวิจัยนี้จึงถือว่า โคลงพาลีสอนน้อง โคลงทศรถสอนพระราม และโคลงราชสวัสดิ์ เป็นพระราชนิพนธ์ของพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ ตามหลักฐานชั้นปฐมภูมิที่ได้ยกมาเสนอ

ทศรถสอนพระราม เป็นวรรณกรรมคำสอนเรื่องสั้น ๆ มีความยาวเพียง ๑๒ บท เนื้อเรื่องผูกขึ้นโดยอาศัยชื่อจากตัวละครในเรื่องรามเกียรติ์ คือ ท้าวทศรถ และพระราม ท้าวทศรถให้โอวาทแก่พระราม ถึงหน้าที่ทรงพระมหากรุณาธิคุณที่พึงปฏิบัติในการที่จะถูกใจพวกราชบุตร เริ่มต้นด้วยท้าวทศรถให้มีความเมตตาปรานีต่อเขาเหล่านั้น ผู้จักจัดสรรรางวัลให้แก่เขาตามลาภที่เขาส่งขึ้นเป็นเครื่องแห้วหมกแก่จิตใจควรจัดให้สิ้น ใช้ขันติธรรมในการปกครองบ้านเมือง รักษาพระราชบุตรเสมอไม่ว่าที่มีต่อบุตร ผู้ที่มีโทษร้ายก็ควรผ่อนผัน เมื่อกระทำได้ถึงดังนั้นก็จะเป็นขึ้นร่มด้วยหน้า

ตัวอย่างคำสอน

รางวัลสรรพสิ่งได้	ไทยทาน
เหมือนกลดสรรพคุณหา	เลื่อนล้ำ
เป็นพี่กับน้อง	เกษมราชบุตร
เสน่หิ้วยศน้ำ	จิตของสรรพสัตว์
ครองภาพลพโลกล้ำ	ศุภผล
รับดับกิจสรรพ	โกรธเกรี้ยว
โลกอวิชาตญ	มณฑลโทษ
กำจัดสิ่งชั่วละเล็กละ	อย่าได้ประมุขนา

ความสำคัญรองโคลงทศรถสอนพระรามมิได้อยู่ที่สำนวนโวหาร หรือความไพเราะทางวรรณศิลป์แต่เพียงใด หากเป็นที่อยู่ต้นแบบของคำสอนสำหรับพระราชทาน สอนน้องไปถึงวรรณกรรมคำสอนเรื่องอื่น ๆ

* ดูรายละเอียดใน “พาลีสอนน้อง ทศรถสอนพระราม ราชสวัสดิ์ โคลงสง” พิณวรรณกรรม (มกราคม ๒๕๓๕)

* วรรณกรรมสมัยอยุธยา เล่ม ๒ (กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, ๒๕๓๓) หน้า ๓๐๖-๓๐๗

พระโพธิสัตว์โกสามภินและจันทอัษฎพานร

วรรณกรรมคำสอนสำหรับพระมหากษัตริย์อีก ๒ เรื่อง คือ เรื่องพระโพธิสัตว์โกสามภินและจันทอัษฎพานร เป็นเรื่องที่จะกล่าวถึงในลำดับต่อไป เพราะมีความคล้ายคลึงกันหลายประการ ดังจะได้กล่าวถึงดังนี้

เรื่องพระโพธิสัตว์โกสามภินและจันทอัษฎพานร มีเนื้อเรื่องที่มีลักษณะพิเศษที่ไม่เคยปรากฏพบในวรรณกรรมไทย และแม้แต่ชีวิตจริงของคนไทย กล่าวคือ ผู้ปกครองประเทศจำเป็นต้องถูกขับจากเมืองเพราะเหตุผลที่มีแต่ความโง่เขลา* แต่เมื่อไม่ได้รับการศึกษอบรมแล้ว ก็สามารถเป็นผู้มีสติปัญญาเฉลียวฉลาดได้ ในเรื่องพระโพธิสัตว์โกสามภินนี้ ตัวเอกในเรื่องคือพระโพธิสัตว์ผู้ปราศจากปัญญา ซึ่งลักษณะนี้ไม่ใช่ลักษณะของพระโพธิสัตว์ในวรรณคดีพุทธศาสนาพาลย์นาถี และก็ไม่ปรากฏในชาดกนอกพระไตรปิฎกแต่อย่างใด ผู้วิจัยคิดว่าเรื่องนี้น่าจะมีที่มาจากทางอื่น ที่มีในวรรณคดีพุทธศาสนาพาลย์นาถี

มีข้อสังเกตว่าใน จันทอัษฎพานร คำประณามพญานั้นเริ่มที่เทพเจ้าในศาสนาพราหมณ์ คือ พระนารายณ์ พระอิศวร ก่อนแล้วจึงจะถึงพระรัตนตรัย ดังความว่า

บึงคงประณมณศ	บโมณมัลการ
โพยมภคโศหาร	วรจักรโกวิธ
นบึงองค์หาโม	ชโรวัชภูมิน
พรนิทรในอรร-	ณพคศิริโสสูงที (คือพระนารายณ์)
หนึ่งองค์โลกศ	ปรเมศฉันจุต
ปัตติบทมอันจุติ	จิกลิตนามิ (คือพระอิศวร)
ไตรพิธไตรเทพ	ไตรเวศนโมลี
โมลิสวโรตธี	มกุฏรัตนดิศ

ในเนื้อความของจันทอัษฎพานร เมื่อกล่าวถึงวานรทั้ง ๔ ตนให้โอวาทแก่พระเจ้าพศุพราชผู้ถูกขับจากเมือง โดยรับโทษกษัตริย์นั้น พระนามของพระราชาที่ว่าพศุพราชกับคำว่า

* ในประวัติศาสตร์ของไทย หรือแม้แต่ชาติอื่น ๆ พระราชาจะถูกขับจากราชบัลลังก์ ก็เป็นเรื่องที่พบกันได้เสมอ แต่เป็นการแย่งราชสมบัติเป็นประการสำคัญ

* “จันทอัษฎพานร” ประชุมจารึกวัดพระเชตุพน (กรุงเทพฯ) : ฝ่ายหินส่วนจำกัดสิทธิพร, ๒๕๑๔) หน้า ๒๑๓.

• จันทอัษฎพานร	วรโษษฐกล่าวสาร
และองค์ของคณาน	พันโศลกแลอันถวาม
เคารพเป็นอัษฎางค	วรโศลกอภิปราช
คุณคัมภีรพิศพราช	ก็กล่าวแถลงขึ้นต้นกัน

โคลกนี้ขอยให้คิดว่าวรรณกรรมเรื่องนี้เราจะได้คำมาจากวรรณกรรมสันสกฤตมากกว่าวรรณกรรมบาลีโดยเหตุที่วรรณกรรมพุทธศาสนาภาษาบาลี

วรรณกรรมสันสกฤตเรื่องหนึ่งก็กล่าวถึงความโง่เขลาของบุคคลในเรื่อง ซึ่งก็คือพระโอรสของพระราชา พระบิดาจึงต้องส่งพระโอรสไปฝึกเรียนศิลปศาสตร์กับพรานหมีรูโรหิตผู้หนึ่งจนพระโอรสสามารถเอาชนะความโง่เขลานั้นได้ แต่ในเรื่องนี้พระโอรสมิได้ถูกขับจากเมือง เช่นในฉันทอักษุพจนานุกรมวรรณกรรมสันสกฤตเรื่องนี้คือเรื่องนีโตปเทศ ดังนั้นหากเป็นไปไม่ได้หรือที่วรรณกรรมเรื่องนีโตปเทศ จะมีอิทธิพลในด้านโครงเรื่องตลกร้าย ฉันทอักษุพจนานุกรม และพระโพธิสัตว์โกสลามิถุน เพราะเรื่องนีโตปเทศ ก็ได้เข้ามาในประเทศไทยเมื่อครั้งอยุธยาแล้ว ดังที่เราได้มีนิโตปเทศสำนวนอยุธยา คือ นีโตปเทศวิตถุปกรณ์*

คำสอนของพราหมณ์ ๓ คน ในวรรณกรรมคำสอนทั้ง ๓ เรื่องนี้ (ในด้านพื้นๆ) มีลักษณะร่วมกันที่เห็นได้ชัด คือ พราหมณ์ให้เห็นถึงลักษณะและธรรมชาติของส่วนดีของมนุษย์ การที่จะคนหาสมาคมกับบุคคลต่าง ๆ จำเป็นต้องระมัดระวังอุปนิสัยของเขา พยายามเรียนรู้และเข้าใจบุคลิกภาพในภายที่จะคบหาสมาคมกับเขาในระดับหนึ่งได้ จึงจะปลอดภัยจากพวกไม่สมควรที่จะนับได้ว่าเป็นมิตร แต่เพราะพราหมณ์ท่านใดระมัดระวังได้หรือไม่จริงเราไม่สามารถตัดสินหาหรือเลือกคบกับบุคคลเหล่านี้ได้ ดังนั้นการเห็นอุปนิสัยของเขากลับเป็นสิ่งที่ไม่จำเป็นอีกต่อไป คำสอนในลักษณะนี้จึงปรากฏให้เห็นในวรรณกรรมทั้ง ๓ เรื่องนี้ อันแสดงถึงภูมิปัญญาของผู้แต่ง ดังจะเห็นได้ดังนี้

พระโพธิสัตว์โกสลามิถุน

พราหมณ์ชาวคณห์	จึงกล่าวเอ๋ยพราหมณ์
ข้าพเจ้าจึงอย่าผิดเลย	ข้าจะเล่าที่เกี่ยวความ
มิจะคบด้วยคนโหด	อย่าเอาโกรธไปต่อตาม
เอาแต่ดีไปต่อตาม	ความโกรธนั้นก็หาสูญสิ้น
มิจะคบคนตระหนี่ทรัพย์	สินทรัพย์สิ่งสินทุกอัน
เราอย่าตระหนี่เงินให้มัน	มันหาจะสูญหมดสิ้น
มิจะคบด้วยคนเกียจ	คนแสนหนักแต่หิวอดับ
อย่าเอาใจไปคบคน	ตั้งแต่จึงถึงกล่าวหมาย
พูดจะนรังจะเกาหน้า	มีความไม่เลวสิ้นคน

* นีโตปเทศวิตถุปกรณ์ (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์วิจิตรประเพณีจำกัด, ๒๕๒๓)

บุตเล็กจึงจะเห็นลาย	สายรุ้งก็งจะฐานมา" (หน้า ๒๕๕)
เมื่อโคมันปรุมนิบัติ	ทั้งขึ้นขัดมันอาลัยขู้
ไม่คิดโม้เจ้าตุ	แต่มีวณแต่โทษของ
อะไรไม่ฟังคำ	ก่อนเมื่อบ้านตากคอง
มีดจารัดผิดทำนอง	มีดจรรณเมื่ยรณแก้คอง
เมียนั้นมันกระด้าง	เป็นพ้องร้างอยู่ดีกว่า
เล็ดรกันไปเมื่อลงหน้า	คนโน้น"จะบดสี"
ฉันทอัญญาพร	
มีจักผจญคน	อันใจโลกนั้นดาล
เลาทรวิพพหมาน	จึงจะเจ็ดจะอ่อนโอน
จรัญนิมฤ	สละให้ถูกทโทษ
เท่าว่าทุกแฉจึงโชน	ขอขึ้นมาหาคืบ
คนโง่งนโศกจิตร	พิศนภาพภรรยา
มีทุกทโทษ	จะจวนบร้างมี
คนโง่งนทโทษ	บุคคลใดดี
โศกนิจิการณมี	สมมติตัวลิตศตุงการ
คัมภีร์ณณ	จะมีทำทหังการ
เชิญให้ธาดาร	บรรพแสงฟุ้ง"

ที่มาของคำกลอนตามที่ปรากฏในวรรณกรรมทั้ง ๒ เรื่องนี้ ได้รับสิทธิ์พิลจากวรรณกรรมมีลักษณะกวีและสันสกฤต เช่น โลกนิติปกรณ์ ขรรณนิติ ราชนิติ จากนักศตวรรษก่อนแล้วได้ยึดโดยเฉพาะฉันทอัญญาพร ซึ่งทั้งสองลักษณะคำกลอนในรูปของโคลงไว้ให้เห็น อีกทั้งผู้แต่งก็ยังได้แจ้งที่มาของคำกลอนไว้ในตอนท้ายเรื่องว่า

อัญญาควาณ
นิวาณิตมาจะ
บรรพสถานแสดง
จำวิญญ์ลิตด้วยดี"

* วรรณกรรมสันสกฤตปริเฉท ๒ (กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, ๒๕๓๓) พระนิพนธ์ลิลิตโสมนัส, หน้า ๒๕๕.

* เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๕๕.

* ฉันทอัญญาพร, หน้า ๓๘๕.

* ฉันทอัญญาพร, หน้า ๓๘๕.

โลกนิติปกรณ์

- พึงยึดตนไว้ระมัดระวังการให้สิ่งของ พึงยึดตนไว้ดำรงคงทนด้วยการอดทน เมื่อ พึง
ยึดตนไว้หลงใหลตามใจ พึงยึดตนไว้ติดต่อกับการพูดจริง

ฉันทอัษฎพจนน

จักเสพด้วยคน	เบญจโลกสาคร
และทวีปมากมาย	คุณโลกนังคัล

จักเสพด้วยปราชญ์	ปราชญ์อันฉลาด
ประพฤตินิยมพละการ	กตวาถยวาที

พระโพธิสัตว์โกสามกัม

มีจวบจนจนกระทั่งโพธิ์	สิ้นทุกสิ่งสิ้นทุกกัน
มาดยาสระพินิจให้มัน	มันยากผู้จะทนทน

ธรรมปิติ ทมวตปัญญา บทที่ ๕๗

พระเจ้าแผ่นดินกับโลกปราชญ์ หาหาเห็นกันตลอดไปทุกเมื่อไม่ พระเจ้าแผ่นดิน
คนโบราณในพระเทศาภิบาล แต่โลกปราชญ์คนโบราณในทุกสถาน

พระโพธิสัตว์โกสามกัม

ยังมีปัญญาผู้หนึ่งเฝ้า	ครั้นเมื่อโคจรตามกสิณเกรง
เพราะเจ้าเพราะคนหมด	มีอันชอบจนแต่งของมรรค
นิกรราชปราชญ์วิเศษ	มีอันแยกแยะผู้เดียววิเศษ
รู้ถ้อยคำกับไทย	รู้คดีโลกกสิณธรรม
เปรียบปราชญ์ด้วยปัญญา	รู้ดูภาววิเศษพัน
นิกรปราชญ์ผู้สูงศักดิ์	มีอันเป็นโพธิ์ทุกบ้านเมือง
เกิดตามมาบูชา	สักก็เอามานอนนอน
เป็นโพธิ์ไปทุกเมื่อ	เพราะความรู้วิเศษ

* ฉันทอัษฎพจนน หน้า ๑๖๘

* พระโพธิสัตว์โกสามกัม หน้า ๒๕๔

* พระโพธิสัตว์โกสามกัม หน้า ๒๕๕

ฉันทอัษฎพานร

ฉันทอัษฎพานร เป็นวรรณกรรมเรื่องหนึ่งที่ได้จารึกไว้ที่ผนังด้านในศาลา หน้าพระมหาเจดีย์ยี่สิบสี่ได้ องค์พระเชตุพนวิมลมังคลาราม การจารึกนี้ได้กระทำขึ้นใน พ.ศ. ๒๓๗๕ โดยพระบรมราชโองการในพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ในบรรดาวรรณกรรมทั้งหลายที่ได้รับการจารึกในครั้งนี้ ได้ปรากฏนามผู้แต่งทั้งสิ้น เว้นเสียแต่จากนิพนธ์ทั้ง ๓ เรื่อง ดังได้แก่ ฉันทพาลีสอนน้อง สุภาจิตพระร่วง และฉันทอัษฎพานร ซึ่งไม่ทราบจากนามผู้แต่ง

มีพิพจน์ภาครบรวนแต่ง ซึ่งมีสมมติว่าผู้แต่งคือองครักษ์ ดังเช่นในคำอธิบายที่ว่า

กัมภ	ขรคเณศเพี้ยน	พานร
ศก	คางคกตึกข	คณาวณ
พว	ขานุศาสน์สอน	สวัสดิวาส
บร	ชาติโคตมแล้ว	เลิศนักทางเกษม

เป็นกรบวนแต่งซึ่งสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมสมเด็จพระปรมานุชิตชิโนรสทรงนิพนธ์ ปกติปรากฏให้เห็นได้ในงานพระนิพนธ์ของพระองค์ แต่ถึงกระนั้นก็ยังไม่สามารถยืนยันได้ว่า ฉันทอัษฎพานร เป็นงานพระนิพนธ์ เพราะกรบวนแต่งนั้นสามารถเลือกแทนกันได้ เช่นหากเป็นพระนิพนธ์ในกรมสมเด็จพระปรมานุชิตชิโนรส ควรเป็นคำประพันธ์ในเชิง คัมภีร์นิพนธ์เรื่องอื่น ๆ ดังมีหลักฐานอ้างอิงอย่างชัดเจน ดังเห็นการศึกษาเชิงประวัติศาสตร์ของวรรณกรรมเรื่องยังไม่เป็นที่ยุติ

เนื้อเรื่องของฉันทอัษฎพานร เป็นเรื่องเกี่ยวข้องกับวรรณกรรมคำกาพย์ เรื่องพระโหม่งสัตว์โกสามภิน คือกล่าวถึงพระโหม่งสัตว์คู่กับนางเมื่องพระเมื่องพญาน้อย แลหลังจากจึงคำสอนจากภรรยาแปลส ปีกสายเป็นผู้มีปัญญา ถึงแม้จะมีโครงสร้างเดียวกัน แต่ก็มีควาแตกต่างกันขุขุที่เน้นหาคำสอน ซึ่งเป็นหลักฐานที่จะยืนยันได้ว่า นิทานเรื่องพระโหม่งสัตว์โกสามภินและฉันทอัษฎพานรนั้นไม่มีความสัมพันธ์กันด้านที่มา

คำสอนข้อแรกของฉันทอัษฎพานร เริ่มต้นด้วยผู้ท้าวท้าวทายกจะได้สิ่งหรือจึเป็น ผู้มีสิ่ง ผู้ที่หมั่นกัณยาที่จะปราศจากโรคอาพาธ ผู้ไม่มีโรคจะเป็นผู้มีบุญ ผู้ที่หมั่นทอจรัศรรพวิชาที่จะเป็นผู้มีความรู้ ผู้ดำรงตนอยู่ในสุจริตจะเป็นบรรพสุธรรม

* "ฉันทอัษฎพานร" ประชุมจารึกวัดพระเชตุพนฯ (กรุงเทพฯ: หน่วยงานจำกัดสิทธิ์, ๒๕๖๔) หน้า ๒๐๕. (ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพสมเด็จพระวรวงศาตญาณ กรมเสด็จหลวง (ปุณฺณ นามเดิม) ณ สมณูปถัมภ์วัดกัลยาณมิตร วัดเทพศิรินทราวาส วันที่ ๒๕ เมษายน พุทธศักราช ๒๕๑๔)

คำสอนข้อ ๒ มีว่าผู้จะจับบาปได้ก็จะต้องไม่มีภัย ผู้ที่หนีภัยก็ไม่มีเพื่อน ผู้เวลา
ประมาณไม่จดจำ ก็จะปราศจากวิชา คนมีมานะในภาคก็จะไม่มีคนมาช่วย ผู้ไม่มีสิทธิ์ เกือบ
ความ ก็จะปราศจากทรัพย์ สตรีไม่ปรารถนาชายที่มีกบฏ และผู้ดำรงอยู่ในธรรมก็ไม่คบกับ
คนชั่ว

ตัวอย่างคำสอน	ส่วนมิตรเสียผู้	ไม่มีแต่มีมาช่วย
	ใจถูกแรงราญ	อันตรธานอดชั่ว
	ส่วนศาสตราวุธ	ก็เสียผู้จงจำ
	ปกปิดประมาณทำ	อันสิ้นอาศรมละเขต
	ความขายเสียผู้	ชนชาติก็แล้ว
	กำหนดไม่มีวัน	รณาคัดชำระ (หน้า ๕๖๗)

คำสอนในข้อนี้ตรงกับในโคลงโลกนิติ บทที่ ๔๔๐

บทที่ ๔๔๐	เสียเพื่อนพ้องรู้	วิชา ศัลย
	เสียคนเมฆวิเศษ	ยากได้
	เสียทรัพย์มิตรมา	อภัพ ฤา
	เสียมิตรเมฆผู้	ยากแท้ผู้ช่วย

คำสอนข้อ ๓ กล่าวว่า ถึงจะผูกพันโลกด้วยทรัพย์ จะหวังให้ได้บ้างก็ถึงยุคพอให้
เล็ก เขาพญาอันไม่ลือใครจึงจะได้ผล เขาเมตติไปเจรจากับคนดี และอย่าเอาความดีไปติดกับคน
ชั่ว

คำสอนข้อ ๔ กล่าวถึงสิ่งที่คงอยู่อย่างยั่งยืน อันได้แก่ ศิลปวิทยาอยู่กับผู้มั่นกับพ่อ
เจ้า ความสัตย์กับผู้ก่อก่อสร้าง, ญาติมิตรจะอยู่กับผู้ที่เห็นคุณค่า, พระธรรมอยู่กับคนดี, สุข
อยู่กับคนดี

คำสอนของวามรตนที่ ๕ ทักขีเป็นทั้งใจของคนในโลก, ราคเป็นทั้งใจของผู้
ครองเรือน รูปโฉมความของสตรีเป็นทั้งใจของกามราคะ พระธรรมจะมีประโยชน์เมื่อมีการ
วิไลรนา

คำสอนของวามรตนที่ ๖ เมืองใดที่พระราชของเมืองนั้นย่อมจะถูกกำหนดด้วย
ผู้ที่ไม่กินยาโรคพยาธิก็ถึงบึงกุดขึ้น, ความที่ตามใจวิชา ความดีก็ชวนกันเกิดขึ้น, ผู้ที่มีโรค
ทักขีมีงศ์ก็จะหยั่งหยอง, ทุกคนในโลกนี้ไม่มีผู้ใดจะรอดพ้นจากอำนาจของมฤตยู

คำสอนของวามรตนที่ ๗ ผู้ใดที่เยือกแข็งถือตัว ชักเสียงก็กระตือรือร้นจะหมดสิ้นไป
ผู้มีเสน่ห์เสีย นิตรหากก็จะหนีหาย, ผู้ทวนจิตใจร้ายทาง บุญมิตรก็ไม่เข้าใกล้, ผู้ที่ใจร้ายมุ่ง

เบียดเบียนพิภพพิภพของท่าน พระธรรมจะไม่เกิดขึ้นในตน, ผู้ทรงศรัทธาในศาสนา ศีลปสาสน์ก็จะเป็นไปโดยดี
อยู่ในผู้ใด, ผู้ตระหนักรู้พิภพ ก็จะไม่มีความสุข, เมืองใดที่เลวร้ายดีของมองอาจ ความพิภพก็
เกิดขึ้นแก่พระราชา

คำสอนของวามรตนที่ ๔ เมื่อเข้าเฝ้าพระราชา จึงมีความจงรักภักดี, เมื่อจะคบ
มิตรก็ให้มีความซื่อตรง, เมื่อจะคบกับศัตรู อย่าลืมตน, เมื่อคบกับข้าราชการพึงกระทำตามให้เหมาะ
ตาม, เมื่อสมาคมกับสตรี พึงโอบอุ้มตาม, เมื่อจะคบกับคนโลก ความแบ่งปันทรัพย์ให้, เมื่อคบกับ
ญาติ อย่าทำเยี่ยงหนึ่ง, เมื่อจะสมาคมกับครู ให้เชื่อฟังอย่างภักดีของของท่าน, เมื่อคบกับปราชญ์
ระวังถ้อยคำ

เมื่อเสร็จสิ้นคำสอนของวามร พระเจ้าสุทนต์ก็บังเกิดความเลื่อมใสยิ่งขึ้นใน
ท่านที่ พระองค์ก็เล็งเห็นถึงเมือง โดยมีเสนาอำมาตย์และประชาชนคอยต้อนรับ ด้วยความที่พระชนนา
ได้ว่า

อนาตมมณสี	กระวีวิปรีตวิสินทร์
เกตุพนพคัลลยาณิน	สุรสุทนต์ของนาค
กษัตราภุช	ธรรมเดชาทรงธรรม
สุสุโขธรรวดี	สมมติธวัชติกันคง
ครอบครองประชาม	นระชาภุชไตรตรึง
บรรพิตธรรมดำรง	ภาพโลกนสนสนม
พระเดชเดโช	วโรกฐิตะเชียงไกร
บุญญาไว้ใน	สมเด็จพระเจ้าบรมวงศา (หน้า ๑๐๕)

เมื่อประมวลคำสอนในวรรณกรรมคำสอนสำหรับกษัตริย์ทั้ง ๔ เรื่อง สรุปเป็นคำ
สอนประเภทต่าง ๆ ดังนี้ คือ

๑. การประพฤติปฏิบัติตน
๒. การสมาคม
๓. ธรรมชาติของมนุษย์
๔. คุณสมบัติ คุณลักษณะของบุคคล
๕. ความสำคัญของการรู้
๖. การประพฤติปฏิบัติตน

พระมหากษัตริย์ทรงเป็นผู้นำประเทศ ทรงมีภาระหน้าที่ และความรับผิดชอบใน
การปกครองประเทศ ดูแลบ้านเมืองให้สงบเรียบร้อย มั่นคง และปกครองประชาชนให้มีความผาสุก

จึงควรมีความรู้ในเรียงการประพฤติปฏิบัติตนที่ดี ถูกต้องเพื่อจะได้เป็นผู้นำประเทศที่ดี เป็นที่เคารพยกย่องของประชาชน และเป็นแบบอย่างที่ดีของข้าราชการ ประชาชน ในด้านการประพฤติปฏิบัติตนสำหรับพระมหากษัตริย์ จำแนกได้ ๒ ประการ คือ

๑.๑ แนวทางที่ควรประพฤติปฏิบัติ

๑.๒ การกระทำที่ไม่ควรประพฤติปฏิบัติ

๑.๑ แนวทางที่ควรประพฤติปฏิบัติ การประพฤติปฏิบัติตนตามแนวทางที่ดี ที่ถูกต้องสมควรก่อให้เกิดผลดี ประโยชน์แก่ตนเองรวมทั้งคนรอบข้างโดยเฉพาะพระมหากษัตริย์ต้อง มีน้ำใจปกครองบ้านเมือง ดูแลข้าราชการ ประชาชน การประพฤติปฏิบัติตามแนวทางที่ดี ตามนี้ว่าสำคัญอย่างยิ่ง ในวรรณกรรมคำสอนทั้ง ๔ เรื่อง ได้แสดงให้เห็นถึงแนวทางที่ควรประพฤติปฏิบัติ ดังนี้ คือ

ในการปกครอง ดูแลประชาชน พระมหากษัตริย์พึงให้ความรัก ความเมตตาแก่ประชาชน มีความดีด้วย อดิธรรม ดูแลรักษาราชภาวะให้มีความสุจริต ดังคำโคลง

เจ้าจักรีรักษารัฐดีเยี่ยม	บุรีรมย์
ไม่สุจริตปรีดีตาม	ชอนใจ
เสน่สนุนิทรวิจิตรทุกม	พรหมเมศ
ทาสจอร์จนถนอมใจ	มีชัยแก่ประมุขมรด
ประเสริฐเลิศโลกดั้น	โลกา
จงจิตนิทรกรุณา	แม่ไว้
เป็นสันกมลทุกภาษา	เสน่สนมช
ชาบุตรดีธรรมนั้นได้	สัตว์ซึ่งสุขเกษม

(บทกถาสอนพระวาม หน้า ๑๗๒)

ในราชโอรสชาวภูมิจึงคำนึงถึงเรื่องการประพฤติปฏิบัติของพระมหากษัตริย์ในการปกครองดูแลราษฎรไว้เช่นกัน คือ อูฐิตี คือ ความเมตตาคนยากคนจน เมื่อพิจารณาอย่างรอบคอบสิ่งการในยามที่ทรงโกรธ ดังจะ พระราชาซึ่งตั้งมั่นในดีจึง ไม่กลั่นกลอกโหลต เมื่อมีพระราชโองการสั่ง ให้กินของขบถตลอดไป ห่มมะ คือ ความสำรวมในกาย วาจา ใจ ให้สุจริต มีความเมตตา คำราชพระองค์อยู่ในสมัยวิมลอ คือ เป็นจากอคติ ยกย่องผู้ประพฤติดี ไม่เห็นแก่ประโยชน์ส่วนตนและพวกพ้อง แลวางประโยชน์ให้แก่ราษฎร ระบิอันตรงใจใด ๆ ที่เกิดแก่ราษฎร รักษาราษฎรทั่วทั้งอาณาจักรเช่นคนรักกับศิษย์ มารดากับบุตร

ควรดำรงอยู่ในกุศลธรรม ถ้าจัดกิเลส คือ ความโลภ ความโกรธ และความ
หลง อวิชชา ไม่เบียดเบียนประชาชน ให้ได้รับความเดือดร้อน มีสันติ ความเพียร มีสติอยู่เสมอ
ควรจัดดีเนหา ความใคร่ ไม่ทำความชั่ว ทำดีสืบ ๕ เพื่อจะได้ไม่เป็นบาป เป็นภัยแก่ตน ดังคำ
ประพันธ์

ครองภาพพโลกล้ำ	ศุภผล
ระบอบดับกิจวกลล	โกรธเกรี้ยว
โลกอวิชชาละงู	เมตเมโท
ถ้าจัดหลักสละเสีย	ยกได้ประมุลม
จักเพียรเบียดราชฎีวีน	ยกทำ
จงถลัดดีดมจงด้า	จำไว้
สันติเป็นทีน้ำ	ประมุลม
เป็นสวัสดิ์ดีพิพัฒน์ให้	เลิกคำโคเลม

(พระคหณพระพาม หน้า ๑๑๑)

เป็นแต่หมูใจคาบมา	ฆ่าแต่สัตว์ล้มลุก
หักลงบนในกาบ	ฆ่าสมณะและพินาหมณ
.....	
เป็นใหญ่แต่ความทุกข์	กรรมสนุกด้วยดีเนหา
เกิดรักเกิดทุกข์มา	เกิดทั้งภิกษาเป็นกาย
ได้นาก็แต่บาป	ทุรคนทั้งทั้งหญิงชาย
ในหัวใจตนคิดร้าย	บาปนั้นไซ้ให้พินักหนา

(พระโพธิสัตว์โกสลามัน หน้า ๒๕๕-๒๕๖)

และในราชวาทสาฎกได้สอนไว้ว่า พระราชาซึ่งมีขึ้นดำรงในการพิจารณาโทษของราชเลว
หากมีโทษน้อย ก็ให้ทัณฑ์บน หากมีโทษมากก็ให้ลงโทษลงเสียบ้าง วิริยะ มีความเพียรในการ
ก่อกุศล ให้ทานและรักษาศีล ปัญญา ความเป็นผู้มีสติ ธรรมะ ดำรงอยู่ในกุศลธรรม อย่างมักมาใน
กามคุณ ไม่ปรารถนาทรัพย์ของผู้อื่น ไม่เบียดเบียนผู้อื่น ไม่นำภรรยาของผู้อื่นมาเป็นของตน
ปฏิบัติตามถ้อยคำของอำมาตย์ผู้มีศีล

- ให้มีความรยันหมั่นเพียร ขุดลาคะในการศึกษาหาความรู้และการทำงาน
จักทั้งพึ่งประหยัด หมั่นเก็บออมเงินทอง เพื่อจะได้มีทรัพย์เพิ่มพูนขึ้นดังคำประพันธ์

ผู้ใดแลอุทโยค
เพทางตปรรณณโ
วิทยางคจักกณิสส
สพสาณพหังหลาย

คนใดแลอุทโยค
ทุกจีนประณินทิน
ชตล่านทวนวินาก
เม็ชหน้าจะสนภ
ผู้ใดจำเริญมต
ได้ชากแต่ได้มที่

ชนนพทเทิญทูน
ชนนพทเทิญทูน

อุสาหมวันตร
พระภาตสังวิธยาย
อิทธิสิลาเพริศทราย
บริบูรณ์พูนมี

(ฉันทลักษณ์ทวนร หน้า ๓๑๗๖)

ทำนการโดยเจริล
ทุกคำเข้าแลเพราบาย
จะนเฌกบดเด็ชวลา
เพราะว่ายากแต่ได้มที่
เพราะตั้งตนได้มมี
ได้เป็นสวลิตสวพร

(พระโพธิสัตว์โกสลามีน หน้า ๒๕๓-๒๕๔)

ประมุขอยู่ด้วยจิราภ
กฤประจิตระวิกสัน

(ฉันทลักษณ์ทวนร หน้า ๓๑๗๖)

ให้มีความมากปัญญาทวี่ต่อพระภิกษาพระมารดา พระญาติวงศ์ทั้งหลาย
และปฏิบัติต่อพระญาติวงศ์ทุกวงศ์เชกเช่นปฏิบัติต่อตนเอง ซึ่งเป็นผลทวี่ให้พระราชมวงศ์สืบสายต่อ
ไปไม่มีสิ้นสุด ดังคำสอน

คนใดได้ศึกษา
ฝึกทั้งญาติการ
สูงเกินธรรมา
ได้ทำปฏิยา

บ้นังญาติการ
สืบสายในโลก็ม
เพราะเหตุผู้บ้น
วาณาคีคือองค์

พระมารดาแลบิด
ทั้งปู่ย่าแลทาย
ทั้งน้าสวณแลพี่ชาย
ก็เม็นบุญภาณิกทาน

(พระโพธิสัตว์โกสลามีน หน้า ๒๕๔)

ตระกูลวงศ์อันมี
บมสันมีสุดหงส์
คำนึงจิตใจจง
คืออาคมอาสมา

(ฉันทลักษณ์ทวนร หน้า ๕๐๐๗)

- พึงพิจารณาให้ระงับการเสวก ขีวราชนิพพาน และประชาชนซึ่งจะทำให้พวกเขาเหล่านั้นมีความสุข และได้รับการสรรเสริญ สรรพดี จากเสนาอำมาตย์ข้าราชการ ดังคำโคลง

รางวัลสรรพสิ่งให้	โหมพาน
เหมือนกลลลพทุกษานวน	เปลี่ยนล้ำ
เป็นที่วิกรมสาร	เกษมราชบุรี
เสนีพิริบพลน้ำ	จิตของสรรเสริญ

(ทศรัตนคุณพระราชม หน้าที่ ๑๐๒)

- ให้มีความตระหนักในเรื่องอนิจจัง สังขารร่างกายย่อมเปลี่ยนแปรไป มีการเกิด แก่ เจ็บ และตายในที่สุด จึงควรรู้จักป้องกันใจจึง มีถึงความตายใจเสมอ ดังคำฉันท์

คนใดในโลกา	กรรมพัวพัน
มฤตยูราชันยั้ง	จะวันเวลาชีวาตมา

(ฉันทะพิรุณพจนาน หน้าที่ ๑๐๑)

- ในเรื่องการสั่งสอน ปัดครองคน ไม่ควรใช้อำนาจ ความรุนแรง ควรใช้เมตตา การโอบอุ้ม ผ่อนปรน รู้จักเข้าใจเขาในใจใจเรา ดังคำประพันธ์

มิจะสอนหมู่เบญจชาย	คนรู้ขายคนรู้ค้ำ
ในโลกะทุกตัว	อย่าหาขายแต่ฝ่ายดี

(พระโพธิสัตว์โลกสาธนา หน้าที่ ๒๕๕)

๑.๒ การกระทำที่ไม่ควรประพฤติปฏิบัติ การกระทำที่สืบเนื่องมาจากภาวะประพฤติปฏิบัติที่ไม่ถูกต้อง ย่อมก่อให้เกิดผลเสียหายแก่ตนเองอย่างใหญ่หลวง ทำให้การดำรงชีวิตอยู่ในสังคมเป็นไปอย่างไม่ปกติสุข ลำบาก เกิดอุปสรรค นิสัยหยา และเป็นภัยแก่ตน คือไม่มีมิตร ความรู้ ทรัพย์สิน เกิดโรคภัย มีความทุกข์ ไม่มีเกียรติ ญาติ และความสุข เนื่องมาจากทางไม่คิดเพ็ดเกิดแผ่ทรัพย์สิน เกียจคร้านในการเก็บถนอมและการทำงาน ไม่กินยา ย่อมอยู่ในอำนาจของมารยาห์ ยิงยโส ของหลง หลงตน ตระหนี่หวงทรัพย์สิน ดังคำประพันธ์

อ้วนมิตรเสียผู้	บมิแผ่มีพาลา
ใจกตบเร่งรา	อันครหานิแลชีรา
ส่วนศาสตราวิทยา	ก็เสียผู้บจจจำ
ปกติประมาททำ	อันล้มอาตมขละเสลา
ธนทรัพย์เสียผู้	อติดยภาพอันหา

ค้ายในศรทว
ขเกียดจว้านปวชนชวาก

ชนชาติผู้ใด
ขมิได้ประภคณกัน

ขบภัยโรครัน
ภพอนว่าบนิทา

คนโตบับโคกจิตว
สัพภภาพภรรคา

ภยพุทธโรษา
ฤาจะเว้นบร้างมี

จำนุณิภระ
ภพภาพลภตมัย

นารณงโนโร
จิตตเจตณเป็นมูล

เกียรตยศภวชา
มณีนากิเสาะคุณย์

เลียบสำพรหังหุน
ถ้าเมอภาพมิตมณ

คนโตทรมงทัก
อำนภภาพพันภราย

ผู้สญาดิหังหลาย
บวิภเสทจากเจียร

คนโตตระหนังมิก
อินวัภพภยฆาภิน

ภวณฐนหาภิน
กัณิธาณิราลย

(ฉันทิฉันทพามร หน้า ๕๗๗, ๖๐๑-๖๐๒)

๒. การทวาคม

การทวาคมเป็นสิ่งจำเป็นและสำคัญอย่างหนึ่งในการอยู่ร่วมกันของบุคคลในสังคม เพื่อให้เกิดความสัมพันธ์ซึ่งกันและกัน และป้องกันการมีเหตุให้เกิดอัมพันภภาพที่ดี เกิดมิตรไมตรี และความเคารพนับถือซึ่งกันและกัน คือ การรู้จักวิธีการควบคุมคนในสังคม ในสังคมมีคนประเภทต่าง ๆ ทั้งดีและชั่ว จึงควรรู้จักวิธีการควบคุมคนประเภทต่าง ๆ นั้น เพื่อให้เกิดผลดีแก่ตน ดังคำสอนที่ว่า หากคนคนชั่ว คนเลวให้ไว้ความดี คนตระหนังใช้วิธีการให้ คนซุกเจจใช้วิธีที่พูดความจริง ดังคำประพันธ์

มิจะคบด้วยคนโหด
ขบเขาโกรธไปตตาม

เขาแต่ดีไปตตาม
ความโกรธนั้นก็หายพัน

มิจะคบคนตระหนังรัพยา
สินทุกสิ่งสินทุกอัน

เราอย่าตระหนังเ่งให้มัน
มันหากรู้จะทอนตน

ผู้จะคบด้วยคนเท็จ
อย่าเอาใจไปคบหาแทน

คบเล่นหกแฉ่เห็นแสน
ตั้งแต่จริงดังกล่าวหมาย

(พระโศภิตวงศ์โกลาณภิน หน้า ๒๕๙)

นอกจากวิธีการดังกล่าวแล้วการสมาคมกับคนในสังคม เพื่อให้ชีวิตมีความสุขราบรื่น ไม่มีอุปสรรค ควรมีความรู้ ในเรื่องวิธีการคบคนประเภทอื่น ๆ อีกนอกเหนือจากคนพาล คนชั่ว คนตระหนี่ คนขูดเหง้า คือ การคบมิตรให้มีมิตรภาพยั่งยืน ควรจำชื่อมิตรให้ได้ การคบศัตรูต้องไม่ประมาท การคบกับเสนา ข้าราชการต้องให้ยศตำแหน่งที่เหมาะสม การคบกับสตรีต้องให้คำพูดที่ไพเราะ ชื่นชอบ การคบกับญาติจึงอย่าทะนงตน การคบกับครูอาจารย์ จงเคารพกลัวเกรง การคบกับนักปราชญ์ ควรระมัดระวังคำพูด ดังคำฉันท์

จักเล่ห์ด้วยมิตร	ให้สนิทจึงภาพ
จงจิตรเป็นตา	บันทึกชื่ออย่าพลาดคดา
จักเล่ห์ด้วยผู้สูง	ผู้คิดรูปร่างตา
จงจิตวจินดา	อย่าลืมขาดมารณ
จักเล่ห์ด้วยเสนา	บัดพิรณโดยกรม
พิจารณาจงชม	ยศศักดิ์มนตรี
จักเล่ห์ด้วย	อุบาทพนาวิ
มโนะสโธมิ	จงเล่ห์โธษรอุยทาเม
.....	
จักเล่ห์ด้วยญาติ	ตระกูลสหภาพ
อย่าเย็บพรงองค์	ขึงการคิดแฉ่ง
จักเล่ห์ด้วยครู	จำไว้พิงจำแนง
บุพการีจง	ดูงานอันสิ่งสอน
จักเล่ห์ด้วยปราชญ์	ปรึกษาในสาร
ประพัตในบทกลอน	กลาภยวาท

(ฉันทลักษณ์ หน้า ๒๐๓)

นอกจากการรู้จักวิธีการคบคนประเภทต่าง ๆ แล้ว สิ่งสำคัญอีกอย่างหนึ่งของการสมาคมที่จะทำให้เกิดความสัมพันธ์ที่ดีกับคนอื่น ๆ คือ การพูด ผู้ที่มีวาทศิลป์ในการพูด ให้คำพูดที่สุภาพ ไพเราะ พูดถูกกาลเทศะ บุคคล ย่อมได้รับความรักความเมตตาจากคนทั้งหลาย เป็นที่ยกย่องนับถือของคนทั่วไป แต่ในทางตรงกันข้ามผู้ที่พูดจาไม่สุภาพ หยาบคาย พูดไม่ถูกโอกาส บุคคล

ย่อมถูกดูหมิ่น และเป็นที่น่ารังเกียจของคนทั้งปวง การพูดจึงเป็นสิ่งที่สำคัญอย่างยิ่งที่ควรจะต้องคำนึงถึงและระมัดระวังถึงคำกล่าวของฐานทวารวดีในนิราศภูเขาทองที่ว่า

ถึงบางพูดพูดดีเป็นศรีศักดิ์ มีคนรักระลัดกับท่วยจิต
 แม้บางพูดพูดชั่วตัวตายทำลายมิตร จะชอบผิดในมนุษย์เพราะพูดจา
 (นิราศภูเขาทอง หน้า ๑๔๖)

วิธีการพูดเป็นสิ่งสำคัญยิ่ง ในการพูดจาจึงควรระวังคำพูดของตน ควรพูดแต่สิ่งที่ดี ถูกต้อง เป็นความจริง ไม่พูดคำเท็จ คำพยาน ผิดกาลเทศะ ดังคำสอน

ล้นลมตนเจรจา	เร่งให้ร้ายเร่งโง่ได้
ที่มีอหังการ	เร่งให้ร้ายแก่อาณา
กล่าวใดให้ร้ายแม่	ตั้งมิตรแม่ผิดมิตร
ได้ญาคูสงครา	เพราะจวนจากตนไว้อื้อ
คนบ้างเจรจาผิด	ไม่ได้คิดที่จะเกิดรัก
มีคนเห็นเร่งว่าไป	พาดำเนินเขมิตติของ
คนบ้างให้ตนตาย	เพราะเจรจาไม่คิดผลของ
มิตรจ้าวผิดมิตรบ้านทอง	มิตรทำเมียมท่วยพาหิ
.....	
จะเป็นมิตรจะเป็นโทษ	เพราะล้นลมตนเจรจา
เกิดรักเกิดนรธา	เพราะล้นลมท่วยปราช

(พระโศภิตสวโกธาวาณ หน้า ๒๕๖-๒๕๗)

๓. ขรรษชาติของมนุษย์

การเข้าใจธรรมชาติของมนุษย์ ย่อมทำให้เกิดความเข้าใจมนุษย์มากขึ้น ทำให้มีชีวิตอยู่ในโลก สังคมได้อย่างมีความสุข ไม่เกิดความคับแค้นลงลึกในบุคคลที่มากับหรือหึงหรือคนทั่วไปในสังคม ดังคำสอนที่กล่าวถึงธรรมชาติของมนุษย์ที่ว่า ทวิภคสมบัติย่อมเป็นที่ปรารถนาของคนทั้งสงฆะ ราชะ คณหาช่อมเกิดขึ้นกับคนที่ถึงอุณหสถในภิสถ บรูณงานย่อมเป็นที่ขึ้นหรือบรองขาย พระธรรมย่อมเป็นสังคารพศรัทธาของคนที่มีใจผิดไฝฝิงธรรมเทศนา วิทยาศีสตมาธิ ให้ทานและมัจฉิมนในพรหมวิหาร ๔ คือ เมตตา กรุณา มุทิตา อุเบกขา พระนิพพาน ย่อมเป็นยอดแห่งความต้องการของพระภิกษุสงฆ์ เมื่อมีอำนาจคำกราบทูลว่า เมื่อยดเถียนราชฎะให้เล็ดร้อน พระมหากษัตริย์ของเมืองนั้นย่อมไม่พ้นถูกตีสืบ นินทา คนที่มีทรัพย์ เป็นคนมั่งมีย่อมหนีง ทุณณตบ จางอำนาจเหนือคนอื่น ดังคำประพันธ์

เป็นต้นในทรัพย์	ไว้พิศนุของนันท
เท่าคนอันมักสัน	ฉะภาพธารี
เป็นต้นแก่ราคา	อีกกามณีน
แต่ผู้ประกอบศรี	สมบัติสวัสดิ์เจตนา
จรรูปนงเยาว์	สุนทเรศกมลกาย
เป็นที่บวชวาสน	เป็นเจตจิตระกามา
เป็นต้นแก่พระธรรม	โดยซาหิมูลา
เท่าลัษณาสา	ธรรมาปรณปรีดี
ประกอบทั้งมฤดา	กฤตมาแลปราณี
สังวรกันทวี	สุทธศีลไทยทาน
เป็นต้นกันคิเวก	เทกษาทินฤพาน
เท่าลัษณาคารย	พวเสนหสมสรรพ์
.....	
ว่ากลุฬพิภพโต	แลณณดีวีระลำภ
ปีทานธากษ	นรราชภูรชุกเจ้า
ตั้งญาณพระบาท	ภูมิศราราช
เป็นจักษนราณา	นรโลกยทสวณิน
.....	
คนโคแลณทรัพย์	บุศโยคโกตี
โคตาสีลักษณมี	ลเมตีสวัสดิ์ศฤงคาร
ตั้งญาณผู้นั้น	จะมีทำนุถึงการ
เทญให้ธราชวร	รราชแรงพึง

(ฉันทลักษณ์ ๑๐๐-๑๐๑)

๔. คุณสมบัติ คุณลักษณะของบุคคล

บุคคลใดหากมีคุณสมบัติ คุณลักษณะเหมาะสมกับบทบาทสถานะของตน บุคคลนั้นย่อมเป็นคนมีคุณค่า ดังคำสอนเกี่ยวกับบุคคลประเภทต่าง ๆ ได้แก่ อาจารย์ พระมหากษัตริย์ พระสงฆ์ เด็กอ่อน บุรุษ และสตรี ว่าบุคคลเหล่านี้สมควรจะมีคุณสมบัติ และคุณลักษณะดังนี้ คือ ความเป็นอาจารย์ที่น่าเคารพ คือ สอนลูกศิษย์ให้เป็นคนฉลาด ความเป็นพระมหากษัตริย์ที่ดี ยิ่งใหญ่ คือ มีเสนาอำมาตย์ ประชาชนในปกครอง ความเป็นพระสงฆ์ที่น่าศรัทธา เลื่อมใส เคารพ คือ เป็นผู้รักษาศีล ความเป็นเด็กอ่อน คือ การร้องไห้ฉอนมารดา ความเป็นบุรุษที่ดี คือ เป็นผู้มีความรู้ ความเป็นสตรีที่ดี คือ มีความซื่อตรง สร้างบุญกุศลเป็นนิตย์ ดังคำประพันธ์

เป็นศรีแห่งอาจารย์	แต่ลูกศิษย์มีปัญญา
เป็นศรีแห่งราชา	แต่เสนาประชารา
เป็นศรีแห่งสมณะ	แต่ศีลสุตตะสังฆาร
เป็นศรีแห่งลูกยอ	แต่รักจะให้ชื่นพระชนม์
เป็นศรีแห่งบุรุษ	แต่วิชาปัญญา
เป็นศรีแห่งสตรี	แต่ชื่อตงตราเมศ

(พระโศภิตวิโกกตนาถ หน้าที่ ๒๕๒)

คำคุณสมบัตินี้ คุณลักษณะที่เกิดจากความดี ความงามของบุรุษ สตรี ผู้ทรงศีล รวม
ถึงท้าวเจ้า เป็นสิ่งที่ผู้นำประเทศควรจะต้องรู้ผ่านในกล่าวนั้น คือ ทศวิธีที่รู้เรื่องงานถือว่ารู้รูปเป็นทศวิธี
แต่ถ้าสติใดทำงานแต่รูป แต่มีคุณประพจน์ไม่ดี ไม่เหมาะสม ความงามนั้นก็ได้ค่า หากท้าวหญิง
ใดที่มีรูปงามแต่ใจไม่สวย ไม่งาม แต่มีปัญญา ขลาด ขูดตาใจเรา ชนท้าว มีกิริยาอ่อนนวล
ดูงาม รู้จักใช้คำพูดให้เหมาะสมกับบุคคลต่าง ๆ หญิงนั้นนับว่าประเสริฐแล้ว ส่วนบุรุษที่มีทศวิธี ทศวิธี
นี้จะช่วยเกื้อหนุนประโยชน์ให้ ได้มีความสุข ความสบาย แต่คุณสมบัตินี้ที่สำคัญที่สุด คือ ความรู้ ขาด
ใดไม่รู้ไม่งาม แต่มีความรู้ ความรู้ที่ก่อให้เกิดประโยชน์แก่ชีวิตยิ่งกว่าความงามของรูปงามหน้า
ตา ความดีมีความสำคัญ คือ เวลาที่ตามรูปนั้นกระทำความผิด ขาดความดี ขาดความดีก็ทำผิด
ก็ผิด ส่วนสตรีเจ้าที่มีความงาม ก็มีศีลดีทั้งมีรูปงามก็งามทั้งคนงามบุรุษเหมาะแก่บรรณาการ
รูปกาย ดังคำประพันธ์

หญิงใดงามโฉม	คือดังทศวิธีแห่งตัวตน
หากใดมีทศวิธีมาก	ทศวิธีนั้นแลเป็นมงคล
ประเสริฐในตัวตน	นางจะได้สุราสาม
หากใดงามแต่รูป	รูปงามนั้นไม่ในทาง
ความรู้อันชั่วช้า	ยิ่งกว่ารูปงาม
สตรีใดดีมีตบแต่ง	คนงามดีเมื่อแต่งกาย
ความดีทรงศีล	งามเมื่อทรงศีลอาหาร
หญิงใดงามแต่รูป	รูปนั้นใช้รับเป็นนารี
น้ำใจนั้นงามมาก	จึงมารยาทไม่มีเลย
ชอบแต่ใจผู้รัก	มีนวลกลีบแสนหอม
ไม่เป็นประโยชน์เลย	รักชมเชยแต่ใดก็
หญิงใดรูปชั่วช้า	แต่ปัญญาอันมากมี

ทราชมรู้มากดีเหลือ
แม้เงาเงาไรเงา
ค่อยว่าแต่ค่อยชาน

มีน้อยคำอันฮอนหวาน
จะเจรจาพะพาต
หญิงนั้นแต่คือนักหนา

(พระโหราธิบดีโคลงสามกึ่ง หน้า ๒๖๐)

๕. ความสำคัญของความรู้

คนที่มีความรู้ มีวิชาย่อมได้รับประโยชน์จากความรู้ โฟวงสังคมผู้มีความรู้ย่อมเป็นที่ยอมรับ นับถือ ยกย่อง เคารพของคนที่ประกอบ ในการดำรงชีวิตสามารถนำความรู้ไปใช้ในการประกอบอาชีพ การทำงาน ทำให้มีทรัพย์สินสมบัติ มียศ ตำแหน่ง ในงานอันจนเฝ้ามีอุปสรรค ปัญหา มีภัย วิชาความรู้สามารถช่วยแก้ไขให้พ้นภัยได้ ความรู้จึงมีคุณค่า มีความสำคัญอย่างยิ่ง ดังที่สุนทรภู่ได้กล่าวถึงคุณค่าของความรู้ไว้ว่า

อันความคิดวิทย์หาเหมือนลาภสุด ประเสริฐสุดชอนใส่เสื้อในมือ
สงวนคนหม่นมึนใครอีกสัก จึงค่อยชักเชือดฟันให้บรรลัย

(ชีวิตและงานของสุนทรภู่ หน้า ๕๑๓)

ในเรื่องพระโหราธิบดีโคลงสามกึ่ง ความได้สั่งสอนพระโหราธิบดีให้ตระหนักถึงความสำคัญของการความรู้ ทำให้เห็นว่าความรู้ย่อมนำมาซึ่งทรัพย์สินเงินทอง เกียรติยศ และได้รับความเคารพยกย่อง การยอมรับจากคนในสังคม แม้ว่าคนที่ไม่มีความรู้แต่มีความรู้ มีปัญญา ความรู้จะช่วยให้เกิดประโยชน์แก่ตนได้ และดียิ่งกว่าคนที่มีทรัพย์ แต่โง่เขลา ดังคำประพันธ์

นักปราชญ์ผู้วิเศษ ขอบเขมเทศผู้เดียวตาย
รู้หลักอภิปราย รู้คดีโลกคดีธรรม
เมื่อปราชญ์ด้วยปัญญา รู้สภาพทั่วสารพัน
นักปราชญ์ผู้องค์นั้น ย่อมเป็นใหญ่ทุกบ้านเมือง
เกิดตามนาซอก ทักขินนามานองเงือง
เป็นใหญ่ไปทุกเมือง เพราะความรู้มีนิมา

คนใดไม่มีทรัพย์ แต่ปัญญาอันมากมี
ความรู้นักดีเหลือ ยิ่งกว่าทรัพย์มีนิมา

(พระโหราธิบดีโคลงสามกึ่ง หน้า ๒๕๕, ๒๕๔)

สถาบันกษัตริย์กับสังคมไทยเป็นสิ่งที่ดำรงความคู่กันมาแต่ต่างต่งเนื่องหลายร้อยปี พระมหากษัตริย์ทรงเป็นบุคคลที่มีความสำคัญสูงสุดของประเทศ ทรงมีบทบาทในการดูแลรักษา

บ้านเมือง คือทรงพระราชฯ เป็นผู้ปกครอง ในด้านการประพฤติปฏิบัติพระมหากษัตริย์จึงควร
 ประพฤติปฏิบัติตามแนวทางที่ถูกต้อง ได้งานทั้งในทางโลกและทางธรรม เพื่อจะได้เป็นที่เคารพแก่
 ข้าแผ่นดิน โดยหน้าที่พระมหากษัตริย์ต้องพบปะสมาคมกับคนทุกประเภท ทุกชนชั้น ตั้งแต่บุคคล
 ระดับสูงจนถึงสามัญชน ทั้งคนดีและคนชั่ว จึงควรมีความรู้ในเรื่องวิธีการคบคน การพูด การสอน
 การปกครองคน ธรรมชาติของคน คุณลักษณะ คุณสมบัติของบุคคลประเภทต่าง ๆ จึงทำให้การปก
 ครองประเทศและประชาชนเป็นไปอย่างราบรื่น ไม่มีอุปสรรค ปัญหา และสิ่งสำคัญยิ่งอีกประการ
 หนึ่งที่พระมหากษัตริย์ควรตระหนักได้เสมอคือ เกียรติยศความรู้ ความสำคัญของความรู้ การปฏิบัติ
 ตนให้มีความรู้ในศาสตร์ต่าง ๆ โดยการหมั่นเพียรศึกษาหาความรู้อยู่ตลอดเวลา เพราะถ้าพระมหา
 กษัตริย์ซึ่งเป็นผู้นำประเทศเป็นผู้ที่โง่เขลา ไม่มีความรู้ ย่อมเสียซึ่งเกียรติยศ ความเคารพนับถือยก
 ย่องจากข้าราชการ ข้าราชการ เลขาฯ ราชบัณฑิตยสถาน ดังในเรื่องพระโพธิสัตว์โกสลามกิน และฉันท
 อัญญาพานร คำสอนทั้ง ๕ ประการ ในวรรณกรรมคำขวัญกษัตริย์ ๕ เรื่องนี้ จึงมีคุณค่าและความ
 สำคัญอย่างสูง และแม้ว่าโดยเนื้อหาของเรื่องมันเรื่องซึ่งมุ่งสอนพระมหากษัตริย์ แต่จะเห็นว่าคำ
 สอนต่าง ๆ นั้นเหมาะสมกับคนทั่วไปที่จะนำไปเป็นแนวทางในการประพฤติปฏิบัติ เป็นข้อคิดในการ
 ดำรงชีวิตได้เป็นอย่างดี

บทที่ ๓

วรรณกรรมคำสอนสำหรับราชเสวก

คำสอนสำหรับทวยราษฎร์ที่มีต่อพระมหากษัตริย์นี้จะเจาะจงเฉพาะทวยราษฎร์ที่มีหน้าที่ใกล้ชิดต่อพระมหากษัตริย์ในฐานะที่เป็นข้าราชการ ราชเสวกที่ใกล้ชิด ขณะเดียวกันก็มีสถานภาพเป็นประชากรราษฎรที่ต้องถวายความจงรักภักดีต่อพระองค์ กล่าวโดยส่วนรวมคำสอนนี้ไม่ได้เจาะจงเฉพาะผู้มีหน้าที่ในราชสำนักเท่านั้น หากแต่จะถ้อยแถลงประโยชน์ให้แก่สามัญชนโดยทั่วไป ที่มาของคำสอนนี้มาจากคำสอนที่แพร่หลายที่สุดที่วัดด้วยหน้าที่ของราชเสวก ที่ปรากฏอยู่ในชาดกเรื่องสำคัญในวรรณคดีชาดก คือเรื่องวิสูตรมณีพิต ชาดกในลำดับที่ ๕๔๖ กล่าวถึงพระเจ้าอนันตชัยโกตรพยะเพ็พพมัญญกนิกร์ต้องยกวิสูตรมณีพิตนิกรปราชญ์แห่งราชสำนักไปเฝ้าพระยายมกษัตริย์ตามข้อตกลงก่อนที่จะต้องเดินทางไปเฝ้าพระยายมกษัตริย์ วิสูตรมณีพิตได้ให้และราชสวัสดิธรรมนี้เอง ก็เป็นที่มาของวรรณกรรมคำสอนของไทยหลายสมัยด้วยกัน เช่น โคลงราชสวัสดิ์ โคลงราชานุจิตร โฉมอักษรนิมิต ภาพพระวิสูตรมณีพิตในสมัยรัตนโกสินทร์ แสดงถึงกระแสความคิดที่ดำเนินไปอย่างต่อเนื่องและไม่ขาดสายอย่างยาวนาน นั่นก็คือค่านิยมที่ยังยืนไม่เปลี่ยนแปลงในสังคมไทยที่เชิดชูและยกย่องพระมหากษัตริย์อย่างไม่เสื่อมคลาย

ตัวอย่างคำสอนในราชสวัสดิธรรม

- ราชเสวกไปสู่ราชสดุล (ปฏิบัติราชการ) เป็นผู้ไม่มีคุณธรรมปรากฏย่อมไม่ได้ยศเลย เพราะฉะนั้นอย่าเป็นผู้ก้าเกินไป อย่าเป็นผู้ล้าเกินไป เป็นผู้ไม่ประมาททุกเมื่อ พระราชาทรงทราบศีลวิบอาจารสมบัติ ปัญญาคือกำลังความรู้ และความเป็นผู้สะอาดของราชเสวกนั้นเมื่อใด ก็ทรงชื่นชมในราชเสวกนั้น ตริวิเศษจะลับแก่ราชเสวกเมื่อนั้น

- ราชเสวกอันพระราชาตรัสสั่งราชการแล้ว อย่าพวันไหวด้วยอุชานาชคตทึงสี่ ตุจตราชซึ่งขี้ยกชูไว้ มีคันทเมฆ หวงอยู่ด้วย (ไม่เรียงข้างมันหรือข้างนี้ จะนั้นทำราชการทั้งปวง

- ราชเสวกผู้ฉลาดในราชการทั้งหลวย ย่นพระราชามิพระราชดำรัสสั่งแล้ว อย่าพวันไหวด้วยอุชคต ทึงทำราชการทั้งปวงตลอดวันแลคืน หนทางใดที่เราทำไว้ดีเพื่อพระราชาเสด็จ ราชเสวกผู้รับราชการอันพระราชาพระราชทานอนุญาตให้เดินไป ก็อย่าพวันไปยังหนทางนั้น

- ราชเสวกอย่าบิโรคตามเสมอพระราชาในกาลทุกเมื่อ พึงดำเนินเบื้องหลังแห่งพระราชาในการบิโรคทั้งปวง คือพึงเสกแต่ต่ำกว่า อย่ามุ่งฝ่า อย่าหัดดอกไม้ และอย่าพา

เครื่องอุปถัมภ์โดยพระราชา อภัย/ระพฤติหากปฏิกิริยาและแต่งเรื่องดูพจนานุกรมและพระสุร
เลียงแห่งพระราชา ทั้งประพฤติหากก็เปลี่ยนแปลงจากหากก็ไปแห่งพระราชา

วรรณกรรมคำสอนสำหรับราชเสวก มีเรื่องต่าง ๆ ดังนี้

- พาลีสอนน้อง
- ราชสวัสดิ์
- ราชานุวัตร
- พระวิสุทธิสอนบุตร
- ทศกัณฐ์สอนน้อง

รายละเอียดของแต่ละเรื่องมีดังนี้

เรื่องพาลีสอนน้อง

เรื่องพาลีสอนน้อง ได้ดัดด้นมาจากเรื่องรามเกียรติ์ตอนพระรามแสร้งมพ
มีทหารเอกเข้ามาลามาภิภักดิ์ เริ่มด้วย ทนมาน ชูศรีพ องค์ และอื่น ๆ ชูศรีพซึ่งเป็นหนึ่งในจำนวน
นั้นได้เล่าถึงสาเหตุที่ตนถูกพาลีที่ร้ายขับจากเมือง เพราะพาลีเข้าใจผิดเรื่องพระพิ ชูศรีพได้เตือนไม่ให้
พระรามเข้าใกล้ถึงคำสาบานของพาลีที่ขอย้ายด้วยศรของพระรามหากผิดสัญญาที่ไม่ให้ไว้จะไม่จำ
เป็นนางคางา แต่พาลีก็ผิดสัญญาด้วยนั้นจึงควรได้รับโทษ และการก็เป็นไปดังที่ชูศรีพร้องขอ พาลี
ต้องศรพระรามแต่ก่อนจะสิ้นใจพาลีได้นึกผิดได้เรียกน้อง (คือชูศรีพ) และองค์ ผู้เป็นลูก เข้ามา
รับโศกาท และนี่ก็คือที่มาของเรื่องพาลีสอนน้อง

เรื่องพาลีสอนน้อง เป็นเรื่องที่มีนิยมนำมาแต่งเป็นวรรณกรรมคำสอน ซึ่งเริ่มมาตั้งแต่สมัยอยุธยาตอนปลาย พระเจ้าอยู่หัวบรมโกศทรงนิพนธ์วรรณกรรมขึ้นมา ๕ เรื่อง* เรื่องหนึ่งใน
จำนวนนั้นก็คือพาลีสอนน้องคำโคลง ในสมัยรัตนโกสินทร์ความนิยมในเรื่องพาลีสอนน้องก็
ดำเนินต่อมา ยังผลให้เกิดพาลีสอนน้องหลายจำนวน ดังต่อไปนี้

พาลีสอนน้องคำโคลง	พระราชนิพนธ์ของพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ
พาลีสอนน้องคำฉันท์	ลัทธิฐานว่าพระนิพนธ์ของกรมสมเด็จพระ
	ปรมานุชิตชิโนรส

พาลีสอนน้องคำกลอน จำนวนที่ ๑ ส่วนพระธรรมศาสตร์ (สุข)

* คือเรื่อง โคลงชะลอพระพุทโธไสยาสน์วัดป่าโมก พาลีสอนน้อง ทศกัณฐ์สอนพระราม ราชสวัสดิ์ และ
ราชานุวัตร

พาสีสนน้องคำกลอน ส่วนวันที่ ๒ ส่วนวันพระมหาศ
รายละเอียดของแต่ละสำนวนมีดังนี้

โคลงเรื่องพาสีสนน้อง

โคลงเรื่องพาสีสนน้อง เป็นงานพระราชนิพนธ์ในพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศที่มีจำนวนโคลงไม่มากนักเพียง ๓๒ บท เนื้อเรื่องกล่าวถึงความประพฤติที่ควรปฏิบัติและไม่ควรปฏิบัติของราชชนกในราชสำนัก ทั้งต่อหน้าและลับหลังพระมหากษัตริย์ผู้ทรงคุณอันประเสริฐ คำกลอนที่ปรากฏในโคลงเรื่องพาสีสนน้อง เลียนแบบคำกลอนในราชวสดิธรรม ดังที่ได้คัดลอกไว้ข้างต้นแล้ว

เนื้อหาที่สำคัญของโคลงคำกลอนนี้ ก็คือการรู้จักประมาณตน เช่น ไม่แต่งกายเกินงาม ไม่ลอบมองเจ้านิยิตปฏิพัทธ์นางสนมกำนัล รู้จักโอกาสที่ควรจะกราบขูลและไม่ควรกราบขูลต่อพระมหากษัตริย์ จึงมีความจงรักภักดีต่อพระองค์ ไม่คบค้ากับต่างเมือง ไม่ลอบลักพระราชทรัพย์

ความละเอียดถี่ถ้วนของคำกลอน แม้จะมีไซเป็นเรื่องใหญ่แต่ก็มีกรรมดองข้ามไปแสดงให้เห็นถึงพระราชเลียวสยขององค์ผู้นิพนธ์ ดังเช่น

เมื่อเข้าเฝ้าคำคล้อย	สกรกาด
จงบ้อมอมกระษาก	พล่อนไฉ
ทพำเกินสิ้นเส็จประมาณ	ประมุลขนาด
เกสือกกวณป่วนทัตงได้	ยาถ่ายในวัง*

ความคำคัญของโคลงเรื่องพาสีสนน้อง อาจมีไรอยู่ทีสำนวนโวหารจึงพิจานนาได้ว่าไม่ตื้นัก แต่อยู่ทีการเป็นต้นแบบของคำกลอนของราชเสวกในสมัยหลังต่อมา

ฉันทพาสีสนน้อง

ฉันทพาสีสนน้อง เป็นวรรณคดีคำกลอนเรื่องสั้น ๆ จารึกอยู่ที่ผนังด้านในศาลาหน้าพระมหาเจดีย์หลังใต้ วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม^๑ ไม่ปรากฏนามผู้แต่งเช่นเดียวกับ

* รวมฉันทพาสีสนน้องฉบับ ๒. “โคลงเรื่องพาสีสนน้อง” (กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, ๒๕๓๐)

^๑ “ฉันทพาสีสนน้อง” ประชุมจารึกวัดพระเชตุพนฯ (กรุงเทพฯ : ห้างหุ้นส่วนจำกัดศิริพร, ๒๕๑๙) หน้า ๕๔๓-๕๔๗ (ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพสมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ สมเด็จพระสังฆราช (ปุ่น ปุณฺณสิริ) ณ เมรุหน้าพลับพลาจักรีกรมณ วัดเทพศิรินทราวาส (๒๓ เมษายน ๒๕๒๗)

สุภาวดีพระร่วง จันทอันภูพานร แต่มีชื่อสิ่งเกศว่าใบระตากวินิพนธ์ประเภทหรือยกรองซึ่งจารึกที่วัดพระเชตุพนฯ อยู่ภายใต้การอำนวยการของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมหมื่นจุฬาลงกรณวชิราวุธที่โนระทั้งสิ้น อนึ่งมีชื่อสิ่งเกศว่าวินิพนธ์แต่เพียง ๑ บท ในจารึกก็ได้นิพนธ์ผู้แต่งให้ทราบแต่จันทพัลลภอน้อง และสุภาวดีพระร่วง ซึ่งเกินวินิพนธ์ทั้งนี้คงกลับไม่มีนามผู้แต่ง ในส่วนสุภาวดีพระร่วงผู้วิจัยได้เสนอความคิดเกี่ยวกับผู้นิพนธ์ว่าน่าจะเป็นกรมสมเด็จพระปรมานุชิตชิโนรส* และในขณะที่กำลังยืนยันความคิดนี้

จันทพัลลภอน้อง มีวิธีการแต่งที่เป็นความนิยมเฉพาะของกรมสมเด็จพระปรมานุชิตฯ นั่นก็คือ โคลงกระทู้ลงท้ายบท ซึ่งปรากฏอยู่ในบทพระนิพนธ์แทบทั้งสิ้น โคลงกระทู้ของจันทพัลลภอน้อง มีความว่าดังนี้

พา	ลึงกระปี่ราชผู้	พงศ์พา	เมืงทรุฤา
ลี	ลาศลวาทหาญ	พระนิกง	
สธน	แสตงแห่งมาตยา	บุวิศยเวง	รัตนพล
น้อง	สดับรับรศพร้อง	พราเส็งลาภุชนม์	(หน้า ๓๔๗)

แม้จะไม่ปรากฏที่มาในจันทพัลลภอน้อง แต่เมื่อพิจารณาอย่างละเอียดแล้ว ก็จะพบความคล้ายคลึงระหว่างคำจันทและคำโคลงพาลลภอน้อง พระราชนิพนธ์พระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ ความคล้ายคลึงนี้จะเห็นได้จากเนื้อความและการเรียงลำดับหัวเรื่อง อนึ่งแม้แต่คำขึ้นต้นบทของคำจันทมักเป็นคำเดียวกับคำต้นของคำโคลง ซึ่งพอจะเทียบให้เห็นดังนี้

เมืงแห่งถ้ำถ้ำองศ์	พิศนุหงสกระหัดรา	เมืงนพนแสนแสนให้ด้วย	ใจจง
ร่างวันห่ามา	สุกกนิทรานาม	สืบสินทวีนิทรพงศ์	กำมกสิ
	(หน้า ๓๔๗)	อย่าลิดจะนิทรปอง	ฮาวยิด
		ว่าอนุกสุกเกษมเจ้า	คำคู่ยพระคุณชน
เมืงให้ถ้ำถ้ำอง	ณ พระโพธิ์แนวระวัง	เมืงให้ถ้ำได้ถ้ำ	โขงศ์
พระสมณสาปมิเพริ	ข้าลิดลอบรำเลื่องแล	ล้าแต่ลงนงนัทยมจ	นทมนิยม
	(หน้า ๓๔๗)	ที่ทางกลางโรงปอง	ผะตุงอาสน์
		ณ โรงคัลปินไคยค้อม	อย่าได้ตามเสตาม
ปางที่ขรรษาวัล	ผู้ใดบิ่นบ่าเหวิงปุน	หมิงเมือขื่อเบือยังไม้ไผ่	รางวือ
พึงอวยพียงนุกูล	โองการตรัสอย่าลิดทาน	บ้านมัจเจจิระพรหมอัน	ทีบ้าน

* ดูรายละเอียดใน "สุภาวดีพระร่วง : การศึกษาเชิงประวัติ" พิธีจารจรณกรรม (เมื่อดำรง ๒๕๓๕) หน้า ๓๓๓-๓๓๕

เข้าเฝ้าทูลละอองธุลีพระบาท	ยกย่องนักบุญคาทอลิก อุทธรณ์การจับกุมเคื่อง (หน้า ๕๖๕)	อย่าให้คิดขัดขวางบรรดา- จะคอยชะลอตามลัทธิ เมื่อเฝ้าเจ้าข้าดลือข จงยอมอ่อนน้อมกระษัตรา อย่าเกินเสร็จประมาณ เกลียดชังกันจนท้อใจได้	มีกระแส แต่ให้เจ้าสุภณ สกลภาส หย่อนใจ ประมุขบรรดา ยากยากในวัง
----------------------------	---	---	--

ความคล้ายคลึงของคำฉันท์และคำโคลงที่ยกมาเทียบข้างต้นนี้ น่าจะยืนยันได้ว่าคำโคลงนั้นคือที่
มาของคำฉันท์นั่นเอง

จึงมีการแต่งที่ปรากฏในวรรณกรรมคำฉันท์เรื่องนี้ ดำเนินตรมตื้นฉบับอย่างเคร่งครัด
ภาษาที่ใช้ก็ประณีต บรรจง ถึงแต่ต้นฉบับดั้งเดิมจะไม่มีความคิดเด่นในด้านกวีนิพนธ์ แต่ในฉบับที่
แปลงแล้วกระทำไต่ตวงและไพเราะกว่าเดิม ทนึ่การลงทวนเรื่องด้วยโคลงกระทู้สั้น เป็นเอก
ลักษณะของกวีสำคัญผู้หนึ่งนั่นคือ กรมสมเด็จพระปรมานุชิตชิโนรส ซึ่งเป็นประเด็นหนึ่งที่ผู้วิจัย
ขอเสนอไว้ ณ ที่นี้

เนื้อเรื่องของคำฉันท์ดำเนินความตามคำโคลงพระราชนิพนธ์พระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ
อย่างเคร่งครัด ซึ่งว่าด้วยข้อควรปฏิบัติของข้าราชการ ตามแนวพระราชดำริว่าทรง ทั้งนี้แสดงค่านิยม
ที่ไม่เปลี่ยนแปลงจากอุดมคติของข้าราชการในสมัยอยุธยามาถึงต้นรัตนโกสินทร์

พาดีสอนน้องคำกลอน ส่วนวนที่ ๑

พาดีสอนน้องคำกลอน ส่วนวนที่ ๑* เป็นงานนิพนธ์ของพระธรรมศาสตร์ (สุข)
ผู้มีประวัติว่าเป็นข้าหลวงเดิมขอพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รับราชการเป็นนายอาม
ต่อมาโปรดให้เป็นผู้ชำระความ มีความดีความชอบ จึงได้รับบรรดาศักดิ์เป็นพระธรรมศาสตร์^๑
พระธรรมศาสตร์มีงานนิพนธ์หลายเรื่อง ได้แก่ กลอนสุภาพนิสพาดีสอนน้อง กลอนสุภาพนิสพิภพ

* โคลงพาดีสอนน้อง ฉบับพาดีสอนน้อง คำกลอนสุภาพนิสพาดีสอนน้อง พาดีสอน น้องคำกลอน
สวัสดิศึกษาคำฉันท์ และสวัสดิศึกษาคำกลอน (กรุงเทพฯ : บางกอกการพิมพ์, ๒๕๒๒) (พิมพ์เป็นอนุสรณ์ใน
งานพระราชทานเพลิงศพ นายสมัย นิระพานี่ ณ เมรุวัดเสนาราม ธนบุรี ๑ เมษายน ๒๕๒๒)

* สมญาข้าราชตั้ง เดิมมา
แต่ขุนนางนายอาม อยู่แล้ว
คราวแรกโปรดชำระความ โดยชน
เป็นพระธรรมคำกลอนแล้ว กล่าวด้วยทางธรรม

สอนเบญจกษ โคลงกระทู้สุภาษิต โคลงเรื่องแหวนสำหรับแด่แม่ทัพนามปี โคลงตำราภา
นอกข้าว และกลอนพิภักเณษณอาชุลยสุททาสทั้งชายและหญิง

พระธรรมสาคร (ศุภ) เป็นผู้นิยมแต่งโคลงกระทู้ มักแต่งโคลงกระทู้แทรกในคำ
กลอนเป็นส่วนใหญ่ ในตอนท้ายของพาดิสนอน้องคำกลอน พระธรรมสาคร (ศุภ) ได้กล่าวไว้ว่า

ให้อภัยบุญยศยิ่งทุกสิ่งผล	เสร็จในพรอนนิพนธ์ยิ่งรำพัน
พึงทำเทิดทูนครูเฝ้าสำเนาบท	แต่งกาพย์กลอนโคลงเพลงพากย์ฉันท์
แสนเสนาะเพราะพริ้งทุกสิ่งอัน	ไม่วางกันคู่เคียงคำเนืองสำนวน
เหตุไฉนหาพานเทิดพระเนรีนพร	เหมือนโสมนัสพัสกับโคกกำศรวล

(หน้า ๕๗)

ผ่านครูเฝ้าสำเนาบท ในความที่ปรากฏข้างต้นนี้ ถึงแม้จะไม่ระบุนาม แต่ความ
สามารถที่สร้างสรรคงานได้ "แสนเสนาะเพราะพริ้งทุกสิ่งอัน" ไม่น่าจะเป็นกวีผู้สิ้นใจนอกจาก
สุนทรภู่ ซึ่งในรัชการที่ ๔ คงอยู่ในปัจฉิมวัย พอที่จะสอดคล้องกับความที่ว่า "ผ่านครูเฝ้าสำเนา
บท"

เมื่อหารของพาดิสนอน้องคำกลอนไปยาวนาน ก็น่าจะถึงคำสอนของพาดิที่ให้แก่
สุคติพ (น้อง), องค์ศ (ลูก) และหนุมาน (หลาน) ให้ปฏิบัติตนในฐานะที่เป็นข้าทาสของพระราม
ที่วัดรามคำ

เจ้าจะเป็นเกือกทองของพระบาท	บรมนาถนมาให้ปรากฏ
จงตั้งจิตสุจริตอย่าคิดคด	นึกถำหนตถาวรพิศให้สังขัง
สุจริตจิตเป็นอุเมกษา	ตั้งสังขารไว้ในสุตราขุซึ่ง
ตัวเป็นในอุจใจเป็นเล็กไม่จีรัง	จงระวังไพร่พระสีกว (หน้า ๔๖-๔๗)

แต่ทำไมที่นี้ถึงมีข้าทาสในระดับนาคีพ เพื่อให้เกิดคล้อยกับฐานะของตัวละครที่เป็นแม่ทัพ
ดังนั้น คำสอนจึงปรากฏในลักษณะที่ว่า

ผู้ใดมีชบสประจบประจบกิจ	จงครคริตนุกูลขลุกลน
ใครพลาลถลึงระโงด้วยช่วยประพอง	เป็นทาสของตามธรรมเนียมพระเทพที่
อย่าหันพาอาฆาตแถมวระร้าง	ทั้งไพร่ทาสข้าทาสพระเนียดแลเสียดสี
แต่บรรดาข้าพูลละของธูดี	พ้องจะมีเมตตาเป็นประธาน

(หน้า ๔๗)

อย่ามีจิตริษยาและอาฆาต	พยาบาทจงภักไม่เป็นผล
ให้เป็นทีพึ่งพาประชาชน	จงเจือใจไพร่พลโยธา (หน้า ๕๐)

เพราะเหตุที่มีความใกล้ชิดกับพระมหากษัตริย์ เข้าออกนอกในอยู่เป็นนิจ จำเป็นต้องมีความสำรวม
ในทุก ๆ เรื่อง รวมถึงกิริยามารยาท รู้จักดูแลพระราชพิธีมิให้สูญหาย ดังเช่น

- อนึ่งทรงค่าน้ำใบที่ใช้สอย	อย่าเพิกหยดชกโยกระแอมและแถมสรวล
จะเจรจาสิ่งไรจงได้ระรวง	อย่าตามสวนเหล่าละพละและละโถม

(หน้า ๔๙)

- ธรรมดาเข้าเฝ้าเจ้าพิภพ	จงปราศกรีกตรองซึ่งของหลวง
หากใจใดได้ตามกระหวอง	ดูห้ามหลวงอย่าให้หายเสียคายนพ

(หน้า ๕๐)

ในตอนท้ายพระธรรมสาธก (ศุข) ก็ได้ให้คำแนะนำโดยทั่ว ๆ ไปแก่กุลบุตร ว่า

- ถิ่นอมใดในโลกโยกมนุษย์	สิ่งที่สุดมตนั้นไม่สิ้นหวาน
น้ำมั่งรวงรสขมกว่าน้ำอ้อยตาล	ไม่เปรียบปานวิหาโรหาร
ประภคณกายกิริยาที่ขบถ	ทั้งวาจาใจแค้นหมดจด
จงซ่อนคมลุ่มควรลงวนคด	ที่แบบบอกลอกบทรพนาย (หน้า ๕๗)

พาลีสอนน้องคำกลอน จำนวนที่ ๒*

พาลีสอนน้องคำกลอน จำนวนนี้เป็นงานนิพนธ์ของพระมหาศ รัชมหาราชใน
กรมพระราชวังบวรสถานมงคล แต่ไม่สามารถระบุได้ว่าในรัชกาลใด ดังความที่ปรากฏในตอนท้าย
ของเรื่องที่ว่า

เป็นคดีแล้วความแต่ตามเห็น	แก่ผู้เป็นราชการไปภายนอก
ตำแหน่งเจ้าพระมหาศร	เป็นข้าบาทมุลิกาวังบวร
มิใช่ประจักษ์ฐานยศแต่ไหวห	ไม่วิตดาร์คำลึกทั้งฝึกสอน
ถ้าเพี้ยนผิดอักขระคณกลอน	รอลอยพลงภัยเสียเกิดเขย (หน้า ๙๑-๙๒)

คำกลอนที่ปรากฏในงานนิพนธ์นี้ จะว่าด้วยการปฏิบัติตนในฐานะเป็นข้าราชการ ซึ่งจะต้องมี
ความสงบเรียบร้อย สำรวมตน รักษาภิรทามารยาทให้เรียบร้อย รู้จักที่ต่ำที่สูง และกิจที่ควรและไม่
ควร จำเป็นจะต้องสำนึกเสมอว่าพระมหากษัตริย์ทรงเป็นผู้ประเสริฐ มีพระเดชานุภาพ ไม่พึงควรจะ

* โคลงพาลีสอนน้อง ฉันทพาลีสอนน้อง คำกลอนสุภาพนิพนธ์เรื่องพาลีสอนน้อง พาลีสอน น้องคำกลอน
สวัสดิรักษาคำฉันท์ และสวัสดิรักษาคำกลอน (กรุงเทพฯ : บางกอกการพิมพ์, ๒๕๓๕) (พิมพ์เป็นอนุสรณ์ใน
งานพระราชทานเพลิงศพนายสมัช นิระพานี ณ เมรุวัดเสนาราม กรุงเทพมหานคร ๑ เมษายน ๒๕๓๖)

ชีวิตพระราชบรรพชา ส่วนนางในนั้นเป็นเรื่องสำคัญที่จะระวัง ไม่ทำการใดที่เป็นการล่วงละเมิด ดัง
อย่างคำสอนจะขอยกมากล่าวดังนี้

คณิงเมื่อเจ้ามาในพระนิเวศน์	อย่าบังเหตุว่าเงืงละเล็งหลง
อย่าประมาทราชกิจคิดเพนง	ระวังพงศกัถวราชธัญญา (หน้า ๒๓)
สิ่งใดห้ามปรามใจอย่าให้มี	ประเทณีข้าท้าวจึงบังคว
ท้าววิชัยยานั้นถึงระเหิงหลง	ณสมของคัระวังเจ็ดคิดสงวน
อย่าสามเษวท้าวอีกทวนจนวณ	อย่าก่อกรวนเคื้อนบาทพระบาท
ณสมบคเจ้าเลี้ยงแต่เพียงคัถ์	อย่าอีกคักถางเพื่อบมกัถวาศนา (หน้า ๒๔)
คณิงแสนสนมนางสุรางค์ราช	พรมลวาทพิทศรค์เพียงสุทัยไซ
โดยเสด็จหริภักก์ทำนเรโช	พ้ออย่าได้เหิงมมของทำเอ็งนาง
อินบาริเป็นพี่เจิงวิญวัก	พ้อสนมคัถวพระจะมคตลงระนงมมา
แต่เจ้าไท่นทาสสนมนาง	ถึงจามกถ่างกันวันทนายินดี (หน้า ๒๕)
จะหมอนเอียงอย่าผ่านหน้าเสนาเณ	อย่าเหิงยารถึงมจระจามาถีมัก
ส่ดหน้าพระที่นั่งระวังดัง	อย่าหมอนมัวคยอมพ้องระจิงคา
แม้ว่าพระพิโรธโกรธประภาษ	แก่ญมคตยากะพ้องข้าชชวา
อย่าถีมแค้นแหมสคตพระนัญชา	อย่าเพ็ดทูลกิจจาเมื่อครวนเคียง (หน้า ๒๖)

วรรณกรรมคำสอน เรื่องพาลีสอนน้อง ทั้ง ๔ ส่วนนั้น ดังที่ได้กล่าวมานี้ ส่วนแรก
ซึ่งเป็นพระราชนิพนธ์พระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ ถึงรัชชาชนบทของการสร้างโครงสร้างสังคมแบบ
วรรณกรรมสมัยอยุธยา คือ นำโครงสร้างจากวรรณกรรมที่มีชื่อเสียง และพระมณาคความรู้ลึกของผู
แต่งโดยผ่านทางตัวละคร ดังจะเห็นได้จาก นิราศธิดา (หรือราชาธิลา), อธิษณาคำจันท์, นิทาน
เรื่องพระโพธิสัตว์โกสุมคิน เป็นต้น พิจารณาจากหลักฐานที่ปรากฏพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศป
จะได้รับพระเกียรติว่าเป็นวีรชนแรกที่เ็นการแต่งวรรณกรรมคำสอนโดยถูกเป็นเรื่องขึ้น หลังจากที
ได้ทรงทดลองแต่งทศรถสอนพระราชมารีน จึงว่าด้วยคำสอนของกษัตริย์ซึ่งเป็นพระบิดาให้แก่พระ
โอรส แต่คงไม่เป็นผลสำเร็จนัก เพราะแทบไม่มีการอ้างถึงถึงวรรณกรรมเรื่องนี้เลย ความสำเร็จได้

* ค้นพบคำเขียนเรื่องพาลีสอนน้องคำกลอน เลขที่ ๕๙ ฐ. ๒๒๓ ขึ้น ๑/๑ วันที่ ๓๑ ประวัติพระมหาธิชา
ธรรม ถวาย พ.ศ. ๒๔๕๓ ว่า เมืองพระบาท

* ค้นพบตัวเขียนว่า ถวาราตนา

* ค้นพบตัวเขียนว่า โปรดพระภาษ

ปรากฏมาให้ชัดเจนใน พาลีสอนน้องคำโคลง เรื่องที่ ๓ ซึ่งเป็นต้นแบบให้กับหลายคนแต่งเลียนแบบในสมัยต่อ ๆ มา

คำสอนที่ปรากฏในพระราชนิพนธ์เรื่องนี้ พระเจ้าอยู่หัวบรมโกศทรงนำมาจากคำสอนที่ดีที่สุดสำหรับข้าราชการที่ปฏิบัติ นั่นก็คือมาจากราชวสดีวัตรซึ่งเป็นโอวาทของวิบุรณทิศให้แก่บุตรหลานที่เป็นข้าราชการบริหาร (ดูวิบุรณทิศ อรรถกถาชาดกลำดับที่ ๕๔๖) ถึงแม้คำสอนจะมีรากเหง้ามาจากวรรณกรรมพุทธศาสนาของอินเดียโดยตรง แต่ก็เป็นเรื่องชาตินิยมที่คนไทยรับและนำไปปฏิบัติได้ เพราะมีสถานพระมหาษัตริย์เช่นกัน

หากจะกล่าวว่าเรื่องพาลีสอนน้อง คือพระราชนิยมของพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศปรากฏในรูปของวรรณกรรม ก็คงไม่มีความจริงนัก พระราชนิยมนี้คงถือปฏิบัติกันต่อ ๆ มา แม้แต่ในรัชกาลเกียรติ บดินทรพระราชนิพนธ์รัชกาลที่ ๓ ซึ่งไม่น่าจะมีส่วนเกี่ยวข้องกับคำสอนมากนัก ก็ยังแทรกโอวาทไว้ในตอนเดียวกันที่ปรากฏในพระราชนิพนธ์พระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ^๔ ความสำคัญของ พาลีสอนน้องคำโคลง ด้านวรรณคดีที่มีใจอยู่ที่ด้านงานบริหาร หากแต่สะท้อนภาพของข้าราชการในอุดมคติที่ควรเป็น

* ความในบทละครพระราชนิพนธ์มีว่า

เจ้าจะอยู่เป็นข้าพระองค์จักร
หมั่นเฝ้าเข้าเรียนเป็นมีราชการ
ตั้งใจพระองค์จะสริธนาม
อย่าแต่ใจชั่วใจอวดพระทรงใช้
สมชอบเฝ้าทำกิจอย่างนบหลาย
พระที่ไม่วิสสิ่งยังสการ
ขึ้นอยู่พระสนมนางใน
จงภักดีสัตย์เป็นทบงผู้
นรกเมื่อชญาบรถความลับ
จินนางวิธให้นับสนา
แม้ว่าใจกลองโทษผู้ใด
อย่าโลภสักการะทวียศสูงการ
อย่าเจ้าคนจนตัวดอง
เจ้าจงจำคำพ่อสอน

จงพิทักษ์รักษาถิ่นฐานนาม
กล่าวถึงเจ้าแต่ตามคำเอื้อใจ
อย่าเบาความเกิดทุกข์แค้นโดยได้
ไว้ในพระโองการ
อย่าแต่รู้คำแต่เลียบแต่ข้าพเจ้า
อย่าฝ่าฝืนขึ้นมั่งอิงองค์
อย่าผูกจิตพิสมัยโทษพล
อย่าทวงงว่าทรงพระเมตตา
อย่าสันทัดกับคนนา
อย่ามีใจอันหาพิศฐาน
อย่าได้ใจอยู่จงผลาญ
พระบรพาสสิ่งใดจงจำความ
จึงนับว่าเป็นราชทานนาม
ก็จะจำเริญความสวัสดิ

ราชสวัสดิ์

โคลงเรื่องราชสวัสดิ์เป็นพระราชนิพนธ์พระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ เมื่อปี พ.ศ. ๒๒๗๐
ทาสยเคี้ยวความรกรากราชสวัสดิ์ธรรม ดังที่ได้แจ้งไว้ตอนต้นเรื่องว่า

พิรุณทนต์ดีล้ำ	โลกา
ภักทวชรรณลัทยลภา	เพียบไว้
มยุรีหวิงแสงวงหา	ประโลมโลก
ชลของเฉลิมภักทให้	สัตว์ล้วนควรแสง
บัดนั้นมิตเพียบให้	ชินศรี
แจ้งจิตจรดอันมี	เลิศล้ำ
คัมภีร์หวิงแสงวงศรี	คุณเลิศ
ลาตุรชุนมุตราไว้	เบื่องนีสลายสมร*

งานพระราชนิพนธ์เรื่องนี้มีชื่อราชสวัสดิ์ซึ่งผิดเพี้ยนไปจากที่มาจริงเรื่องที่ว่าราชสวัสดิ์ ทั้งนี้เพราะ
เป็นเพราะประสงค์ให้ลกกลึกถึงให้สะดวกขึ้น โดยไม่คำนึงถึงความหมายที่ไม่ถูกต้องจาก ราชสวัสดิ์
ซึ่งมีความหมายว่า จิตในราชสำนักมาเป็นราชสวัสดิ์ ซึ่งแปลว่า ความสวัสดิมงคลของพระราชา
ตัวอย่าง

- ยายางพรงทนต์ทั้ง	บุษบัน
พะเกียตุลณธรรพ	ลุปได้
ยายางแสงแก่งเทพาคันธี	กลทกกลั่น
ประดับประดาหวิงมิต	เพื่องพื้งฮวยหวิง*
ถึงโตไว้หวิงโทษ	ธรรพา
ทั้งส่วยสัดพิทยา	ดีฉ้วน
เว้นพวิกลในลัทธิศนา	ทุกที
ฮยาจิตจิตจงม้วน	พิชณลให้จำตาย
เพียงตั้งตั้งไว้คยา	เกลี้ยงกาย
แล่นทองมองพรงนวย	เพริศแพรว
ขององค์พงศุทธสาย	กิริยใดก
ฮยานังจิงไวแล้ง	เหนียดซ้ายฝั่งแลลง†

* วรรณคดีอยุธยา เล่ม ๒ (กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, ๒๕๒๖) หน้า ๓๐๗.

† วรรณคดีอยุธยา เล่ม ๒ (กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, ๒๕๓๓) หน้า ๓๐๗.

ราชานุวัตร

โคลงราชานุวัตร เป็นโคลงพระราชทานนิพนธ์อีกเรื่องหนึ่งของพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ ทรงไว้เมื่อปีพุทธศักราช ๒๒๙๗ มีรายละเอียดเห็นแจ้งว่าตรงกับวันเสาร์ ขึ้น ๕ ค่ำ เดือน ๔ มีข้อความถึงเกล้าว่า ในบรรดาโคลงพระราชนิพนธ์ ๖ เรื่องทั้งหมดของพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ อันได้แก่ โคลงชะลอพุทธไสยาสน์ พาสีสอนน้อง ทศรถสอนพระราชม ราชสวัสดิ์ ราชานุวัตร และประดิษฐ์พระร่วงนั้น โคลงราชานุวัตรมีความยาวที่สุด คือประกอบไปด้วยจำนวนโคลงถึง ๑๒๓ บท

เนื้อความกล่าวถึงจริยวัตรของข้าราชการนักรบที่พึงมีความจงรักภักดีต่อพระมหากษัตริย์ เคารพพระราชหัตถ์อาโศกย์ หมั่นเข้าเฝ้าตามเสด็จ พึงเป็นผู้เจียมตนไม่ทำการใดที่เป็นสิ่งอาชวเขื่อน เช่น เข้าเฝ้าอย่างใกล้ชิดเกินไป บังเหียนชนในพระราชอาสน์ ในฐานะที่เฝ้าเข้า การศึกษาสงครามก็เป็นสิ่งพึงหลีกเลี่ยงไม่ได้ และต้องพยายามนำชัยชนะมาให้ได้ ดังความว่า

หนึ่งไม่ไรขาดช้ำ	ไต่ตาม
ความใหญ่ไฉนมิตาม	สิ่งได้
เล่าให้ยอเยื่อกลองม	อุปเทษ
ประกอบกิจขบิลชนวนให้	เกียจกันมรรยา
ตามไฉนให้แพ้	เจเลืหลาย
ฝทนปรนกลพิปราย	เจเลืยว
เกเลืสนกลบส่ามสลาหมาย	เนนกลเนน
ให้ชนะคานเกียจ	เล่าลิ้นมารยา*

การรู้จักสำรวมตนเป็นสิ่งที่น่าพึงปรารถนา ในราชานุวัตร ได้ให้คำสอนที่คมคายไว้ว่า

ห้ามสิ้นกินสิ่ง	กรยาหาร
อันผิดกิจกลการ	ประทณไว้
อย่ากล่าวร้ายรหิศาหา	ระพาโรห
ห้ามตาอย่าแลได้	ทวิบพร้อมปนของกล
ห้ามของคังอย่าเยื้อง	มรืมา
กลืนเกศาเลวคนธพา	ดูบได้

* เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๑๓

* เรื่อง ราชานุวัตร ในงานวิจัยนี้ได้ศึกษาจากต้นฉบับด้วยเขียนถึงไม่มีกำหนดระเบียบการอ้างอิง จึงไม่สามารถระบุหน้าได้

น้ำใจในแห่งหา

พุทธโฆส

ขอทำดีมีคุณประโยชน์

ธีราชรัตนเมตตยวงศ์

กล่าวโดยรวมน คำสอนในราชานุวัตร ก็คล้ายคลึงกับคำสอนใน ไคลยพาสีสอน
บ้าง และ ไคลยราชสวัสดิ์ ดังเช่น

ราชานุวัตร		ราชสวัสดิ์	
เจริญภักดิ์สวาทให้	ทาสกรรม	จงภักดีสักขานเลี้ยว	ความภักขาน
อย่าพบนองสวาทอื่น	กล่าวแก่สว	พระสมณภูมิกานการ	กายภักขาน
ปวงชนที่ตนเอาธรรม	พุทธวิกรม	ละลาพาตะพระพิศพาม	พุทธราดี
ผู้เข้าเคารพแล้ว	เลิศทั้งสี่สถาน	แปลได้ไปในสมเคว	จลนนิพนธ์ระเนน

(หน้า ๓๑๒)

พาสีสอนบ้าง

เจ้าแม่แม่แม่แม่แม่	จงจิตร
อย่าไปในภักขาน	เจ้าแม่แม่แม่
เลวทรามปวงชนนิ	พุทธนิ
เลี้ยวให้ใหญ่สว	สววิกรมเส้นสว

(หน้า ๓๓๓)

แต่คำสอนใน ราชานุวัตร ก็มีหลายความดังนี้

เมื่อความของราชานุวัตร นั้นเป็นเรื่องราวที่พระมหากษัตริย์มีสิ่งสอนข้าราชท้าวไว้
เพื่อให้บังเกิดความเป็นสิริมงคล ถึงแม้ว่าความไวพจน์จะไม่ดีเด่น และขาดความไพเราะ แต่ก็
ละทิ้งพระราชาธิราชผู้ทรงพระราชนิพนธ์ได้เป็นอย่างดี เช่น

เมื่อโพทานไต่ด้วย	นิทาน
มีตชบปรกษบการวาม	พยานอึ้ง
อย่าหักคึดแรงท่าน	พุทธท้าว
คึดซึ่งมีบันดิ่ง	ค้อยคึดขยอย่าจวาง
เห็นมีตกิจแก่งก่ง	บันทิด
อย่าด่วนจวางขวางคึด	ท่านให้
หลบพุทธมูตในสรีด	สนองก่อน
พระองค์ยกยศให้	ที่ราชหัวแปดตาม

คำสอนในข้อนี้ยังเป็นเรื่องที่แม้แต่ปัจจุบันยังควรที่นำมาปฏิบัติได้

คำนิยามประการหนึ่งที่จะได้เห็นใน ราชานูวัตร ก็คือการนำบุตรหลานเข้าถวายตัว
 ให้รับราชการในพระมหากษัตริย์ ซึ่งก็ได้กล่าวไว้ว่า

มีบุตรสุดเจ้ทั้ง	เหลนหลาน
ดอญดุนจุนธรร่าน	เทียบไท
ถวายไว้ในบดิบาร	นรนาถ
เผ้าแทนแทนคุณให้	สืบช้องสนองสนอง

ภาพเรื่องพระวิสูตรสอนบุตร

ภาพเรื่องพระวิสูตรสอนบุตร นี้ไม่เป็นที่รู้จักกันมากนักเลย ต้นฉบับที่สืบ ได้มาคือ
 พิมพ์เผยแพร่รวมอยู่กับจดหมายเหตุรัชกาลที่ ๒ เล่ม ๓ ซึ่งมูลนิธิพระบรมราชานุสรณ์ พระบาท
 สมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยในพระบรมราชูปถัมภ์เผยแพร่ในปี พ.ศ. ๒๕๒๘ เป็นครั้งแรก จด
 หมายเหตุเล่มนี้ได้รวบรวมเอกสารสำคัญของการทางในระหว่าง จ.ศ. ๑๒๗๑-๑๒๗๕ ตรงกับปี
 พ.ศ. ๒๓๕๒-๒๓๕๖ ภาพเรื่องพระวิสูตรสอนบุตร เขียนแทรกอยู่ในเอกสารสำคัญเล่มนี้
 แสดงว่าคงแต่งในช่วงเวลาดังกล่าว คือปี พ.ศ. ๒๓๕๒-๒๓๕๖ แต่ไม่ปรากฏนามผู้แต่ง

ภาพเรื่องพระวิสูตรสอนบุตร เป็นวรรณกรรมคำสอน ๑ ใน ๓ เล่ม ที่ได้รับ
 อิทธิพลจากราชวาทสอธรรมในวิสูตรบัณฑิตชาตก เนื้อเรื่องว่าด้วยหน้าที่ของราชเลขาตามฉบับซึ่งผู้
 แต่งได้ถ่ายทอดมา ดังความว่า

ขอแสดงแจ้งจรรยสารา	โอวาทกถา	ซึ่งพระวิสูตรสั่งสอน
แต่องค์ปิยบุตรอุทร	ขามเมื่อจักจร	ด้วยบุญยักนิ
จรรยนั้นจิฉารมากมี	แปลออกบัดนี้	สังเขปแต่ตามประสงค์ *

เนื้อเรื่องดำเนินตามต้นฉบับอย่างเคร่งครัด พรรณานาหน้าที่ที่ควรเป็นของราชเลขา
 ตามแบบแผนที่เป็นไปในตลอดมา ความที่ขบขันมุกตบื้อ ความกตัญญู เป็นคุณสมบัติที่กล่าวเน้น
 เหนือในเรื่องนี้ ในตอนท้ายของเรื่องผู้แต่งได้เสริมคำสอนไว้ว่า

จงฮาดเลื่องปาวไพร	อย่าให้ใครเกลียดชิงชัง
ช้องสุนในวังคัง	จึงจะสะดวกในราชการ

* จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๒ เล่ม ๓. (กรุงเทพฯ : มูลนิธิพระบรมราชานุสรณ์พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, ๒๕๒๘) "ภาพเรื่องพระวิสูตรสอนบุตร", หน้า ๑๓.

จอบเสียมแถมตีพรวน	บิลหล้าเสียมแถมตีพรวน
ให้สรรพทุกประการ	จึงระควรด้วยข้าวหลวง

(หน้า ๘๐)

ถ้าง ผู้แต่งฯ ได้ให้ปฏิบัติหรือยึดถือแต่ธรรมเนียมที่ถูกตอง หากไม่เป็นไปตามทำนองคลองธรรมก็
ไม่ควรปฏิบัติ แสดงว่าในสมัยนั้นคงมีคนบางกลุ่มที่ปฏิบัติไม่ตามที่พรรณนาไว้ว่า

จำเริญดออย่าเคียดเคขบ	ทำให้ขอบพระทัยหลวง
อย่าเบียดคนทั้งปวง	ซึ่งถือถือแต่โบราณ
ชวนกันไหว้หม้อน้ำสำคัญ	ว่านงศตรสาร
บางหนูนั่นนั้สการ	ประทักนิพนธ์ก้านลม
หวังจะให้เป็นสวัสดิ	จัดเปรณปริตภิรมชม
หม้อน้ำนั้ก้านลม	ห่อนหาให้ความจำเริญ

(หน้า ๘๑)

และเมื่อปฏิบัติได้ตามโอวาทนี้ ความเจริญและสรรพมงคลก็จะบังเกิดขึ้นจากพระเมตตาการุณยซึ่ง
เปรียบเสมือนหม้อน้ำนั้ก้านลม

อุปถัมภ์เมตตาเทพบุตร	มีเมตตาเมตตา
สถิตชั้นดุสิต	ถึงพิรุณให้ไปรอบปราศ
ท่าผ่านดัดดัด	อุปถัมภ์จะเหลืพลหลาย
ดั่งเจ้าหญิงทัญหยา	แห่งนราธิวาส
มีกโศลาลัยกิจ	เพราะเทพบุตรนิรันดร์
ปานเปรียบกับภูผา	ให้วิเศษจะจบจะภา
ผู้มีราชเมตตา	จึงชมไปให้ยกย่อง
อัญชลีพรหมโลกา	ให้สำเร็จโดยจำเริญ (หน้า ๘๒)

ทศกัณฐ์สอนน้อง

วิธีการสั่งสอนโดยใช้วรรณกรรมเป็นเครื่องมือนี้ อาทิวราห์ได้ว่ามี ๒ ลักษณะ คือ
การสอนโดยตรง และ การสอนโดยผูกโครงเรื่องและแทรกคำสอนลงไปในเรื่อง โครงเรื่องที่
วรรณกรรมนิยมนำมาแต่ง สังเกตได้จากมาจากรื่องรามเกียรติ์ เช่น คำสอนเรื่องทศกัณฐ์สอนน้อง
ทศรถสอนพระราชม ภิเภภสอนเบญยกาย เป็นต้น และทศกัณฐ์สอนน้องก็รวมอยู่ในจำนวนนี้
ด้วย วรรณกรรม ๒ เรื่องแรกนี้แต่งในสมัยอยุธยา แสดงว่ากรรมวิธีที่ใช้ประโยชน์จากโครงเรื่องของ

วรรณกรรมที่มีชื่อเสียงและแพร่หลายนั้นมีมากจนแล้ว และได้ดำเนินต่อมาจนกระทั่งถึงสมัยรัตนโกสินทร์ ดังจะเห็นได้จากวรรณกรรม ๒ เรื่อง คือ พิณภทตมเบญจกถา และทศกัณฐ์สอนน้อง

ทศกัณฐ์สอนน้อง เป็นวรรณกรรมคำสอนซึ่งไม่ปรากฏนามผู้แต่ง และสมัยที่แต่งแต่เข้าใจว่าจะคงจะหลังสมัยรัชกาลที่ ๔-๕ เป็นต้นไป เพราะกล่าวพาดถึงถึงวิธีการเผยแพร่วรรณกรรมออกสู่มวลชน คือ การพิมพ์ ไม่ใช้การคัดลอกดังวิธีโบราณ ดังความว่า

คิดยืมตีที่ท่านมีโรงพิมพ์ขึ้น

ดูตริกรักรื่นถิ่นประเทศเขตสถาน

จึงคิดใคร่ช่วยประคบประกำให้รอบการ

แก่ผู้อ่านที่ขยากได้ในคำกลอน

(หน้า ๓๗)

วรรณกรรมเรื่องนี้ ผู้แต่งคงจะเป็นกวีสาวมัญญที่ใช้ถ้อยคำโวหารไม่ประณีต บรรจงนัก และใช้คำสามัญเป็นพื้น ดังเช่น

ขอฝากของค้อนูชาพญาพิณภท

ไม่ให้อยกเหลกให้ญาติศาตมาเห็น

(หน้า ๔๗)

พญาพิณภทหาขาวเจ้าประคอง

ดูชนนของร้องว่านิจจาแล้ง

ที่เห็นมือทปรากฏแล้ว

ให้เฝ้าธรรมาในฐานนารายณ์ประจักษ์

(หน้า ๕๐)

วรรณกรรมคำสอนเรื่องนี้ เริ่มต้นตอนให้ทศกัณฐ์เจ้ากรุงลงกาโกธจะสิ้นชีวิต ได้ให้โอวาทแก่พิณภทผู้เป็นอนุชา ซึ่งทำให้ทศกัณฐ์รู้สึกเดือดร้อนตลอดเวลา เพราะพิณภทไปเฝ้ากับพระรามและได้แนะนำกลศึกให้พระรามจนเป็นฝ่ายมีชัยไปในที่สุด เพราะเหตุที่ทศกัณฐ์มี ๑๐ เศียร จึงมี ๑๐ โอรส คำสอนจึงมี ๑๐ ประการ

โดยโอษฐ์ที่หนึ่ง สอนให้พิณภทในฐานะเป็นข้า ให้รู้จักอ่อนตน ให้พูดในสิ่งที่ควรพูด โอษฐ์ที่สอง ให้ระวังตนอย่าหลงใหลในรูป รส กลิ่น เสียง จะได้รับทุกข์ในเมื่อตน โอษฐ์ที่สาม ขอฝากกรุงลงกามาเห็นและนางใด โอษฐ์ที่สี่ ควรทำตนเป็นที่พึ่งของวิญญู อธิษฐานคิดความตามแบบแผนให้ต้องด้วยฤทธิธรรม โอษฐ์ที่ห้า ว่าด้วยทุกข์ของผู้ปกครองเมืองว่ามีมาก คือ

ทุกข์ถึงบ้านเมืองไม่เปลี่ยนขาด

ทุกข์ถึงราษฎรหวั่นเวทนาถึงเขตชั้นนั้

หังบกเรื้อเหินได้ไพร่พลกรรจ์

ต้องลงพิณพิณเหล่าร้ายให้วายลง

ต้องจัดตั้งวัดสถานปรากฏการไธม

ทุกข์ถึงพรหมราชกิจจิตประสงค์

ตั้งตำแหน่งแห่งขัตติยกิจของคั้

ผู้ใดทรงจัดตั้งระวิงความ (หน้า ๕๐)

โดยรู้ที่เห็น ให้กระทำแต่สิ่งที่เป็นสวัสดิมงคล ดังเช่น

ภาวีสบพกำหนดนั้นมิว่า	เอกะภาวามาตึระดูคนี
พระราชกษัตริย์บุญญิตคน	ไถยาลปิตตเนตตพริ่งฮาม
อีกพยายามจะบำเพ็ญจิตตั้ง	นักปราชญ์จริงแสดงไม่ถึงตาม
เหตุกฎมพิภพจะแจ้งจาง	นอบน้อมสามคนวังคังสิ้นวังแก
อีกจตุรนามจะ	พิชามนละชนชาญุรชทานแป
เพราะไม่มีกิจต้องล่งดูแล	จัดมุงแสนอันกินก็สิ้นกัน (หน้า ๔๖)

โอรสที่เจ็ด กล่าวถึงโทษผิดของคนจึงทำให้ญาติวงศ์ในลังกาอับอาย โอรสที่แปด กล่าวหาพี่สาว โอรสที่เก้าและโอรสที่สิบ ลาตายและขอให้เผาศพของตนไปด้วย ก่อนที่จะถูกพญามานปีนกดขี่ ทศกัณฐ์ได้ให้โอวาทแก่พลยักษ์ถึงหน้าที่ข้าว่าจะต้องรู้จักยามาณผู้เป็นนาย ผู้เป็นนายก็ควรรู้จักวิธีปกครองผู้เป็นข้า ดังเช่น

ขึ้นตามตามกาลสงครามต่อสู้	ควรที่ำเบุดการพารอย่าเคี้ยวเบญ
ปล่อยเล่นมัวงอย่างโบราณท่านว่างวัน	ตอมใจเล่นสมันแตรโลกแจกผ้าโป
ตามมีตามเกิดประเสริฐขลุ่ย	ตามดูถูกกำเนิดจะเกิดศรี
ใครไปเบียดเบียนมาไม่ดำดี	ปรามให้ได้ควรว่าด้วยปรามนร
ข้อสี่มีว่าเวลาการ	อย่าหักหาญคู่ตรัยพหุให้ลม
ฝึกนนายด้วยทาสลาคณิธ	ให้ควรระว่ามิเวียต้องจิกพาย
เชนกับว่าเพื่อเก็บป่าม่าเก็บขร	ตามกำหนดรุกสหคุณนระจากหลาย
ข้อก็ต้องมีเจ้าบ่าวมีภรรยา	เวียสิ้นนายแล้วก็สิ้นกระบิธความ

(หน้า ๔๗)

ทศกัณฐ์สอนน้อง ถึงแม้จะเป็นวรรณกรรมคำสอนเรื่องที่ไม่ได้เสน่หานัก อีกทั้งความไพเราะด้านวรรณศิลป์ก็มีไม่มากนัก แต่ข้อที่กล่าวถึงสนใจก็คือ การแสดงให้เห็นถึงวิวัฒนาการของความคิดของความเป็นข้าราชการที่ปลูกฝังกันมาตั้งแต่ครั้งโบราณคือสมัยอยุธยา จนกระทั่งมาถึงสมัยรัตนโกสินทร์ หากจะได้ศึกษาเห็นละเอียดแล้ว ก็จะได้เห็นถึงการพัฒนาด้านความคิด ดังจะขอยกตัวอย่างทศกัณฐ์สอนน้องในพระราชนิพนธ์รามเกียรติ์รัชกาลที่ ๑ ให้เห็นดังนี้

ปากหนึ่งว่าใช้ทิเบกเออ	โอรสเคยมาแก่งฆ่าที่
ตัวเราใจจะมีวยชี	ในเวลาได้ด้วยศรพิฆะ
ปากสองว่าเจ้าผู้เป็นน้อง	รวมทั้งสืบสายโลหิต
จะได้ผ่านสงครามคิด	เป็นอิสรภาพแก่พญามาร

ปากถามขอฝากบนโพด้วย
 ทั้งอีกศักดิ์ยาพาพา
 ปากที่ว่าเจ้าจะครองยศ
 จงเห็นอุรุวิยวงศ์พงศ์พันธุ์
 ปากน้ำจงดำรงยศพิช
 ตัดโลกโอบอุ้มชาติ
 ปากนกว่าเจ้าจะอดโทษ
 อย่าให้เป็นเวรชาติาวรณ์
 ปากเจ็ดชยฝากบนครเศ
 สิบมาแต่องค์พระอัยกา
 ปากแปดว่าเราเลี้ยงท่าน
 ตัวเราทั้งเจ็ดจึงเสียชนม์
 ปากเก้าว่าพี่จะลาตาม
 อย่าให้ได้วางราตรีในที่รบ
 สิบปากสิ้นฝากสิ้นสั่ง
 พิษสร้อยบนข้อมทั้งกายา

ช่วยบำรุงให้เป็นแก่นสาร
 ผู้ลงนามบริวารทั้งนั้น
 ปากถูกเป็นจอมโศกวรยศ
 โดยธรรมรัฐจิตประเพณี
 อย่าทำทุจริตให้เหมื่อนพี่
 แก่โยธีไพร่ฟ้าประชากร
 ซึ่งกริ้วโกรธตำว่ามาแต่ก่อน
 แก่เราผู้จะจรไปเมืองฟ้า
 ยินทรวงวงศ์พระเมศนาถา
 เมศลาอย่าให้จลาจล
 ก็ประมาณหมายใจให้เป็นผล
 แล้วได้วิธอนาทั้งแม่ภาพ
 นื่องชายเมศลาช่วยปลงศพ
 โศรกภาพจะหมั่นนินทา
 สิ้นกำลังสิ้นคิดพิภพ
 อสุรากลึงเกล็ดขานเสือกไป *

ส่วนวิธีการสอนในวรรณกรรมคำสอนสำหรับราชสกุลทั้ง ๕ เรื่องนี้ กวีผู้แต่งใช้ทั้งวิธี
 การสอนอย่างตรงไปตรงมากับสอนโดยอ้อม กล่าวคือในเรื่องพาลีสอนน้อง และพระวิสูตรสอน
 นุตร ผู้แต่งได้คัดตอนจากวรรณคดีเรื่องรามเกียรติ์และวิสูตรชาดก โดยยกกล่าวคำสอนผ่านตัวละคร
 ที่ปรากฏอยู่ในวรรณคดีดังกล่าว ส่วนเรื่องราชสวัสดิ์ ราชานุวัตร และ ทศกัณฐ์สอนน้อง ผู้แต่ง
 ได้ยกกล่าวคำสอนอย่างตรงไปตรงมา ซึ่งวิธีการสอนที่ปรากฏอยู่ในวรรณกรรมคำสอนทั้ง ๕ เรื่อง
 ยังมีลักษณะที่น่าสนใจดังนี้

๑. การสอนอย่างตรงไปตรงมา

การสอนแบบนี้ กวีผู้แต่งจะบอกผ่านเนื้อเรื่องอย่างตรงไปตรงมา กล่าวคือสอน
 ว่าอะไร ควรประพฤติปฏิบัติ อะไร ควรทำ อะไรไม่ควรทำ อะไรดีไม่ดี ดังจะเห็นได้จากกลุ่มคำที่กวี

* พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก, รามเกียรติ์เล่ม ๔ (กรุงเทพฯ : คลังวิทยา, ๒๕) หน้า ๕๑๑-
 ๕๑๓.

ใช้สมมติ จง, ขยำ, ห้าม, ควรร เป็นต้น ซึ่งคำฉอนส่วนใหญ่ที่ปรากฏในวรรณกรรมคำสอน สำหรับราวสองทั้ง ๕ เรื่องนี้ จะพบกลวิธีที่กวาดลอนอย่างตรงไปตรงมาไม่มาก และบางครั้งก็จะบอกเหตุผลว่าทำไมแล้วจะเกิดผลอะไร ดังตัวอย่างต่อไปนี้

โคลงราชสวัสดิ์

ผู้ใดได้ผ้าภักดี	บมิไต่
จักมูรทุนไต่โค	เกือบกัน
พิพิณนมหิตสุไร	ศวรรรไฉ่
ธรรพจำเริญเจริญัน	รอนให้ไพบูลย์ (หน้า ๓๑๖)

โคลงราชานุวัตร

ขยำแบล้งแล่งเรื่องรัก	ไต่ ๆ
แก่พริ้งสนของเสนอโค	ก็เล้ง
สินบนพ่ายนโบ	เรลยลภา
จักนิสพิจารณาต่าง	โทษล้ำล้ำเลียง (หน้า ๑๐๓๒)

ภาพศัพท์พระวิสุทธิชนบุตร

บำเพ็ญศีลและทาน	ชวนชวนการซึ่งเป็นบุญ
พระเป็นปกอุบ็จขุน	จักเชื่อดือว่าพระทือฯ (หน้า ๑๖๖)
ตั้งจิตใจในทาน	ธธาคจากเว็ดันแปรไป
พิศเพ่งนางข้างโบ	จักเล็ยพารสวัสดิ์ฯ (หน้า ๑๖๗)

แต่ส่วนใหญ่ที่ผู้แต่งมักจะกวาดคำฉอนขึ้นมาโดยไม่สนกลของภาษา เช่น

โคลงราชสวัสดิ์

นั่งจงตรงทฤษฏีทำ	บึงคร
ขยำเหตือบแลแปรปรวน	เบี่ยงเบียว
ขยำคิดกิจทำกรรม	นิกนิต
ระวังระไวให้แลเลี้ยว	ธธาชให้แลแลวงฯ (หน้า ๓๑๑)
ทยำกลัวกลัวเกลียดเบื่อง	อินพาท
บาปเป็นธรรมแห่งสลาย	เดื่องวียน
กฤษณียุคปลูกปลูกหมาย	ระจายโทษ
อก้านคัมภีระเดิมละตุงช้อน	เพชวักกลางธธานฯ (หน้า ๓๑๓)

โคลงราชานุวัตร

อย่าแสวงแกว่ราราคีอื่น	เมืองนิศ
ว่ารานการกิจสิทธิ์	มีน้อย
บมิควรทวนหันลัด	เสกนโทษ
จงถัดดัดทำว้อ	โทษให้ทุเลาเบา (หน้า ๑๙๕)
อย่าขบพลดไพรหเทียน	ทูลคต
อย่ากันตงปดปด	ไม่ใส่ไว้
ควรสนของจ้านทองพจ	โนวาท
อย่าห่างทางมดุงให้	เพ่าฟ้าวมิจการ (หน้า ๒๐๒)

ภาพพระวิสุทธิพนมบุตร

อย่าเยยแพ้คนหลวง	เขาสุวิงษ์เป็นประมาณ
พึงมีความวิจารณ์	นิ คณด้วยคนทรงศีล
จงตั้งถามักเก	พระปิ่นปักเป็นฮาจีน
เข้าเฝ้าเจ้าอรณินทร์	อย่าแครงมเจยยงพิศดารฯ (หน้า ๗๐)

คำสอนทั้งสองลักษณะนี้ ไม่ว่าจะเป็นคำที่สันทอนบอกเหตุผลหรือคำสอนที่ไม่เหตุผลของการกระทำ หรือปฏิบัติก็ตาม ก็ขอพบว่ากวีผู้แต่งนั้นได้อธิบายบอกเหตุผลโดยตัวของคำสอนเองอยู่แล้ว เช่น คำให้การไม่ควรกลัวจนเกินพอดี ไม่ควรขลาดจนเสียงาน ให้สำรวจกิริยาภายนอก ให้รู้จักที่ต่ำที่สูง และข้อที่เน้นเป็นคำสำคัญคือให้มีความจงรักภักดีต่อพระเจ้าแผ่นดิน ดังจะเห็นได้จากกฎเกณฑ์ หรือบรรทัดฐานของสังคมในยุคสมัยที่ยึดถือปฏิบัติและกันผู้รวมกันเป็นกลุ่มชน อันจะเป็นการปลูกฝังจารีตประเพณี รวมทั้งเป็นการนำเตือนให้หันเป็นรูปธรรมมากขึ้น ทั้งในด้านแบบอย่างธรรมเนียมการปฏิบัติหน้าที่ราชการของเหล่าราชเลขาที่พึงปฏิบัติต่อพระมหากษัตริย์

๒. สอนโดยอ้างสิ่งที่ประชาชนเชื่อถือและศรัทธา

การสอนโดยอ้างสิ่งที่ประชาชนเชื่อถือและศรัทธานี้ พบว่ากวีผู้แต่งวรรณกรรม คำสอนสำหรับราชเลขาทั้ง ๕ เรื่อง นิยมอ้างว่าเป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับหลักคำสอนของศาสนาหรือ มีที่มาจากเรื่องราวทางศาสนา ซึ่งในบางเรื่องบอกว่าเป็นโอวาทของพระพุทธเจ้าเมื่อครั้งยังเป็น พระโพธิสัตว์ ดังความว่า

โคลงราชสวัสดิ์

พิรุณสวัสดิ์ล้ำ	คำสอน
ในบุตรอุตมธมร	มุ่งไว้

พืงโระฆฆานธากะ	นธนาถ
จำบทพจนีไว้ให้	โลกฉ้วนธรรณจริญา
โพธิ์สัตวอรรถอันพัน	สกสโก
พณธนาถศาสดาไซ	พร้าพ้วย
กล่าวธรรมสัจคตีย์	โธราท
อัมมุตพรทพปัด้อง	แต่งไว้ควรครุฯ (หน้า ๓๗๗)

จะเห็นได้ว่า กวีผู้แต่งได้กล่าวอ้างถึงที่มาของหลักคำสอนที่ปรากฏในโคลงราชสวัสดิ์ว่า มาจากโธราทคำสอนของพระวิสุทธิบัณฑิตที่ให้แก่มุตรหลานให้เป็นจรรยาประจำ (สุวิสุทธิชาดก อรรถกถาชาดกลำดับที่ ๕๔๖) ซึ่งคำสอนเหล่านี้ปรากฏอยู่ในงานวรรณกรรมคำสอนของพระเจ้าอู่ทิบบรมโลก ทั้งนี้เพราะพระองค์ทรงได้นำมาจากราชสวัสดิ์ธรรม ซึ่งเป็นโธราทของวิสุทธิบัณฑิตในอรรถกถาชาดกนั้นเอง

ส่วนคำสอนของพระวิสุทธิบัณฑิตที่ให้ลูกหลานนั้นก็มีรากเหง้ามาจากวรรณกรรมพุทธศาสนาของอินเดียโดยตรง รวมทั้งคัมภีร์พระธรรมศาสตร์ ซึ่งเป็นกฎหมายเก่าแก่ของอินเดีย ดังความที่ปรากฏในภาพพระวิสุทธิพนมบุตร ว่า

สั่งแต่งให้ไว้ในนิสัย	รอนเป็นกิจจโย
แจ้งไว้ในธรรมศาสดาฯ	
จกให้เชียวหาญปรีชา	ทรงโธปฏิภา
ประเสริฐเลิศทวยชนา	
ขอให้คำเมจิมนะผล	สำนักนักพระทศพล
เมตไตรยเจ้าจกมโฆธารณ	
ขอให้ลูส่งนฤพาน	ดับทุกข์สงสาร
สำเร็จดังความปรารถนาฯ	(หน้า ๓๑)

ภาพที่กวีผู้แต่งกล่าวอ้างถึงคัมภีร์พระธรรมศาสตร์ ซึ่งถือเป็นตำราหลักกฎหมายโบราณของอินเดีย ที่มีเรื่องดังคมปะปาโนอยู่ด้วย เช่น การศึกษาเล่าเรียน หน้าที่ของราษฎรและราชศาสตร์หรือความรู้สำหรับพระราชา ซึ่งชาวพุทธในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ได้นำเอาคัมภีร์นี้มาดัดแปลงใหม่โดยแทรกคัมภีร์ของพุทธศาสนาเข้าไปเพื่อให้สอดคล้องกับความเป็นอยู่ของชาวพุทธ แสดงว่ากวีต้องการที่จะให้คำสอนเหล่านี้ ดูศักดิ์สิทธิ์และน่าเชื่อถือ เพราะมีที่มาจากศาสนา ถึงแม้คำสอน

* คัมภีร์พระธรรมศาสตร์แพร่หลายในหมู่ชาวพุทธ โดยเฉพาะในแถบเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ดังจะเห็นได้จากคัมภีร์พระธรรมศาสตร์ฉบับต่าง ๆ เช่น ฉบับ อัมมุตพร ทศพล และไทย

จะมีจากแหล่งมาจากวรรณกรรมพุทธศาสนาของอินเดียโดยตรง แต่ก็เป็นเรื่องจารีตนิยมที่คนไทยรับมาและนำไปปรับใช้ให้เข้ากับสังคมวัฒนธรรมของไทย ทั้งนี้เพราะมีสถาบันพระมหากษัตริย์เช่นกัน แสดงให้เห็นว่าคนไทยแต่โบราณมีวิธีการอบรมสั่งสอนบุคคลให้เหมาะสมกับกลุ่มชน โดยอาศัยร่องรอยหรือสิ่งที่ยึดถือและศรัทธาในสังคมนั้น ๆ มาเป็นเครื่องมือในการสร้างกฎเกณฑ์หรือแบบแผนประเพณีปฏิบัติในเรื่องต่าง ๆ ซึ่งสิ่งเหล่านี้เมื่อพิจารณาแล้วคือภูมิปัญญาของบรรพชนที่ได้สั่งสมสืบทอดมาจนกระทั่งทุกวันนี้

๓. สอนโดยแสดงผลตอบแทนการกระทำ

การใช้กลวิธีการสอนโดยแสดงผลตอบแทนการกระทำนี้ พบว่ากวีผู้แต่งได้ใช้วิธีชี้แนะแนวทางในการดำเนินชีวิตในทางที่ถูกที่ควร เพื่อจะให้ผู้ประพฤติปฏิบัติตามนั้นดำเนินไปสู่ความสุขในโลกียสุขและโลกุตระสุข อันเป็นคติความเชื่อทางศาสนาเกี่ยวกับชาตินี้และชาติหน้า ดังตัวอย่างต่อไปนี้

ภาพย์พระวิสูตรทอนบุตร

ผู้โศกหามีภักดี	จิตเลวไม่ควรโมโห
ปฏิบัติองค์กูร	ไปถือชอบพระกมลฯ
ท้าวจกขวยสมบัตี	ศิววิธดีสถายม
ช่างม้าและช่างรบ	ยานรบแลพวยพายุฯ
สรรพช่วยบ้านน้อยใหญ่	ท้าวจกให้ทุกประการ
สมบัตีทั้งบริวาร	ยศแลศักดิ์เดโชชัยฯ
สรรพสิ่งจักพูนมา	เสด็จอาราธน์หลังไหล
เพราะเจ้าเป็นภาพใส	ทรงกรุณาโปรดปรานฯ (หน้า ๔๑)

โคลงราชานุวัตร

นโมคำมัจจากรบ	ลามลธาน
วชิสีกรรมวาน	ธกาทะสัน
กายก้ามล้ำดาทาน	ศิริโทษ
ทศกัณฐ์ลบลน	ธากุลวันเสวยสุวรรณฯ (หน้า ๒๑๔)

มีข้อสังเกตว่าการสอนโดยยกกล่าวถึงผลตอบแทนการกระทำในวรรณกรรมคำสอนสำหรับราชเสวกนี้ กวีผู้แต่งส่วนใหญ่จะกล่าวถึงผลตอบแทนการกระทำในด้านโลกียสุขหรือชาตินี้ มากกว่าที่จะกล่าวถึงในลักษณะผลตอบแทนในด้านโลกุตระสุข ทั้งนี้เพราะกลุ่มราชเสวกเป็นโครงสร้างสำคัญทางการเมืองการปกครอง ที่รับใช้ใกล้ชิดกับองค์พระมหากษัตริย์ และมีบทบาทสำคัญ

ในการบริหารบ้านเมือง ตำแหน่งหน้าที่หรือผลประโยชน์ที่พึงให้กับเหล่าราชเลขา จึงมีผลต่อเสถียรภาพของสถาบันพระมหากษัตริย์ ดังนั้นเนื้อหาสำคัญของคำสอนจึงมุ่งแสดงผลในลักษณะที่ตอบแทนในชาตินี้มากกว่าชาติหน้า และผลตอบแทนที่ส่วนใหญ่ก็เป็นปัจจัยที่รูปธรรมเหมาะสมแก่บรรดาเหล่า เช่น ทรัพย์สินสมบัติ วิชาใหม่ บรรดาศักดิ์ เป็นต้น

จากเหตุผลข้างต้น สะท้อนให้เห็นนิรันดร์ของข้าราชการหรือข้าราชการบริหารในราชสำนัก บางกลุ่มที่เห็นแก่ศรัทธาบรรดาศักดิ์มากกว่าที่จะจงรักภักดีต่อพระมหากษัตริย์ด้วยศรัทธาทางจิตใจ หรือหน้าที่ที่พึงปฏิบัติ ทั้งนี้เพราะบรรดาบรรณเหล่านั้นถือเป็นภาระงานที่สะท้อนถึงคุณวิเศษธรรมของภุมชนในราชสำนักอยุธยาได้อีกไกลหนึ่ง

๔. สอนโดยใช้ความเปรียบ

การสอนโดยใช้ความเปรียบที่ปรากฏในวรรณกรรมคำสอนสำหรับราชเลขา พบว่ากวีผู้แต่งมิได้เน้นเรื่องราวคุณหรือภาพในด้านตรงเปรียบ ทั้งนี้เพราะเนื้อหาส่วนใหญ่จะเน้นในด้านคำสอนที่มีลักษณะการสอนแบบตรงไปตรงมา แต่มีการใช้อุปมาอุปไมย ซึ่งผู้แต่งได้นำเอาลักษณะจริงคติความเชื่อทางพุทธศาสนาเข้ามาชี้ให้เห็นภาพ เช่นบทใดมีความจงรักภักดีต่อพระเจ้าแผ่นดินเสมอเขาพระสุเมรุ ดังความว่า

โคลงราชสวัสดิ์

จงรักคือทนต์เขียว	กรามทนาน
พระสยามภูมิตถ์การ	กายบดเคี้ยว
เสน่ชวาทะพระพาน	ลูกชาติ
แปดโปดในลมเคี้ยว	ช้อนน้อมระบงคนฯ (หน้า ๓๒๑)

โคลงราชานุวัตร

ผู้ที่มีสักทนต์วัน	ลาธ
ตรรเสริญเจริญตถาวร	คำเข้า
ดังเทพเทพแสงพร	ภูมสวัสดิ์
คู่สมเปรมจิตระเห่า	มุ่งถนอมตนสวรรค์ (หน้า ๓๒๓)

จากคำประพันธ์ข้างต้น กวีผู้แต่งได้กล่าวในลักษณะอุปมาอุปไมยโดยกล่าวถึงกระทำความดี ย่อมให้กับการยกย่องสรรเสริญ เปรียบเสมือนคนกินเทพที่ประเสริฐดี และสมควรได้วันพระอันประเสริฐ บางครั้งผู้แต่งก็นำเอาลักษณะในสิ่งแวดล้อมหรือสภาพความเป็นอยู่ที่ปรากฏในวิถีชีวิตของคนไทยมาชี้แนะให้เกิดความคิดในเชิงตั้งข้อสังเกต เป็นต้นว่า ให้อำนาจจงรักภักดี มีความอ่อนน้อม เหมือนกับต้นไม้ที่เอนสู่ตามกระแสลม ดังความว่า

โคลงราชสวัสดิ์

อันหนึ่งพร่องสิ่งซึ่ง	คำคง
บรรทัดดังจงตรง	ฉาแล้ว
ถ้อยคำอันดุของ	ยีนานา
จัดยังตั้งตั้งแล้ว	ผ่องขึ้นเสมอสมานฯ (หน้า ๓๑๓)

๒.๒ คำแนะนำ

วรรณกรรมคำสอนสำหรับราชสกุลทั้ง ๕ เวียง มีเนื้อหากล่าวถึงข้อกำหนดหรือแบบประเพณีปฏิบัติของเหล่าข้าราชการหรือข้าราชการในราชสำนักโดยเฉพาะกลุ่มขุนนาง ซึ่งเป็นองค์ประกอบหรือโครงสร้างทางการเมืองที่สำคัญอย่างหนึ่ง ที่พระมหากษัตริย์ทรงแต่งตั้งขึ้น และพระราชทานอำนาจหน้าที่ให้ปฏิบัติราชการโดยตรง ดังนั้นแนวปฏิบัติที่ปรากฏเป็นหลักในวรรณกรรมสำหรับราชสกุลทั้ง ๕ เวียง จึงเน้นเรื่องการปฏิบัติตนของเหล่าราชสกุลเพื่อให้เป็นที่พึงใจแก่พระเจ้าแผ่นดิน โดยชี้ให้เห็นกิจที่ควรทำและไม่ควรทำ ถือเป็นภาพลักษณ์ของราชสกุลที่สืบเนื่องมาตั้งแต่ครั้งอยุธยา ซึ่งคุณสมบัตินี้ถือเป็นอุดมการณ์เกี่ยวกับคุณธรรมของเหล่าขุนนาง

เนื้อหาของพาลีสอนน้อง ราชสวัสดิ์ ราชานุวัตร และพระวิสุทธิชนบุตร มีเนื้อหาเน้นในเรื่องหลักประเพณีของเหล่าราชสกุล ไม่ว่าจะเป็นความจริงรักภักดี เป็นบุคคลที่มีความซื่อสัตย์สุจริต เป็นผู้ที่ไม่แสวงหาความรู้และมีปัญญา ดังรายละเอียดต่อไปนี้

ความจริงรักภักดี

จงรักดีชอบเลี้ยง	กราบกราน
พระสยามภูษาณการ	ก้านเกล้า
เสมอวาตะพะพาน	สุทธชาติ
แปดแปดในลมเกล้า	อันนิมิตระเนนเนา
	(โคลงราชสวัสดิ์ หน้า ๓๒๑)
จงรักดีรักษาราชัน	อย่าไหว
หมักลบภพใครไซ	กว่ากว้าง

* พระราชกำหนดเกาที่ตราขึ้นในสมัยสมเด็จพระเจ้าบรมโกศได้กำหนดคุณสมบัติของผู้ที่จะเป็นขุนนางได้จะต้องประกอบด้วยคุณ ๕ ประการ คือ ซาติวุติ (ตระกูลเป็นมหาเสนาบดีสืบต่อ ๆ กันมา) จัยวุติ (๓๑ ปีขึ้นไป) คุณวุติและปัญญาวุติ นอกจากนี้ยังต้องมีฉันทาธิปไตย (กายสิ่งที่ดีต้องพึงประสงค์) จิรยาธิปไตย (ความเพียรในราชการ) จิตาธิปไตย (กล้าหาญในสงคราม) และวิมังสาธิปไตย (ฉลาดในการดำเนินการพิพากษาความและอุปนายในราชการต่าง ๆ)

สูงเนินแม่น้ำไหล

เมรุมาศ

ทุกถิ่นกลดมูทรมล้า

เสียด่วนอดทนคุณ

(โคลงราชานุวัตร หน้า ๒๑๑๓)

มีข้อสังเกตว่าวรรณกรรมสำหรับราชวงศ์ทั้ง ๕ เมือง จะกล่าวคำสอนตรงกันในเรื่องไม่ให้ราชสกุล
คบพูดต่างเมือง หรือทำตัวสนิทสนมกับขุนเจ้านินไป ดังตัวอย่างต่อไปนี้

แรกเมื่อกษัตริย์เข้าเฝ้า

พระเป็นเจ้าปิ่นอรทัย

ผู้เป็นเจ้าขุนมูลณี

ทูลเข้าชิดชวนเจรจา

อย่าเห็นแก่แขกใหม่

ยิ่งกว่าให้จมน้ำจระเข้

รักคือยาพิษถอนกลา

จงชิดต่อภูมินทร

(กาพย์พระไชยสุทนต์ หน้า ๒๔)

อย่าได้ไปเพื่อพริ้ง

พมพาน

พูดจาเจ้าทูลลา

ไต่เต้า

ทางประเทศเหตุจำอาญา

พามเหศวร

หากคุ้นถนอมถนอมเจ้า

นับคำตบตีทรมาน

(โคลงราชานุวัตร หน้า ๒๑๑๓)

ความซื่อสัตย์สุจริต

หมิ่นพรหมอันเนื่องไว้

ในคลัง

อย่าประสงค์จำนองหัวใจ

หวังได้

อย่าคิดจิตมีกันบัง

แล้วลงโทษ

อย่าแบ่งแยะองค์ให้

ประโชนเป็นองศาตามวงศา

(โคลงราชานุวัตร หน้า ๒๑๑๓)

อย่าแคลงแก่งกล่าวร้าย

มรรษา

ในกิจพิจารณา

ยากย้อน

ความใดได้แถมมา

ปรนเปรอ

ตรงตำรงอย่างข้อน

แข่งเลี้ยวหลบเสนา

(โคลงราชานุวัตร หน้า ๒๑๑๓)

ความรู้และปัญญา

หนึ่งให้ใจฉลาดรู้

เรื่องการ

จงพิจารณา

ดีด้วย

รู้จักลักษณะระชาดหาญ	ทานเหี้ยม
ฉมปรัตติมีจงล้วน	อย่าเลี้ยวพวนสกนธ์ฯ (โคลงราชสวัสดิ์ หน้า ๓๐๘)
จงเรียนเจียนไว้	โตตรา
สนหึงพรหมพรภณฯ	มีถ้วน
บำณชีฏีกาศา	รวมเล่า
พระพิสดิจตพจล้วน	เล่ห์ใช้เินการฯ (โคลงราชานุวัตร หน้า ๒๐๕)

เนื้อเรื่องของพาสีสนน้องคำฉันท์ดำเนินความตามพาสีสนน้องคำโคลง พระราชนิพนธ์พระเจ้าอยู่บรมโกศอย่างเคร่งครัด ซึ่งว่าด้วยข้อควรปฏิบัติของข้าราชการ ตามแนวพระราชดำริของ ทัั้งนี้แสดงค่านิยมที่ไม่เปลี่ยนแปลงจากอุดมคติของข้าราชการในสมัยอยุธยามาถึงต้นรัตนโกสินทร์

ส่วนเนื้อหาของพาสีสนน้องคำกลอนไม่ยาวนัก กล่าวถึงคำสอนของพาสีที่ให้แก่บุตรจิต (น้อง), องค์ต (ลูก) และหนูมาน (หลาน) ให้ปฏิบัติตนในฐานะที่เป็นข้าทาสของพระราม ดังความว่า

เจ้าจะเป็นเกือกทองของพระบาท	บรรณาณนาถาให้ปรากฏ
จงตั้งจิตดูจิตอย่าคิดคด	นึกกำหนดชาวพิศให้สัจจัง
ดูจิตคิดเป็นอุเบกขา	ตั้งสัจจาไว้เป็นคู่ตราขูซึ่ง
ตัวเป็นใหญ่ใจเป็นเด็กไม่จ้อง	จงระวังไพร่พระสีกะ (หน้า ๔๖-๔๗)

แต่่าในที่นี้ก็คือทหารในระดับนาทีก เพื่อให้เห็นสอดคล้องกับฐานะของตัวละครที่เป็นแม่ทัพ ดังนั้น คำสอนจึงปรากฏในลักษณะที่ว่า

- ผู้ใดที่มีชอบประกอบกิจ	จงครคริตอนูกุลหูลอลอง
ใครพลาดพลั้งระวังด้วยช่วยประคอง	เป็นทำนองตามธรรมเนียมประเพณี
อย่าล้นหาสาธนาตแลมาศรวิชัย	ทั้งไพร่นายอย่ากระเบียดแลเสียดสี
แต่บรรดาข้าพูลละของธุลี	พ้องจะมีเมตตาเป็นประธาน (หน้า ๔๘)
- อย่ามีจิตวิษยาและอาฆาต	พยาบาทจงภัยไม่เป็นผล
ให้เป็นทีพึ่งพาประชาชน	จงเจือใจไพร่พลโยธา (หน้า ๕๐)

เพราะฉะนุทีที่มีความใกล้ชิดพระมหากษัตริย์ ส่วนสกอกนอกในอยู่เป็นนิจ ชำนั้นต้องมีความสำรวมใน
ทุก ๆ เรื่อง รวมทั้งการมารยาท รู้จักดูแลพระราชมารยาทมิให้เสื่อมหาย ดังเช่น

- อนึ่งชนงศ์นางในที่ให้ยศ	อย่าเพ็ดนพพชยไกรระณมณเฑาะยมัธรวร
จะบรรจาดังไรจงโคธรวร	อย่าลางลวงเวลาะเพดะและนพะไพร
- (หน้า ๔๔)

- บรรดาข้าเฝ้าเจ้าพิภพ	จงปรามกตริกตรองซึ่งของหลวง
เอาใจใส่ให้อามตามกตทรวง	อย่ามหวงอย่าให้พ่ายเสียตามทน
- (หน้า ๕๐)

ในตอนท้ายพระบรมสาทร (ดูข) ก็ได้ให้คำแนะนำโดยทั่ว ๆ ไปแก่กษัตริย์ว่า

- ดันพมโตในโลกโยกมบุษย์	สิ่งทีสุดมด้นไมล้นพวาน
น้ำผึ้งรวงรสขมยน้ำช้อยดาส	ไมเปยียบป่านจิวนาโศรารล
ประมณการกษิยชัณณลย	ทั้งวจาน้ำใจจมนมคจล
จงชอนคมลนศารทงวบศ	ที่แนกกณณมพมรชย (หน้า ๕๗)

ส่วนคำสอนที่ปรากฏในพาสีสอนน้องคำกลอน จากนิพนธ์ของพระมหาพนนี้ จะว่า
ด้วยการปฏิบัติตนในฐานะเป็นข้าราชสำนัก ซึ่งจะต้องมีความสงบเสงี่ยม สำรวมตน รักษาการ
มารยาทให้เรียบร้อย รู้จักที่ต่ำที่สูง และกิจที่ควรและไม่ควร ชำนั้นจะต้องดำเนินกตว่าพระมหา
กษัตริย์ทรงเป็นผู้ประเสริฐ มีพระเดชานุภาพ ไม่พึงควรจะทำดพระราชมรรหาร ส่วนนางในมั้นเป็น
เรื่องสำคัญที่จะระวัง ไม่ทำการใดที่เป็นการล่วงละเมิด ด้วยอย่างคำสอนจะออกมามากสดดังนี้

- อนึ่งเมื่อเจ้านาในพระนิเวศน์	อย่าบังเหยว่าวังละเลิงหลง
อย่าประมาทราชกิจคิดคณ	ระจิงองค์ด้วยราชานุภาพ (หน้า ๖๓)
- ตั้งใจห้ามปรามอย่าให้มี	ประเพณีเจ้าทั่วจิงมิดคร
ทำนบกอย่าบังเหยระเมืองหลวง	ณมของคระจิงมิดคิดสงวน
อย่าลางหวงหวารือทวงบว	อย่ากอกวนคิงบาท* พระบาท
ณอมยคเจ้าเลี้ยงนคเพียงคัก	อย่าอีกอีกอาจเลื่อมเกิน* วาสนา
- (หน้า ๖๕)

* ดันพนนี้ด้วยเรื่องพาสีสอนน้องคำกลอน ตอนที่ ๔๔ ปี ๒๔๓ ขึ้น ๗/๔ มีที่ ๓๔ ประวัติพระมหาพิรากรม
พวศ พ.ศ. ๒๔๕๑ ว่า เมื่อพระบาท

* ดันพนนี้ด้วยเรื่องพาสีสอนน้องคำกลอน

- ทิ้งแสงสนมนางสุรางค์ราช
โดยเสด็จพิธีรักษาโรคไท
อันนาทั้งเป็นที่เจริญรัก
แต่ข้าไทนั้นทาสสนมนาง
จะหมอบเฝ้าฯ ผ่านหน้าเสนา
ค่อนน้ำพระที่นั่งระวิงตัว
แล้วร่ำพระพิโรธโกรธ^{*}ประภาษ
ทลายยิ้มแยมแซมตลอดพระบัญชา

ทรมาลวาทพิภพเพียงดูร้ายไซ
พออย่าได้เหือดมวงงำเงื่อนนาง
พลบพิภพพระจะแดงระแวงหมาย
ถึงงามอย่างกิมสินขยาอินดี (หน้า ๖๕)
อย่าเห็ดขบหลังเงาจากมาขึ้นหัว
อย่าหมอบมัวคดเฝ้าพระซึ่งคำ
แก่หมู่มาศจากพระทั้งซ้ายขวา
อย่าเพ็ดทูลกิจจาเมื่อคราวเฝ้า

(หน้า ๖๗)

ส่วนโคลงราชสวัสดิ์ก็ว่าด้วยการปฏิบัติตนของเหล่าเสนาอำมาตย์และข้าราชบริพาร
ในราชสำนัก ไม่ว่าจะเป็นลักษณะท่าทาง ศึกษานะการยาท ทั้งที่พึงปฏิบัติและไม่พึงปฏิบัติ รวมทั้งสอน
ให้ข้าราชการเหล่านั้นมีความภักดีต่อพระเจ้าแผ่นดินที่คล้ายกับเรื่องพาสีสอนน้องแต่ให้ราช
ละอียดมากกว่า ดังตัวอย่างต่อไปนี้

- หวังโนไผ่เพ้าท้าว
โรงราชอาสน์ใจรวม
โดยคุณฐานพรปาน
ทรงเลี่ยมมัจฉาขยาตเฝ้าย
- เมื่อไทให้แห่งราช
วางวัตรพรพสนา
ผู้ชอบประกอบแสงพา
จงสบสงมเลี่ยมน้ำ
- หวังสนมบรมราชทั้ง
พึงผายปายเบื่องไกล
บมิควรพวนแสนใจ
อย่าเข็ดเมื่อจิตได้
- จงกักคัลชอบเลี้ยง
พระลยมภูวนาถการ

สถิตสถาน
ขึ้นชัชฌ
ปราโมทย์
เวียนรู้วิธียา (หน้า ๓๐๘)
พิทยา
เติศเล่า
คุณเลิศ
จิตเชือกสุทธาน (หน้า ๓๑๒)
นางโน
อย่าไถ่
นิศภาพ
มุ่งม้วยเสียสณธา (หน้า ๓๑๐)
กราบกราน
ค่ายเกล้า

* ต้นฉบับตัวเขียนว่า ไปรดประภาษ

เสมธวาทะพะพาบ

อุกฤษชาติ

แปลไปลงในฉบับนี้

แผ่นไม้ธรรมะมณฑล (หน้า ๓๓๑)

ถึงแม้ว่าวรรณกรรมคำสอนสำหรับราชสกุลจะมีหลายเรื่องหลายสำนวน ไม่ว่าจะเป็นพาสีสอนน้องคำโคลง พาสีสอนน้องคำจันทน์ พาสีสอนน้องคำกลอน ราชสวัสดิ์คำโคลง ราชสวัสดิ์จันทน์คำกลอน ราชานุวัตรคำโคลง นันทวิสูตรมนุสครคำภาพท์ แต่เนื้อหาและวิธีการไม่แตกต่างกันมากนัก ทั้งนี้เพราะว่าคำสอนที่ปรากฏในวรรณกรรมเป็นเรื่องที่มีรากฐานความเชื่อถือของคนไทยในเชื้อชาติได้ดี ทำชั่วได้ชั่ว ซึ่งเป็นคติที่ได้รับอิทธิพลทางศาสนา ครุฑมณฑลจิตใจคนไทยเป็นส่วนใหญ่ และนำมาปรับเป็นคำสอน เพื่อให้เป็นบรรทัดฐานในการวางระเบียบชีวิตกำหนดค่านิยมสู่ประชาชน

จากที่กล่าวนำทั้งหมดน่าจะกล่าวได้ว่าเรื่องพาสีสอนน้อง เป็นแม่แบบวรรณกรรม คำสอนสำหรับราชสกุลในทุกหลังสืบต่อมา ไม่ว่าจะเป็นพาสีสอนน้องคำจันทน์ พาสีสอนน้องคำกลอน โคลงราชสวัสดิ์ โคลงราชานุวัตร นันทวิสูตรมนุสคร รวมทั้งในพระราชนิพนธ์ของพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศที่ผ่านออกมาในรูปแบบของวรรณกรรม ก็คงไม่ได้มีความจริงนัก พระราชนิพนธ์นี้คงต้องถูกบิดเบือนบ้าง ๆ มา แม้แต่ในจามเทียรดี บทละครพระราชนิพนธ์วิภาวดี ๑ ซึ่งไม่น่าจะมีส่วนเกี่ยวข้องกับคำสอนมากนัก ก็ยังแทรกใจความไปในตอนเดียวกับที่ปรากฏในพระราชนิพนธ์พระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ* ความสำคัญของพาสีสอนน้องคำโคลง มีประโยชน์ส่วนใหญ่มากแต่ละที่ตอนภาพของข้าราชการในอุดมคติที่ควรเป็น

* ความในบทละครพระราชนิพนธ์มีว่า

เจ้าจะอุปเป็นข้าพระทรงจักร

จงพิทักษ์รักษาในฐานตาม

หมั่นเป็นข้าเฝ้าเป็นข้าพา

ดลาก็จะรู้ตามแต่ตามอำนาจใจ

สิ่งใดพระองค์จะตรัสสั่ง

อย่าเบาความเห็นถูกแต่โดยได้

ยกตามดั่งรับสั่งของพระทรงชัย

ที่ไม่ว่าอะไรก็ตาม

หมั่นเป็นข้าเฝ้าเป็นข้าพา

ดลาก็จะรู้ตามแต่ตามอำนาจใจ

พระที่นั่งโกลนรับสั่ง

ดลาก็จะรู้ตามแต่ตามอำนาจใจ

อันอยู่พระชนมสงวน

ดลาก็จะรู้ตามแต่ตามอำนาจใจ

จงรักดีด้วยใจภักดี

ดลาก็จะรู้ตามแต่ตามอำนาจใจ

แบกมือของบ้านของความดี

ดลาก็จะรู้ตามแต่ตามอำนาจใจ

อันราชสวัสดิ์เป็นเลนา

ดลาก็จะรู้ตามแต่ตามอำนาจใจ

แม้ว่าใจใครจะหลงใหล

ดลาก็จะรู้ตามแต่ตามอำนาจใจ

ดลาก็จะรู้ตามแต่ตามอำนาจใจ

ดลาก็จะรู้ตามแต่ตามอำนาจใจ

ดลาก็จะรู้ตามแต่ตามอำนาจใจ

ดลาก็จะรู้ตามแต่ตามอำนาจใจ

เจ้าจงจำคำทำพม

ดลาก็จะรู้ตามแต่ตามอำนาจใจ

ดังนั้น หากจะกล่าวว่าวรรณกรรมคำสอนลัทธิราชเลวทั้ง ๕ เรื่องนี้ เป็นวรรณกรรมประยุคดีที่มีพันธกิจทางสังคมวัฒนธรรมของกลุ่มมูลนายในราชสำนักอยุธยา ที่เน้นเรื่องการปฏิบัติตนของเหล่าราชเลวเพื่อให้เป็นที่พึงใจแก่พระเจ้าแผ่นดิน โดยชี้ให้เห็นกิจที่ควรทำ และไม่ควรทำขึ้นเป็นภาพสะท้อนให้เห็นแนวคิดในการสร้างสังคมของคนไทยโบราณให้เป็นระเบียบแบบแผนที่ปรากฏมาตั้งแต่สมัยอยุธยา และยังคงมีร่องรอยสืบเนื่องมาให้เห็นจนทุกวันนี้

บทที่ ๔

วรรณกรรมคำสอนสำหรับบุรุษ

วรรณกรรมคำสอนสำหรับบุรุษ มีเรื่องต่าง ๆ ดังนี้

- สุภาสิตพระร่วง
- โคลงโลกนิติ
- สวัสดิรักษาคำฉันท์
- สวัสดิรักษาคำกลอน
- เพลงยาวเจ้าอิศรญาณ
- สุภาสิตข้า

รายละเอียดของแต่ละเรื่องมีดังนี้

สุภาสิตพระร่วง

สุภาสิตพระร่วงเป็นวรรณกรรมคำสอนเรื่องคำคุณศัพท์ของไทย เป็นที่รู้จักแพร่หลาย เพราะใช้เป็นเครื่องสอนใจกันมานาน ดังจะเห็นได้จาก “เรื่องขุนช้างขุนแผน ตอนที่ ๒๔ กำเนิดพลายงาม” กล่าวถึง จมื่นศรีเสาวรักษ์สอนพลายงามให้รู้จักศึกษาตัวกับคำราชาต่าง ๆ (ตอนจะถวายตัว ในบรรดาคำราชเหล่านั้น จมื่นศรีเสาวรักษ์ กำหนดว่า “แล้วให้รู้สุภาสิตบัณฑิตพระร่วง” เป็นต้น

ในการศึกษาประวัติที่มา ผู้ที่ศึกษาส่วนมากตั้งข้อสังเกตว่า สุภาสิตพระร่วง คงจะไม่ใช่วรรณกรรมสมัยสุโขทัย โดยพิจารณาจากรูปแบบคำประพันธ์ที่ใช้คือร้อยสุภาพนั้น มีลักษณะเป็นแบบแผนที่แน่นอน ทั้งมีจำนวนคำและสัมผัสที่สม่ำเสมอตรงตามกฎเกณฑ์ จนเห็นว่าแตกต่าง

* สืบได้จากพระมาคำวราจาภาพ ทรงสันนิษฐานว่า ตอนที่ ๒๔ กำเนิดพลายงาม เป็นสำนวนของสุนทรภู่ ถึงข้อความต่อไปนี้ “ตอนที่ ๒๔ กำเนิดพลายงาม ตอนนี้ถ้าใครสงสัยสังเกตสอนสุนทรภู่จะเห็นเป็นอย่างเดียวกับพูดว่าเป็นของสุนทรภู่เอง จะเป็นสำนวนผู้อื่นไม่ได้ในชั้นภาค ถ้ายังสังเกตกระบวนการสอนในตอนนี้จะเห็นได้ชัดขึ้นหนึ่งว่า สุนทรภู่ประสงค์ตลอดทั้งตอน โดยจะไม่ให้แพ้ของผู้อื่น เหมือนจะกล่าวได้ว่าสำนวนการสอนสุนทรภู่ที่แต่งเรื่องต่าง ๆ ให้จะเป็นเรื่องพระอภัยมณีก็ตาม เรื่องลักษณะวงศ์หรือเรื่องอะไร ๆ ก็ตามไม่ได้ตั้งใจจะจนตงเหมือนบทสุภาสิตเรื่องนี้”

= ขุนช้าง ขุนแผน (ธนบุรี : บรรณาคาร) หน้า ๕๓๘

จากลักษณะของอำมาตย์มัยสุไรที่ยังจนถึงสมัยอยุธยาทางเห็นได้ชัด^๑ แต่เนื่องจากเรื่องนี้มีคำว่า พระร่วงปรากฏอยู่ จึงทำให้เชื่อกันว่าเป็นวรรณกรรมสมัยสุโขทัย

แม้ในด้านประวัติจะยังไม่เป็นที่แน่ชัดนัก แต่ในด้านความนิยมแพร่หลายนั้นจะเห็นได้ชัดเจนว่าเรื่องนี้มีหลายสำนวน นอกจากเรื่องสุภาษิตพระร่วงหรือบัญญัติพระร่วงที่กล่าวถึงนี้ ยังมีประติณัฐพระร่วง พระราชนิพนธ์ของพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ เมื่อปี พ.ศ. ๒๒๐๙๗-๒๒๐๙๘ (ซึ่งแสดงให้เห็นว่าคำว่า "พระร่วง" ไม่จำเป็นต้องหมายถึงพระร่วงแห่งกรุงสุโขทัยเสมอไป) สุภาษิตพระร่วงคือโคลง พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระราชนิพนธ์เป็นโคลง ๔ สุภาพ ระบายความสุภาษิตพระร่วงของเก่าที่พิมพ์ลงในดุสิตสมัย และโคลงสุภาษิตพระร่วง ของพระยาปริยัติธรรมธาดา (แพ ตาละอิกขุณิ) แห่งราชบัณฑิตยสถานสุภาษิตพระร่วง เช่นเดียวกันที่พิมพ์ในจารถาวรจิรญาณ ในด้านวรรณกรรมท้องถิ่น ชาวทวายฮิลล์ เพ็งแกว พบต้นฉบับตัวเขียน เนื้อหาสุภาษิตตั้งที่วัดลาด จังหวัดเพชรบุรี มีเนื้อความและสัมผัสลักษณะเป็นขย้างเดียวกับสุภาษิตพระร่วง^๒ เป็นต้น

ความนิยมแพร่หลายที่มีมานานนี้เป็นเพราะเนื้อหาคุณค่าของสุภาษิตพระร่วง ที่มุ่งสั่งสอนชนทุกชั้น โดยไม่ได้สอนเน้นในเรื่องใดเรื่องหนึ่งโดยเฉพาะ สอนทุกด้านตั้งแต่การศึกษา การทำงาน การปฏิบัติตน และวิธีการดำเนินชีวิต เช่น

เรื่องการปฏิบัติตนทั้งต่อตนเองและผู้อื่น

...อย่าเขียดเขียดแก่มิตร ที่มิได้ช่วยเดือนดารา ที่ซอมซอทุกกาย
อย่าเขียดจิ้งหรีดมิตร ซอมซอมีจากจางจาก พบศัตรูปากปรวศรีย
ความไม้อะไรเขา อย่ามิวนาเนืองนิจ คิดตรองตรึกทุกเมื่อ... (หน้า ๓)

เรื่องความไม่ประมาทและการรู้จักรักษาตนให้พ้นภัย

...เดินทางอย่าเดินงูเดียว น้ำเชี่ยวอย่าขวางเรือ ที่ลุ่มเลื่องงูประหยัด
จงระวังมัดพินไฟ ตนเป็นโพกท่าคนทวด อย่าประมาทท่านผู้ดี
มิสิ้นอย่าทวงตมิ่ง ผู้เฒ่าสั่งจงจำความ ที่สาวกหนามดงอย่าเสียเอือก

^๑ นิธดา ณัฐสุนทร, ศ.ดร. (บรรณาธิการ) สารนิพนธ์ประเสริฐ ณ นคร, กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, ๒๕๒๘) หน้า ๓๖๓

^๒ นิธดา ณัฐสุนทร, พิธีจรดธงธรรม, (กรุงเทพฯ : แสงธรรม, ๒๕๒๕) หน้า ๑๐๓

^๓ ลีลม เพ็งแกว (ผู้เรียบเรียง) สุภาษิตตั้งวรรณกรรมคำสอน ฉบับเมืองเพชรบุรีเทียบสุภาษิตพระร่วงและเรื่องนางนกนาง นปท, ๒๕๒๓, "คำนำ"

ทำตัวเรือกไว้กับตน คนรักอย่าวางใจ หันมือพึ่งหลัก ปลีกตนไป
โดยด่วน...(หน้า ๒)

เป็นที่สังเกตว่าเนื้อหาบทคำสอนในสุภาษิตพระร่วงบางเรื่องมีความคล้ายคลึงกับ
โคลงโลกนิติเช่นใน อาทิ

สุภาษิตพระร่วง	โคลงโลกนิติ
เมื่อเลี้ยงให้เรียนวิชา ให้หาเงินเมื่อใหญ่ (หน้า ๑)	๑๑๑ เมื่อมีบุตรเรียนวิชา วิชา เมื่อใหญ่หาเงินมา ผู้เหี้ย
.....	
.....	(หน้า ๕๖)
บุตรครูทด่องน้ำ	๑๑๓ บขร้ำทดเมื่อก้าว การกิจ
บขร้ำเมื่อยแล้วมิจ	บขร้ำครุยอสนิท ชื่นหน้า
บขมิตรมิใช่สืบหลัง	บขณูติประจวบมิตร เมื่ออัน หลั่งแก
ลูกเมื่อยยังกล่าวสรรเสริญ	คนนอญแกบศร่า ขน้ายิ่งขจร
เมื่อละเหินจะขุดดู (หน้า ๔)	(หน้า ๑๒๓)
ทว่าอุลคนควมปาก	๑๑๖ ขน้ายูลชอชท่านด้วย วาจา
ทว่าถากคนด้วยตา	ขน्यानวาทนด้วยตา ติศาน
ขน้าพาเกิดด้วยบุญ (หน้า ๖)	ฟังคำกล่าวมฤษา โสทหนึ่ง นพพ
	พยอมปศัพทกลบเขียน โทษให้กันคน
	(หน้า ๑๑๑)

คำสอนในสุภาษิตพระร่วง เป็นคำสอนกว้าง ๆ แต่ครอบคลุมไปแทบทุกด้าน คือสอนให้รู้จักคติทางโลก อันได้แก่การประพฤติตนเป็นคนดีทั้งกาย วาจา ใจ มีความคิด สติปัญญา ฯลฯ และคติทางธรรม เช่นให้มีความเมตตากรุณา กตัญญู และตั้งตนอยู่ในความไม่ประมาท เป็นต้น ซึ่งคำสอนต่าง ๆ เหล่านี้เป็นที่ยอมรับกันแพร่หลายในวรรณคดีหลายเรื่อง อาทิ ขำขชาววมทวนเวสสันดรชาดก ตอนนางพราหมณ์เสานางอมิตตาว่า “แม่จะมารักเกาฬนี้หรือกว่าผม จะมารักผมนี้หรือกว่าน้ำ จะมารักอานี้หรือกว่าเรือน จะมารักเดือนนี้หรือกว่าตะวัน” หรืออีกตอนที่พูดกับกล่าวแก่พราหมณ์เจตบุตรว่า “เราคิดว่าจะอาสนะจำจนชั่วตายตามสุภาษิต” เป็นต้น นอกจากนี้คนไทยโดยทั่วไปยังสามารถจดจำสุภาษิตพระร่วงได้เป็นอันมาก เช่น “วรายโนอย่าน้ำออก ภาชนะอกอย่าน้ำเข้า ลาพา

* พระเวสสันดรชาดก ๑๒ กัณฑ์ ทำนองหลวง กรุงเทพฯ : บ้านพระยาสาส์น ๒๕๓๑, หน้า ๑๒๕.

๒ เรื่องเดิม, หน้า ๑๖๖.

เจ้าขุนตัวต่าง อาสาตามขบวนแห่ฯ เป็นต้น ทั้งนี้เพราะลักษณะเนื้อหาและภาพประพันธ์เป็นที่ประทับใจคนอ่านและจดจำง่ายนั่นเอง

โคลงโลกนิติ

ในบรรดาวรรณคดีคำกลอนของไทย หากจะกล่าวถึงโคลงโลกนิติเป็นเรื่องที่ได้รับความนิยมอย่างแพร่หลาย ก็คงจะไม่มีใครสงสัยจริงๆ เพราะได้มีการนำโคลงเหล่านี้มาดัดแปลงแก้ไขจนกลายร่างเป็นโคลงโลกนิติไปกลายร่างยิ่งๆ ถึงแม้แต่ในยุคนาฎราชไมตรีก็เช่นกัน ในชีวิตของคนไทยในปัจจุบันก็คุ้นเคยกับโคลงโลกนิติเป็นอย่างดี วรรณคดีคำกลอนของไทยหลายเรื่อง ดังเช่น สุภาพิณทองหญิง และสุภาพิณทองใจ ก็มีเนื้อหาตอนหนึ่งที่ตรงกับโคลงโลกนิติ ซึ่งแสดงให้เห็นถึงอิทธิพลของโคลงโลกนิติที่กลมกลืนเข้ามาเป็นส่วนหนึ่งของสังคมไทยโดยที่ผู้แต่งอาจไม่ได้ตระหนักหรือตั้งใจก็ตาม

ที่มาของโคลงโลกนิติ คือ คัมภีร์โลกนิติ หรือโลกนิติปกรณ์ ซึ่งมีประวัติซึ่งยังไม่เป็นที่ตกลงกัน อาศัยแต่เพียงการสันนิษฐานว่าคงจะแต่งระหว่างปี พ.ศ. ๑๘๗๒-๑๘๘๓ ในนครวัดมณีปุระซึ่งอยู่ทางเหนือของประเทศพม่าติดกับประเทศอินเดีย หรืออาจจะแต่งในประเทศพม่าโดยชาวพม่าก็ได้ จำนวนคำกลอนในคัมภีร์โลกนิติมีทั้งสิ้น ๔๓๓ บท และมีคำกลอนบางบทที่ไม่สอดคล้องกับการดำเนินชีวิตและทัศนคติของคนไทย ดังเช่น

บทที่ ๑๔๔ ในพญูที่ใจกลางทำกรวยกรีกษาทุกเมื่อ พัดดิน (ก้าน) ยี่กรีกษา และที่ปลายนางกาลกนิกรีกษา เพราะฉะนั้นเมื่อจะกันพญู ควรเค็ดดินและปลายนั้นอย่าหนียกถา จึงจะเจริญด้วยสง่าราศี

บทที่ ๑๔๕ ทำวรมหาพรหมกรีกษากระดานชนวน ทำวพิณกรีกษาพระคัมภีร์ (โสรจว) เพราะฉะนั้น (สีปาวรมุข) นักเรียนทั้งหลาย จงบูชาทำวรมหาพรหมและทำวพิณเกิด ทำวเขาจะนิยถือนักเรียนนั้น

บทที่ ๑๔๖ อันที่จริง โคทั้งหลายเลี้ยงไว้แล้ว ย่อมให้โคคตมบัติแก่ชาวบ้านทั้งปวง เพราะฉะนั้นควรนำเนื้อและสัณหาระโคทั้งหลายเหมือนโคตามารดา*

กล่าวในโคลงโลกนิติปกรณ์จำนวน ๔๓๓ บท ได้เป็นที่มาของโคลงโลกนิติของไทย ซึ่งในกาพย์วิจักข์จะถือว่า โคลงโลกนิติฉบับที่เป็นพระนิพนธ์ของกรมสมเด็จพระเดชาดิศรเป็นหลัก

* แสง มณีนุช (ผู้แปล) โลกนิติปกรณ์ (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์กวีภาณานันท์, ๒๕๑๗) หน้า ๗๔ (พิมพ์เป็นชุดสารนิพนธ์การพระราชทานหนังสือ สดุดีราชารักษ์ ร.๕๓ แสง มณีนุช ม. แผนกศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ วันที่ ๒๐ เมษายน ๒๕๑๗)

เพราะมีความสมบูรณ์กว่าฉบับอื่น อันได้แก่สำนวนเก่าซึ่งเชื่อกันว่ามีมาตั้งแต่สมัยอยุธยา

กล่าวโดยสรุปแล้วโคลงโลกนิติ (ซึ่งในงานวิจัยนี้ ขอจำกัดใช้แต่ฉบับที่เป็นพระนิพนธ์ของกรมสมเด็จพระเดชาดิศร ซึ่งมีความสมบูรณ์กว่าฉบับอื่น ๆ) ก็มีใช้วรรณคดีคำสอน ซึ่งเกิดจากการสร้างสรรค์โดยผ่านทางภูมิปัญญาของไทย เพราะมีโคลงจำนวนหนึ่งซึ่งผู้วิจัยประมาณว่าพบได้รักษาสืบทอดมาจาก โลกนิติปกรณ์ แต่ถึงกระนั้นก็มีข้อที่ควรแก่การพิจารณาต่อไปว่า จำนวนโคลงในโคลงโลกนิติ พระนิพนธ์ของกรมสมเด็จพระเดชาดิศรที่เห็นได้จากจำนวนทั้งสิ้น ๔๐ บท น่าจะมาจากการสร้างสรรค์ของกวีไทย โดยอาศัยภูมิปัญญาและประสบการณ์ที่ยาวนานอันสั่งสมกันมาโดยตลอด ยังผลให้เกิดโคลงโลกนิติจำนวนหนึ่งซึ่งกวีไทยได้สร้างสรรค์ขึ้นมาเอง

การพิจารณาโคลงโลกนิติ ซึ่งเกิดจากภูมิปัญญาของคนไทยนั้น ผู้วิจัยได้แยกโคลงโลกนิติที่มีที่มาจากคัมภีร์ต่าง ๆ อันได้แก่ โลกนิติปกรณ์ ธรรมนิติ ราชนิติ ซาตกเรื่องต่าง ๆ นอกจากจำนวนทั้งหมด ที่เหลือที่ไม่ปรากฏที่มา แต่ก็มีลักษณะที่สะท้อนถึงภาพชีวิตความเป็นอยู่ ที่สะท้อนถึงชีวิตของคนไทยที่สืบทอดมาเรื่อยด้วยกัน ผ่านการก่อกำเนิดของที่รับซื้อของตามเวลาที่ยาวนาน ยังให้เกิดผลิตภัณฑ์ของคนเป็นไทยให้เป็นรูปร่างขึ้น ภาพชีวิตเหล่านี้ผู้วิจัยเชื่อว่าคงไม่มีหลักฐานใดที่จะระบุหรือบ่งชี้ได้ว่า โคลงเหล่านี้เป็นการสร้างสรรค์ของกวีไทยได้แน่นอน หากแต่กลิ่นไอของความเป็นไทยก็ยังปรากฏให้คนไทยผู้เป็นเจ้าของได้สัมผัสและรับรู้ได้ ดังตัวอย่างที่ผู้วิจัยจะยกมาพิจารณาดังนี้

บทที่ ๒๕๘

พายุเปิดพายุฟ้าวิ่ง	รพพายุ
จวนตะวันจิกสาย	สองฟ้า
ของสดสิ่งควรขาย	จิกขาด ค่าแะ
ตระหลาดเล็กแล้วช้า	ปนอีกเอาไพร

บทที่ ๒๖๘

ตาชานเจ้าตอค้ำ	ตัวตาย
ขึ้นรับชานนาย	หมั่นนั้น
ชานาตีกแม่ยาย	อย่าย้อ ฟ้าณา
สามสิ่งแท้ดีหมั่น	ทำฟ้าดินชม

โคลงโลกนิติ ๒ บทนี้ คงเป็นที่ยอมรับได้แน่ว่าได้เกิดจากที่มาในคัมภีร์พาคย์บาลีหรือพาคท์สันสกฤตเป็นแน่ หากแต่เป็นการสร้างสรรค์ของกวีชาวไทยนั่นเอง Prof. Stembach ผู้เชี่ยวชาญ

วรรณคดีประเภทนิติศาสตร์ และให้สันนิษฐานว่าเกี่ยวกับโคลงโลกนิติของไทย ได้แสดงความเห็นไว้ใน
ทำนองเดียวกันนี้ว่า

Another collection of the Lokaniti in Siamese version
was collected by His R.H. Prince Dejadisorn in 1824. It was
based on the pali tho Lokaniti with some additions from
local sources"

โคลงโลกนิติที่ผู้วิจัยคิดว่าน่าจะเกิดจากการรังสรรค์ของไทย และเป็นผลิตผล
ทางภูมิปัญญาของคนไทยนั้นมีทั้งหมด ๑๓๙ บท* เมื่อพิจารณาโดยส่วนรวมแล้ว เห็นได้ว่าแนวสีก
มุ่งเน้นถึงประเด็นต่าง ๆ ตามลำดับดังนี้

๑. การประมาณตน การประมาณตนเป็นคุณสมบัติที่พึงปรารถนาและพึงสมโภช
มาช้านานในสังคมไทยซึ่งยึดมั่นและยึดถือในวิถีของชาวสุโขทัย สำนวนภาพบุคคลแต่ละชั้นอยู่ใน
กรอบที่กำหนดและจำกัด จะเปลี่ยนแปลงได้ก็ต่อเมื่อมีการเปลี่ยนแปลงสภาพ การรู้จักประมาณ
ตนนอกจากไม่เป็นที่ดูถูก เหยียดหยามจากผู้อื่นแล้ว ยังทำให้กล้านแกล้วจากภัยอันตรายได้ โคลงที่
แสดงคำนิยมในเรื่องนี้ ได้แก่

บทที่ ๗๒ ว่าด้วยการรู้จักประมาณตนไม่ทำตนเปรียบกับผู้มีวาสนา มากกว่า

เมื่อพิภพคิดจะล่มสลาย	เราหมาก
ปากค้อนแค้นน้ำพวย	เทียบฟ้า
หิ้งห้อยแรงแสงฉาย	สุวิเขต
คนบุญน้อยขอตกผ้า	แข่งผู้มีบุญ

บทที่ ๒๔๓ ว่าด้วยการไม่รู้จักประมาณตน จะนำความพินาศมาสู่ตน

ตนน้อยและได้ไ้	เกินศักดิ์
จากระกูลใหญ่รัก	แทบไ้
คือมลงน่านน้ำมก	โนนสูง ขามนาก
โฉมตาหน้าพริ้งใหม่	มอดม้วยตัวเอง

* Ludwik Stumbach "Influence of the Sanskrit Gnostic Literature on the Gnostic Literature of Thailand", Proceeding Seventh IALIA Conference Bangkok : Chulalongkorn University Press, 1977. p. 1512.

* จำนวนโคลงนี้ มีหลักฐานการสันนิษฐานของผู้วิจัย เชื่อว่าอาจมีการกลาตกลี้นได้

บทที่ ๒๘๔ ว่าด้วยการรู้จักประมาณตน จะทำให้ตนปลอดภัย

เจียมใจจักเท่าด้วย	เจียมตัว
รู้เท่าทันทำกิจ	ซ่อนไว้
อย่ามีนมือคนมัว	โมหะ
สูงนักมักหมิ่นไม่	หักด้วยแรง

บทที่ ๒๘๕ ว่าด้วยการรู้จักกำลังของตน และกำลังของผู้อื่น

เขาน้ำรู้จะเหว	จันหลิก
เขาป่าไม่โผล่เสือก	รู้ดี
เขาหมากแล่นลงเรือ	ไปจำศ
เขากาฬโคลงกู่	เที่ยวอ้างอวดกระวี

โคลงบทอื่น ที่มีเนื้อความในทำนองนี้ ได้แก่ บทที่ ๗๖, ๑๖๗, ๒๔๖, ๒๔๗ และ ๒๔๘

๓. ความประมาท ความล้าใจในการทำงานและชีวิต นอกเหนือจากปัจจัยต่างๆ แล้ว ความไม่ประมาทก็เป็นส่วนหนึ่ง โคลงโลกนิธินอกจากสอนให้สาธุชนตั้งมั่นอยู่ในความไม่ประมาท ยังแนะนำไม่ให้ประมาทผู้อื่นอีกด้วย

บทที่ ๓๑๑ ว่าด้วยกรรมมิลิตี ตั้งอยู่ในความไม่ประมาท

แทนใจจำให้แน	นึกหมาย
พึงโดยอย่าพึ่งตาย	ระดับหมัน
ขมเป็นอย่าพึ่งวาย	ทรงตริก ธรรมนา
ตั้งระดับทั้งนั้น	นึกเพี้ยนแปงศู

บทที่ ๓๒๕ ว่าด้วยความทระนงตนนำความพินาศมาให้

เสียใจแรงวิญระ	ทระนง
อาจถูกผูกคอง	ขบคั้น
กับสัตว์ดุระทง	คักคักสู้
จักฉิบหายตาบอด	เพราะร้ายแรงทง

บทที่ ๓๔๐ ว่าด้วยการนำทรัพย์สินติดตน เพราะอาจจำเป็นต้องใช้ในยามคับขันหรือขาดแคลน

แปะคนคลาดเหี้ยอย่า	แปะกาย
ผืนดังติดชาย	ขอได้
เทพาข่าลูญวาย	เข้าเปลือก มีนา
เงินจุกจุกได้	ผ่อนเลี้ยงขาดนา

บทที่ ๒๕๔ ว่าด้วยความล้ำลึกของเวลาที่ผ่านไปอย่างรวดเร็ว

พายุเกิดพองพาราไร	รอฟาเน
จวนจะวันจักตาย	สิ่งฟ้า
รองลงสิ่งศรราย	จักชาติ ค่ำแสร
ตระหงาดเล็กแล้วอ้า	บ้านที่คุเภาโคร

โคลงบทนี้ที่มีเนื้อความในที่านของนี้ ได้แก่ บทที่ ๑๑๗, ๑๕๔, ๒๖๒, ๒๗๒, ๓๑๐, ๓๑๖, ๓๕๒, ๓๕๔, ๓๖๑, ๓๖๗

๓. วิสัยของมนุษย์ คำนี้นามของกฤษณถูกกำหนดด้วยแนวทางปฏิบัติของสมาชิกในกลุ่ม การกลืนกินหรือเข้าส่วนเป็นส่วนหนึ่งของกลุ่ม จำเป็นที่ต้องเรียนรู้โลกทัศน์ที่ยอมรับกันมาในกลุ่มนั้น โคลงโลกนิติได้ตระหนักถึงความล้ำลึกเรื่องนี้ เพราะค่านิยมของเรื่องนี้ไม่มีแบบนิยามหรือตั้งท่อนอยู่ในคัมภีร์ใด นอกจากเรียนรู้จากประสบการณ์ของตนเอง ตัวอย่างของโคลง ได้แก่ บทที่ ๑๗๐ คนรัก คนรัง

คนรักขมิ้นมาใบใช้	แสงทองผล
ขมิ้นมากนิมทาชน	โคตรกเส้า
รักมากมื่อโขงทอง	วามช่วย กิณมา
ขมิ้นมากมิกรุนเข้า	ถั่ววร้างวันทำ

บทที่ ๒๔๖ ว่าด้วยภรรยาที่ควรปฏิบัติในสังคม

ท่านกลางกลางถ้อยอนต์	พยควร
แทนท่านสรวลยาละวล	ตชนเล้า
ให้คำเม่น้ำนวล	นฤโทษ
แทนท่านศรีว่าทำเส้า	โคตรกหน้าตาตาม

บทที่ ๒๕๑ ว่าด้วยภรรยาที่ผู้เฒ่าผู้แก่ใหญ่

นัยพรพิพัตยาถอสัง	เลี่ยนความ
ให้มืออย่าเฒตาม	ตชนเล้า
ผู้ใหญ่ย่อมเกรงราม	การระระ
ผู้ประจบโฉมเล้า	เลือกใช้โดยจวร

บทที่ ๒๖๑ ว่าด้วยการรู้จักใช้คน ดีๆ สิ่งรอง ให้เหมาะสม

ไก่อ้นยามบอกได้	โดยกาสุ
น้ำจันทใช้สวระณ	พิ้งล้าง

	ชวานรู้แต่ฉากระดาน	ทิวหนัก อยู่มา
	เพรีย-ไพรได้แต่จ้าง	จ่ายให้การพล
บทที่ ๑๒๐	ว่าด้วยความรู้เป็นทรัพย์สินของนุช ความงามเป็นทรัพย์สินของลลรี	
	แปะขายความรู้ยิ่ง	แปะทรัพย์สิน
	ดกโหนดมีผู้นับ	อำน้อย
	ลตวิรูปงามลัทธิ	แปะทรัพย์สิน ตณนา
	แม่ตกยากไว้ร้าง	ท่อนไร้สามี
บทที่ ๑๒๑	ว่าด้วยสติมหาของนุช	
	โคแรกก็ตอผ้าอ่อน	กินใบ ออานา
	แม่หญิงยืนตีโน	ท่อนน้อย
	พันหนักมักพึงใจ	ของน้อย
	นุชอายุครมร้อย	รักษาผู้เมียลาร
๕. การปฏิบัติตนต่อผู้อื่น สถานภาพของบุคคลในสังคมมีต่างๆ ทุกคนจึงมีหน้าที่		
ไม่ต่าง ๆ ตามความรับผิดชอบของตน		
บทที่ ๑๒๒	ว่าด้วยหน้าที่ของเจ้า มีสองท่าน	
	รักษาเจ้าจะรักษาให้	แปะบุติ ธรรมนา
	ท่านเคียดอย่าควรประทุษ	เท่าเจ้า
	จงมีรักดีดู	โดนักข นันนา
	มันเจ็ดจากเจ้า	จิตว์นั้นคงสงง
บทที่ ๑๒๓	ว่าด้วยหน้าที่ของทหาร	
	อาชาติสู้ไม่	เลรจงาน
	ตนจักตายแล้วทาน	ปิดไว้
	จึงกล้าเข้าเป็นทหาร	หาญาก
	พลของพระคุณเจ้าไว้	ท่านเลี้ยงบำรุง
บทที่ ๑๒๔	ว่าด้วยข้อควรปฏิบัติของผู้ใหญ่และผู้ใหญ่	
	นักทพพียอย่างอื้อ	เลี้ยงความ
	ให้เฝ้าอย่าต่อตาม	ครบแต่
	ผู้ใหญ่ย่อมเกรงทาน	การชะ
	ผู้ประจโถมเล่า	เลือกใช้โดยควร

บทที่ ๓๖๖ ว่าด้วยข้าท้าวของสาธุชน

ชวนไปหาหาตัมแต่	เพียงพอ พิณนา
ขอตักถัดคิดเยี่ยมช	ใหญ่ล้ำ
เช็ดไต่กับเบียดคอ	หนักหน่วง
เทารัดมาโคห้	หันนั้นหนักแรง

๓. ธรรมชาติของผู้ครองเรือน การปกครองบ้านเรือนให้ราบรื่น สงบสุข ผู้ปกครองต้อง
มีทวิวิธีต่าง ๆ เช่น ดึงผูกน้ำใจคน ตั้งรู้จักธรรมชาติของคน เป็นต้น โคลงโลกนิติก็ได้ตระหนัก
ถึงเรื่องนี้ ไม่ได้ให้คำสอนไว้ว่า

บทที่ ๑๔๔ ว่าด้วยภรรยาของบุตร

มีลูกดูแลไว้	หลายประการ
ลูกหนึ่งพึงดั่งมลาญ	ทว่ามิวช
ลูกหนึ่งพึงศบพาส	พาเส็ด มานา
ลูกที่ตั้นด้วย	จำรู้ฟังคำ

บทที่ ๑๔๕ ว่าด้วยประเภทของผู้รับใช้

มีข้าที่ครอบไว้	หลายสถาน
ข้าหนึ่งกิจการงาน	เจ็บร้อน
ข้าหนึ่งจู้จุกพาน	เบียดบีบคั้น
ข้าหนึ่งคอยชดช้อน	แนะให้ศัตรู

บทที่ ๑๔๖

มีข้าที่ไต่	ข้าจีน พยศน
โขนไต่ชิงมอหิณ	ทวนกล้อง
ข้าโขนไต่จีน	มิ่งมิก พน่านา
เมียไปพินันร่วนห้อง	มักจำกรวด

ในทัศนะของผู้วิจัย โคลงโลกนิติเป็นวรรณกรรมคำสอนเฝ้าที่ดีที่สุด สะท้อนโลก-
ทัศน์ วิถีชีวิตของคนไทยตั้งแต่โบราณกาลมาจนถึงปัจจุบันนี้ ตามคำของนักศึกษาวางต่าง
ประเทศที่ว่า “เปรียบเหมือนกระจกในแห่งอัจฉริยภาพ ภูมิปัญญาและมโนคติของความเป็นชาติ” ซึ่ง
ช่วยให้เข้าถึงบุคลิกภาพของคนในชาตินั้น ให้ความกระจ่างแจ้งและเข้าใจวิถีชีวิต การดำรงชีพ และ
วิถีประจำชาติอันเปรียบเสมือนกระจกที่สะท้อนลักษณะของจิตวิญญาณและพัฒนาการทางจริย-
ธรรมของชาตินั้นๆ”